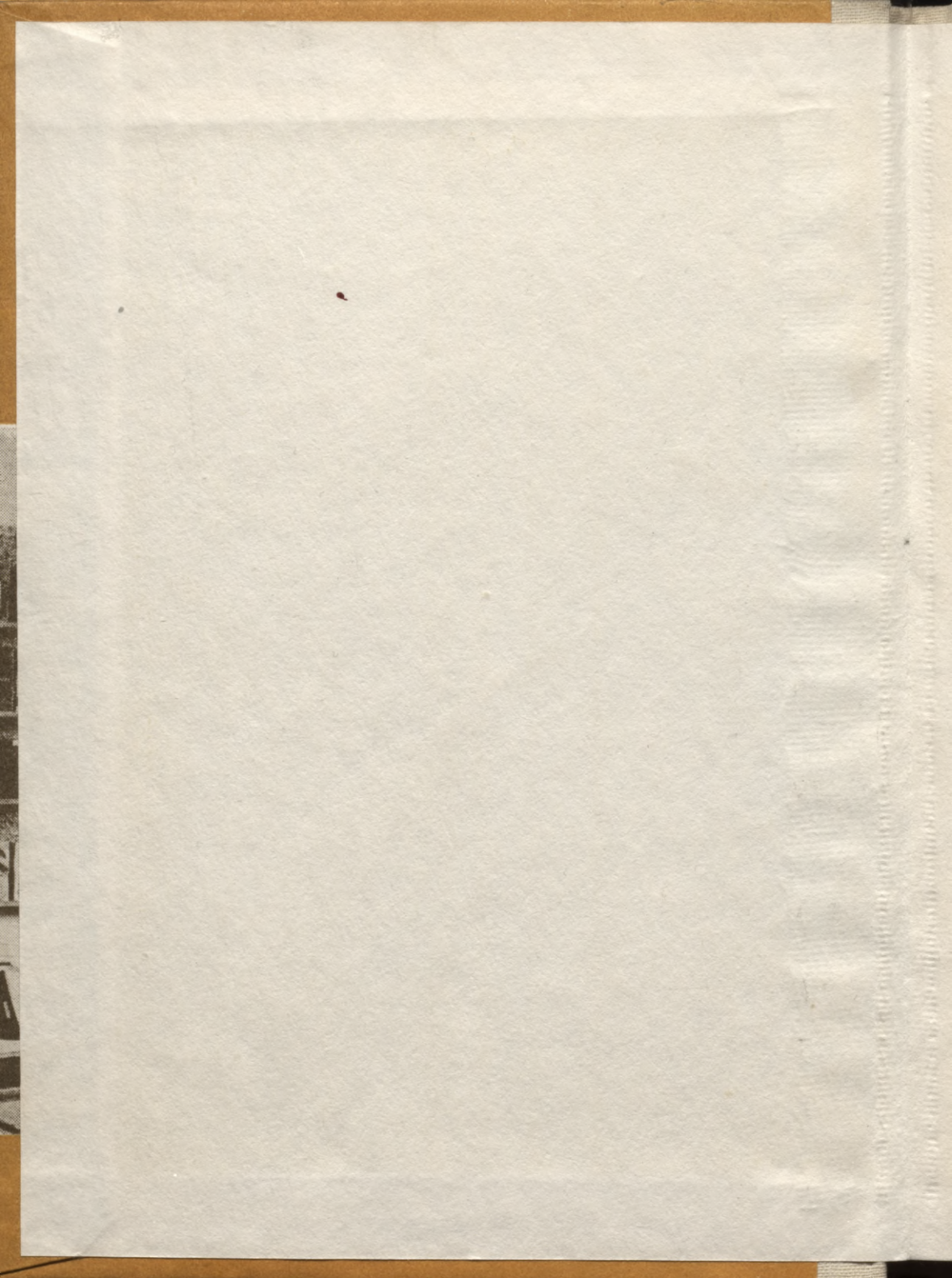

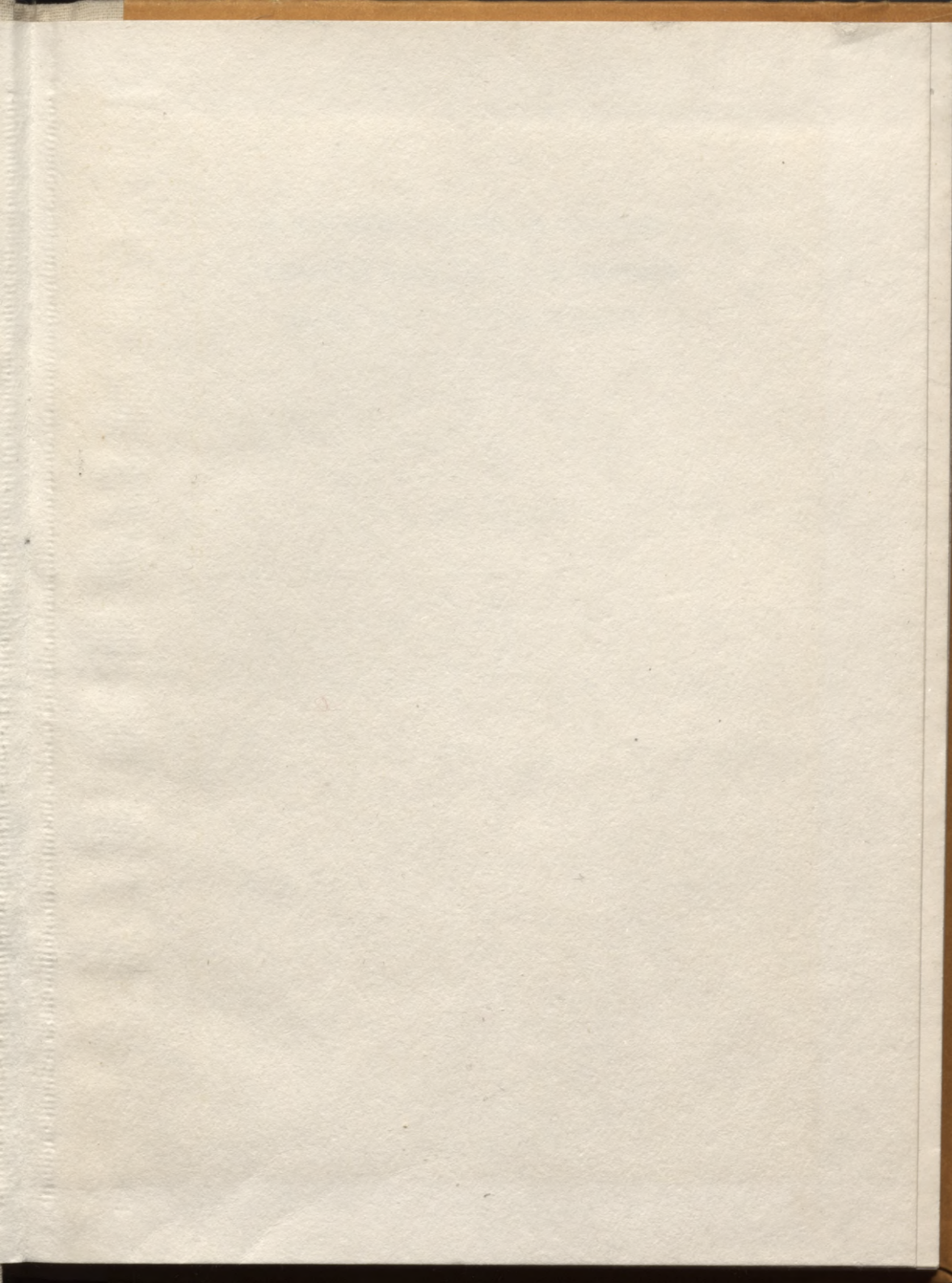
85-3
457

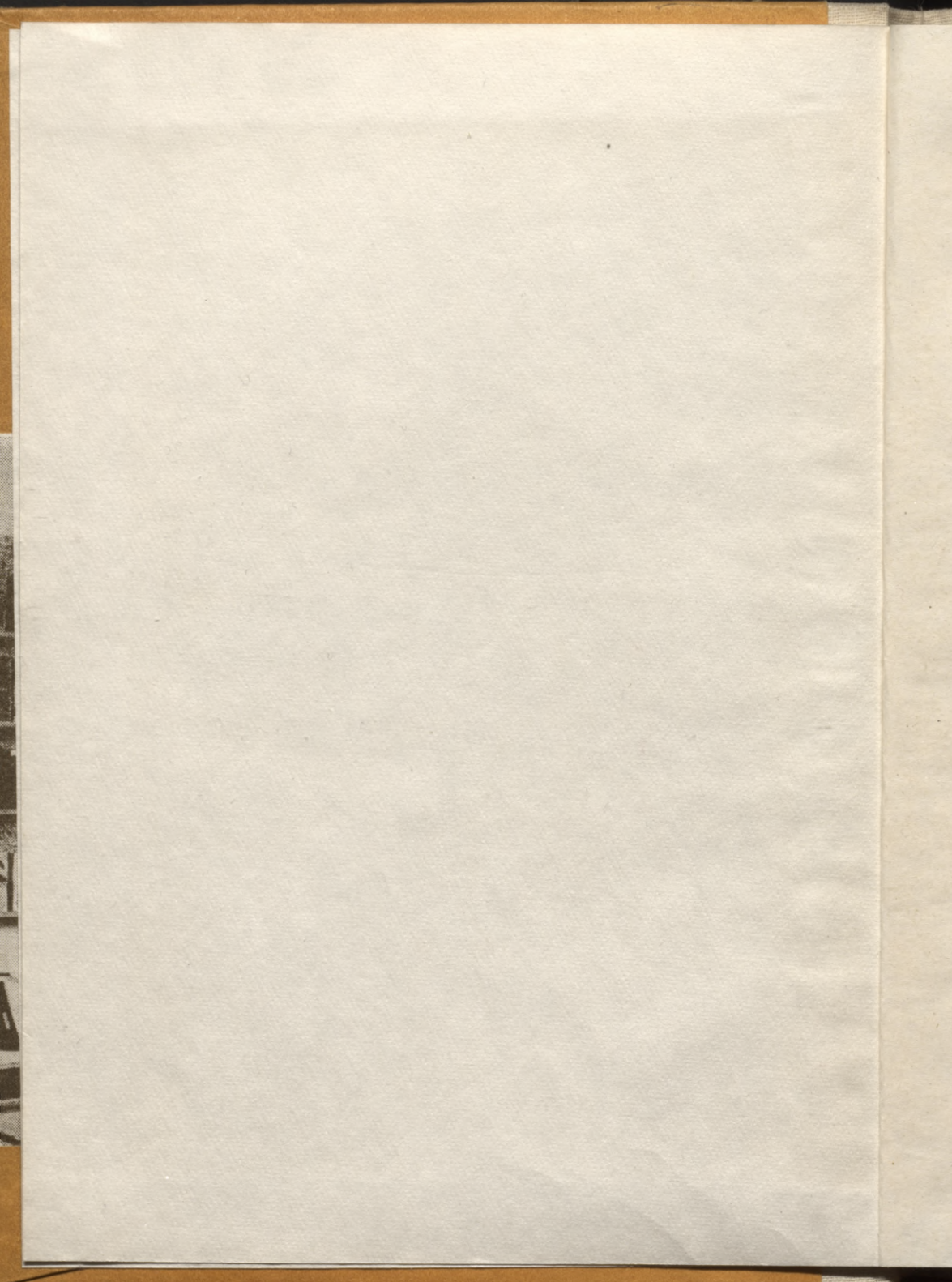
BIBLIOTĒKU ZINĀTNES ASPEKTI

Аспекты библиотековедения

10

BIBLIOTEKU ZINĀTNES ASPEKTI
АСПЕКТЫ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЯ
ASPECTS OF LIBRARIANSHIP

V. LACIS STATE LIBRARY OF THE LATVIAN SSR

ASPECTS
OF LIBRARIANSHIP

BOOK—READER—LIBRARY—BIBLIOGRAPHY

RIGA «AVOTS» 1986

85-3
L 457

V. LAČA LATVIJAS PSR VALSTS BIBLIOTEKA
ГОСУДАРСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА ЛАТВИЙСКОЙ ССР
имени В. ЛАЦИСА

L
0

BIBLIOTĒKU ZINĀTNES ASPEKTI

GRĀMATA—LASITĀJS—BIBLIOTEKA—BIBLIOGRĀFIJA

АСПЕКТЫ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЯ

КНИГА — ЧИТАТЕЛЬ — БИБЛИОТЕКА — БИБЛИОГРАФИЯ

RĪGA «AVOTS»
1986
РИГА «АВОТС»

Redakcijas kolēģija: *A. Apinis, G. Dēliņa, M. Dimenšteine, Z. Eglīte, D. Gavare* (sekr.), *E. Gulbe, S. Liniņa, I. Miķelšone* (atb. red.), *V. Plēsuma, M. Puriņa, O. Pūce, S. Sardiko, B. Sporiāne*

Kopsavilkumus no latviešu valodas tulkojušas *D. Račevska* un *M. Jekale* (angļu valodā), *I. Sestakova* (vācu valodā).

Vāku noformējusi *J. Gaibišela, A. Zemīša* fotoattēls.

Izdota pēc V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas pasūtījuma

Vija Lāča Latv. PSR

VALSTS BIBLIOTEKA

0302028948

86 —

32.896

Редакционная коллегия: *А. Апинис, Д. Гаваре* (секр.), *Э. Гулбе, Г. Делиня, М. Дименштейн, С. Лининя, И. Микельсон* (отв. ред.), *В. Плесума, О. Пуце, М. Пуриня, С. Сардыко, Б. Споране, З. Эглите.*

Резюме с латышского перевели *Д. Рачевска* и *М. Екале* (на английский язык), *И. Шестакова* (на немецкий язык).

Обложку оформила *Я. Гайбишела*, фото *А. Земитиса*.

Выпущено по заказу Государственной библиотеки Латвийской ССР имени В. Лачиса

BIBLIOTĒKA UN TĀS LOMA SABIEDRĪBAS DZĪVĒ

Visas savienotās republikas piedalās komunisma materiāli tehniskās bāzes celtniecībā un Padomju valsts dzīves visu sfēru pilnveidošanā. Latvijas PSR kļuvusi par augsti attīstītu industriālu republiku, sasniegusi ievērojamus panākumus ekonomikā un sociālo problēmu risinājumā. Republikas ekonomikas iekļaušana PSRS tautas saimniecības sistēmā nodrošinājusi Latvijas PSR visu tautas saimniecības nozaru strauju izaugsmi, iedzīvotāju dzīves līmeņa ievērojamu paaugstināšanos. Ekonomiskās attīstības līmeņa visraksturīgākais rādītājs — nacionālais ienākums Latvijas PSR uz vienu iedzīvotāju 1983. gadā sastādīja 2600 rubļu, un tādējādi mūsu republika izvirzījās pirmajā vietā starp savienotajām republikām.

Latvijas PSR ir viena no tām republikām, kur darbspējīgo iedzīvotāju nodarbinātībā sasniegts visaugstākais līmenis visā mūsu valstī. Lielas izmaiņas notikušas arī darba sadalījumā starp cilvēka darbības sfērām. Līdz Lielajam Tēvijas karam $\frac{2}{3}$ Latvijas iedzīvotāju bija nodarbināti lauksaimniecībā, tagad — tikai 16%. Vairākkārt pieaudzis speciālās infrastruktūras jomā nodarbināto skaits, intensīvi tiek nolīdzinātas sociālās atšķirības starp garīgo un fizisko darbu.

Katru gadu izglītības, zinātnes un kultūras attīstībai tiek iedalīti lieli līdzekļi — apmēram $\frac{1}{5}$ no visiem republikas valsts budžeta izdevumiem.

Vairums Padomju Latvijas iedzīvotāju ir ieguvuši vidējo un augstāko izglītību. Padomju varas gados augstskolu skaits pieaudzis no 7 līdz 10, vidējo speciālo mācību iestāžu skaits — no 41 līdz 55.

Līdz ar vispārējās un speciālās izglītības attīstību sabiedriskā patēriņa fondi paver plašas iespējas darbaļaužu garīgo vajadzību apmierināšanai. 1985. gada sākumā republikā darbojās 1342 masu bibliotēkas ar 22 milj. lielu grāmatu fondu. Padomju varas gados bibliotēku kopfonds pieaudzis desmit reizes, visu veidu bibliotēkās (pavisam 2985) ir pāri par 77 milj. iespieddarbu. Republikas ciemoš ir 864 masu bibliotēkas ar gandrīz 8 milj. lielu fondu, bet 1940. gadā

bija 132 bibliotēkas ar kopfondu 0,1 milj. eksemplāru. Par garīgo vajadzību attīstību liecina iespiedprodukcijas iegādei iztērēto līdzekļu pieaugums. 1965. gadā vidēji uz vienu republikas iedzīvotāju bija pārdoti iespieddarbi par 8,5 rbļ., 1984. gadā — par 11,72 rbļ.

PSKP CK lēmumi noteica ideoloģiskā darba galveno atlīstības virzienu — izveidot ciešu saikni starp idejiskās audzināšanas problēmām un svarīgāko sociālo, ekonomisko un politisko uzdevumu risinājumu.

Tas maina bibliotēku lomu un vietu sabiedrības dzīvē: ideoloģiskās sfēras darbiniekiem ir jāpārkrāto darbs tā, lai, izmantojot specifiskās grāmatu propagandas un darba ar lasītājiem formas un metodes, palīdzētu darbaļaudīm risināt aktuālus mūsu dzīves uzdevumus, veidotu komunistiskās sabiedrības cilvēku.

Mūsdienās bibliotēkām ir ne vien dziļi un daudzpusīgi jāapmierina sabiedrības locekļu kultūras vajadzības, pieprasījums pēc informācijas politikā, zinātnē, tehnikā un citās zinātņu nozarēs, bet arī aktīvi tās jāveido. Šis uzdevums precīzi noteikts PSKP CK lēmumā «Par bibliotēku lomas palielināšanu darbaļaudžu komunistiskajā audzināšanā un zinātniski tehniskajā progresā» (1974. g.).

Minētais PSKP CK lēmums satur jaunu padomju bibliotēkas definējumu, kurš ievērojami paplašina tās sociālās funkcijas. Tajā padomju bibliotēkas raksturotas kā partijas organizāciju svarīgas atbalsta bāzes darbaļaudžu komunistiskajā audzināšanā, ideoloģiskas un zinātniski informatīvas iestādes.

Ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1984. gada 13. marta dekrētu apstiprinātajā «Nolikumā par bibliotēku darbu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā» noteikta bibliotēku darba attīstības programma daudziem gadiem. Nolikumā norādīts, ka «bibliotēkas izpilda svarīgas sociālās funkcijas — palīdz realizēt PSRS pilsoņu konstitucionālās tiesības uz izglītību, tiesības izmantot kultūras sasniegumus, tiesības uz atpūtu, zinātniskās, tehniskās un mākslinieciskās jaunrades brīvību; sekmē padomju cilvēku politiskā apzinīguma paaugstināšanos un aktīvas dzīves pozīcijas veidošanos, palīdz viņos ieaudzināt komunistisku attieksmi pret darbu, idejisko pārliecību, nesamierināmību pret buržuāzisko ideoloģiju, ieaudzināt padomju patriotismu, gatavību aizstāvēt sociālistisko Tēviju, internacionālismu, tautu draudzību un brālību. Bibliotēkas sniedz palīdzību zinātniski tehnisko zināšanu plašā popularizācijā, zinātnes un tehnikas sasniegumu ieviešanā sabiedriskajā praksē¹. Tātad bibliotēkas izpilda ideoloģisko, informatīvo un kultūrizglītojošo funkciju. Šīs funkcijas raksturīgas visu sistēmu un resoru bibliotēkām, tai skaitā masu bibliotēkām, kas apkalpo republikas iedzīvotāju vairākumu. Sakarā ar bibliotēku sociālo funkciju paplašināšanos nepieciešams pilnveidot bibliotēku darbu visos tā aspektos un virzienos.

¹ PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1984, № 12, 212. lpp.

Republikas 56 pilsētās un 37 pilsētciematos dzīvo 70% no visiem republikas iedzīvotājiem, tos apkalpo dažādu tipu, veidu un nozaru bibliotēkas. Pilsētās un pilsētciematos atrodas 495 masu bibliotēkas, kuru fondi (17,7 milj. eks.) ir divreiz lielāki nekā ciemu bibliotēkās (7,9 milj. eks.), kā arī liels skaits speciālo bibliotēku.

No tautas saimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem republikas un rajonu pakļautības pilsētu un pilsētciematu bibliotēkas apkalpo galvenokārt rūpniecībā nodarbinātos iedzīvotājus (vairāk nekā 50% strādājošo).

Rūpniecības darbiniekus apkalpo Republikāniskās zinātniski tehniskās bibliotēkas (RZTB) reģionālās nodaļas, pilsētu zinātniskās bibliotēkas, kā arī valsts masu bibliotēku centralizētās sistēmas. Daudzos uzņēmumos ir zinātniski tehniskās un arodbiedrību bibliotēkas. Medicīnas darbinieku bibliotekāro apkalpošanu veic RZMB filiāles, pilsētu zinātniskās bibliotēkas, medicīnas iestāžu bibliotēkas un valsts masu bibliotēku centralizētās sistēmas. Mācību un audzināšanas iestāžu darbiniekus apkalpo vispārizglītojošo skolu bibliotēkas, pilsētu bērnu bibliotēkas, profesionāli tehnisko skolu, vidējo speciālo un augstāko mācību iestāžu bibliotēkas.

Republikas pakļautības pilsētās noorganizētas universālo un speciālo bibliotēku darba koordinācijas reģionālās starpresoru padomes, izveidoti vienotie uzziņu informatīvie fondi. Bibliotekārā, bibliogrāfiskā uzziņu un informācijas darba koordinācija un kooperācija notiek arī rajona mērogā. Valsts masu bibliotēku metodiskie centri veic visu reģiona bibliotēku metodisko vadību. Tas īpaši nozīmīgi ir bibliotēkām, kam nav savu metodisko centru (pedagoģiskās, vispārizglītojošo un profesionāli tehnisko skolu bibliotēkas). Dažādu resoru bibliotēku perspektīvs uzdevums ir iekļaut vienotā informācijas sistēmā visas reģiona ideoloģiskās iestādes.

Latvijas PSR laukos dzīvo 30% visu republikas iedzīvotāju. Lauku iedzīvotāju bibliotekāro apkalpošanu nosaka apdzīvotības struktūra. Dažādās apdzīvotības ietekmē izveidojušās lielas atšķirības starp ciemu bibliotēku apkalpojamiem mikrorajoniem: ir bibliotēkas maz apdzīvotajās vietās, un tai pašā laikā daudzu bibliotēku apkalpojamā mikrorajonā ir pāri par 1000 iedzīvotājiem. Lauku iedzīvotāju bibliotekārajā apkalpošanā galvenā loma ir Kultūras ministrijas sistēmās ciemu bibliotēkām. Republikas ciemos ir 864 masu bibliotēkas, kuras apvienotas 26 centralizētajās bibliotēku sistēmās.

Otrs visizplatītākais bibliotēku tips laukos ir vispārizglītojošo skolu bibliotēkas. Kaut arī speciālās bibliotēkas ciemos gandrīz nav sastopamas, tautas saimniecības speciālisti var izmantot literatūru no speciālo bibliotēku fondiem SBA kārtā.

Darbaļaužu vispārizglītojošā un profesionālā līmeņa pastāvīga celšanās un izmaiņas iedzīvotāju sociāli demogrāfiskajā sastāvā rada paaugstinātu pieprasījumu pēc literatūras un citiem informācijas

avotiem. Līdz ar to liela nozīme ir intensīvai diferencētai iedzīvotāju apkalpošanai ar grāmatu, izmantojot centralizēto bibliotēku sistēmu.

Par darbaļaužu bibliotekārās un bibliogrāfiskās apkalpošanas svarīgu sastāvdaļu kļuvis informatīvais darbs. Saturīgākas un daudzveidīgākas kļuvušas zinātnes sasniegumu, tehnikas un pirmrindas pieredzes propagandas, kā arī speciālistu nodrošināšanas ar operatīvu informāciju formas un metodes. Ciešāka kļuvusi bibliotēku saikne ar darba kolektīviem, aktivizējusies bibliotēku līdzdalība sociāli ekonomiskās celtniecības uzdevumu risināšanā, paplašinājusies bibliotēku ideoloģiskās ietekmes un informācijas sfēra.

CBS arvien lielāku uzmanību pievērš masu bibliotēku darba kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju analīzei un salīdzināšanai. Republikā notkušo pētījumu («Lasītāju pieprasījuma veidošana bibliotēkā», «Bibliotēku fondu racionāls izvietojums un attīstības perspektīvas Latvijas PSR republikas pakļautības pilsētās») rezultāti palīdzēja bibliotēkām konsekventi un neatlaidīgi paplašināt apkalpes sfēru, pilnveidot sava lasītāju kontingenta sociāli demogrāfisko un profesionālo struktūru. Pētījumu rezultāti pierādīja nepieciešamību tālāk pilnveidot lasīšanas kvalitatīvos rādītājus: lasītāju aktivitāti un diferencēto lasītāju grupu lasīšanas daudzpusību.

Prakse pierādījusi, ka mūsdienu lasītāju līdztekus tradicionālajām darba formām interesē aktīvās formas: dažādas «stundas» bibliotēkās — internacionālisma, virišķības, miera, tikumības, taupības, derīgo padomu stundas; interešu klubi; atvērto durvju dienas u. c.

Mainās ne tikai literatūras propagandas metodes, bet arī tās saturs. Nozīmīgu vietu literatūras propagandā ieņēma tematika, kas bija saistīta ar Lielās Uzvaras 40. gadadienu un ar padomju varas atjaunošanas Latvijā 45. gadskārtu, kā arī ar tādiem aktuāliem tematiem kā «Miera programmu īstenojot», «Sociālistiskais dzīves veids», «Disciplīna — mūsu spēks», «Piecgades darba ritms».

Arvien ciešāk ir saistīts individuālais un masu darbs. Nereti mūsu pasākumi ir izvērsti individuālā darba rezultāts un, otrādi, — veiksmīgs masu pasākums kļūst par pamatu individuālajam darbam ar lasītājiem. Arvien biežāk masu pasākumus bibliotēkas organizē noteiktām, ar kopējām interesēm saistītām lasītāju grupām. Pēdējos gados bibliotekāri īpašu uzmanību veltī organizēto pasākumu spilgtumam un emocionālajai iedarbei, aktīvi izmanto audiovizuālos līdzekļus. Grāmatu propagandas pasākumus bieži organizē darba un mācību kolektīvos, lasītāju dzīvesvietās.

Literatūras propagandas efektivitātes paaugstināšanos daudzējādā ziņā veicina sociālistiskā sacensība, kā arī Vissavienības un republikāniskās skates, konkursi, piemēram, «Labākais jaunais bibliotekārs», «Labākais bibliogrāfiskais apskats», «Labākā bibliotēka — pirmrindas pieredzes skola».

Darba apstākļi lielās CBS ļauj ieviest atsevišķu filiālbibliotēku specializāciju. Bibliotēku specializācija veicina interesantas pieredzes

uzkrāšanos darbā ar noteiktu tematiku vai zinātnes nozari, palīdz to ieviest citu sistēmu bibliotēku praksē.

Lielu ieguldījumu lasītāju internacionālistiskajā audzināšanā dod Rīgas pils. 25. PSRS tautu literatūras bibliotēka, kas noorganizējusi daudzas interesantas tikšanās ar brālīgo republiku kultūras un mākslas darbiniekiem. Šādas bibliotēkas atvēršanas lietderību apstiprinājusi tās lasītāju nacionālā sastāva analīze (pārstāvētas vairāk nekā 20 tautības). No 1983. gada bibliotēkas lasītava saņem žurnālus visās savienoto republiku valodās, atrisināts arī grāmatu sistemātiskas komplektēšanas jautājums.

Tikumiskajā audzināšanā nozīmīgu vietu ieņem ateistiskā propaganda. Tai nopietni pievērsusies Rīgas pils. 27. bibliotēka, kas sadarbojas ar mikrorajona lielo uzņēmumu un kopmītņu ateistu padomēm, ar dzīvokļu ekspluatācijas rajona ideoloģisko komisiju u. c.

Labā dāvana Rīgas bērniem un pusaudžiem bija bērnu bibliotēkas-kluba atvēršana (1982). Pasaku un spēju istabas, lieliska aktu zāle rada visus priekšnoteikumus ne vien literatūras kompleksai propagandai, bet arī bērnu atpūtas organizēšanai. Bērnu bibliotēkākлубā aktīvi darbojas dažādi pulciņi, piemēram, zīmēšanas, dabas draugu, šaha, literāri dramatiskais. Interesu klubi un apvienības izveidotas daudzās republikas masu un bērnu bibliotēkās.

Bibliotēku specializācijas pieredze nenoliedzami ir interesanta un perspektīva. Taču joprojām turpinās meklējumi, kādā virzienā tā attīstāma tālāk, kādi ir šo bibliotēku darba un tā skaitlisko rādītāju kritēriji, kā jāattīstās specializācijas procesam kopumā.

PSKP CK lēmums par bibliotēku darbu (1974) izvirzīja bibliotēkām uzdevumu paplašināti veikt arī informācijas iestādes funkcijas. Diferencēti apkalpojot visas iedzīvotāju kategorijas, CBS bibliotēkas īpašu uzmanību pievērš informatīvi bibliogrāfiskās apkalpošanas prioritārajām grupām. Tie ir partijas, padomju un komjaunatnes orgānu darbinieki, deputāti, ideoloģiskā darba aktīvisti, tautas saimniecības speciālisti, skolotāji un bērnudārzu audzinātāji, lauksaimniecības un sadzīves pakalpojumu sfēras darbinieki, kuri nav nodrošināti ar bibliotekāri bibliogrāfisko apkalpošanu sava resora ietvaros.

CB un filiālbibliotēku praksē tiek izmantotas dažādas informācijas darba formas un metodes, no kurām dažas vēl pirms 10 gadiem bija tikai zinātnisko un speciālo bibliotēku ziņā, piemēram, CBS jaunieguvumu informatīvie biļeteni, informācijas dienas, speciālistu dienas, literatūras skates.

Republikā ir izveidojusies noteikta sistēma lauksaimniecības speciālistu nodrošināšanai ar bibliogrāfisko informāciju, tam ir liela nozīme Pārtikas programmas izpildē. Sajā sistēmā noteiktu vietu ieņem arī CBS.

Lauksaimniecības speciālistus ar informāciju nodrošina sistēmas, ko izveidojušas Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrija

(Zinātniski tehniskās informācijas pārvalde), Kultūras ministrija (V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka) un RZTB. Šīs sistēmas darbojas republikas, rajonu un ciemu mērogā. Rajona mērogu pārstāv agrorūpnieciskās apvienības zinātniski tehniskās informācijas un pirmrindas pieredzes propagandas kabineti un RCB. Šo iestāžu sadarbība sasniegusi tādu līmeni, kas 1981.—1982. g. ļāva divos rajonos eksperimentāli izveidot ZTI kabinetu un RCB lauksaimniecības literatūras vienoto bibliogrāfisko uzziņu aparātu. Gūtā pieredze izmantojama visu republikas RCB darbā.

Ievērojamu pieredzi CB uzkrājušas arī masu informācijas kanālu, īpaši rajonu laikrakstu izmantošanā. Par to liecina Alūksnes rajona laikrakstā «Oktobra Karogs» publicētās bibliogrāfiskās informācijas efektivitātes analīze.

Bibliotēkā darbā efektivitāte un kvalitāte daudzējādā ziņā atkarīga no pareizi izveidota fonda. Tāpēc īpaša uzmanība jāpievērš komplektēšanas uzlabošanai, fondu izmantošanai un saglabāšanai. Jāatzīmē, ka bibliotēku fondi mūsu republikā ir bagāti, viena lasītāja grāmatu nodrošinātība — 21,4. Kaut gan ir bagāti fondi, tomēr mūsdienās neviena bibliotēka nevar pilnībā apmierināt visus arvien pieaugošos lasītāju pieprasījumus. Tāpēc ar katru gadu paplašinās sistēmu iekšējā grāmatu apmaiņa, palielinās CBS vienoto fondu izmantošanas efektivitāte, kā arī literatūras saņemšana SBA kārtā.

Bibliotēku speciālisti aktīvi nodarbojas ar atsevišķu fonda daļu sastāva un izmantošanas analīzi, kā arī ar fonda pārdali. Tikai divos pēdējos gados vien citām bibliotēkām nodots 173 100 eksemplāru, tādējādi īstenojot lasītāju un iedzīvotāju grāmatu nodrošinātības izlīdzināšanas politiku.

Par bibliotēku darba efektivitāti centralizācijas apstākļos liecina skaitliskie rādītāji. No 1975. gada līdz 1984. gadam lasītāju skaits pieaudzis par 25%, $\frac{1}{3}$ lasītāju ir strādnieki un kolhoznieki. Masu bibliotēkās lasa katrs otrais republikas iedzīvotājs. Divreiz pieaudzis sabiedriski politiskās literatūras izsniegums. Katrs lasītājs gadā izlasījis vidēji 6 sabiedriski politiskās grāmatas. Par 28% pieaudzis tehniskās un lauksaimniecības literatūras izsniegums. Katrs masu bibliotēkas lasītājs gadā ņem vidēji 28 grāmatas.

Galveno darba rādītāju analīze atsevišķos centralizācijas posmos ļauj izdarīt šādus secinājumus:

ar 1968. gadu (centralizācijas sākums) vērojams visu galveno CBS darba rādītāju ikgadējs pieaugums;

kopš 1977. gada galveno rādītāju pieauguma tempi ir daudz straujāki, jo uzkrāta jau zināma darba pieredze.

Bibliotēku darbā gūtie panākumi sasniegti, pateicoties bibliotēku darbiniekiem, viņu radošajai aktivitātei, iniciatīvai un entuziasmam. Sekmīga darba pamatā ir visu sistēmu un resoru bibliotēku darbības cieša koordinācija un kooperācija. Turpmāk sevišķa uzmanība jāpievērš darbaļaužu idejiski politiskajai audzināšanai, viņu vispārējās

kultūras un profesionālā limeņa celšanai, tautas saimniecības speciālistu, zinātnes, mākslas, kultūras un izglītības darbinieku informatīvo vajadzību apmierināšanai, kā arī strādnieku kolektīvu un lauksaimniecības darbinieku apkalpošanai.

Sakarā ar vispārizglītojošo un profesionālo skolu reformu bibliotēku darbiniekiem ir lieli uzdevumi jaunās paaudzes komunistiskajā audzināšanā un profesionālajā orientācijā.

Nolikums par bibliotēku darbu PSRS izvirzījis jaunus uzdevumus vienota bibliotēku tīkla un metodiskās vadības sistēmas izveidē.

Republikas bibliotēku sistēmā ievērojamu vietu ieņem V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. Būdam universāla profila vadošā bibliotēka, tā savu darbību attīsta divos galvenajos virzienos: veic lasītāju bibliotekāri bibliogrāfisko apkalpošanu, izmantojot plašu literatūras fondu, kurš SBA kārtā pieejams visiem mūsu zemes iedzīvotājiem, un īsteno zinātniski metodiskā, ieteicošā bibliogrāfijas un informācijas centra funkcijas. Tā arvien vairāk uzmanības velti bibliotēku darba vispusīgai koordinācijai republikā. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas tālākai nostiprināšanai būs izšķiroša nozīme republikas vienotās bibliotēku sistēmas pilnveidē un līdz ar to republikas iedzīvotāju bibliotekārās apkalpošanas uzlabošanā atbilstoši PSKP XXVII kongresa vēsturiskajiem lēmumiem.

Примечание редакции. Статья В. И. Каупужа аналогичного содержания «Почерк творчества: от эксперимента к образцу» опубликована в журнале «Библиотекарь», 1984, № 9, с. 2—5.

Editorial note: An analogical article by V. I. Kaupužs «The sign of creation: from experiment to standard» in Russian was published in the magazine; «Библиотекарь» («Librarian»), 1984, № 9, p. 2—5.

LIELU PĀRMAIŅU LAIKS

(V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas attīstība 70.—80. gados)

V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka (LPSR VB) 1984. gada aprīlī atzīmēja savas pastāvēšanas 65. gadadienu. Padomju varas gados republikas nacionālā bibliotēka kļuvusi par nozīmīgu ideoloģisko, kultūrizglītības un zinātniskās informācijas iestādi, republikas partijas organizācijas palīgu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā un zinātnes un tehnikas progresa veicināšanā. LPSR VB ir mūsu republikas lielākā universālā zinātniskā bibliotēka, nacionālā grāmatu krātuve, mūszemes un ārzemju iespaiddarbu valsts deponitārā krātuve un starpbibliotēku abonementa centrs. VB ir izvērsusi darbu ieteicošajā un zinātniskajā bibliogrāfijā un zinātniskās metodikas virzienos, tā kļuvusi arī par bibliotēku zinātnes un grāmatniecības vēstures zinātniskās pētniecības iestādi.

Pildot šo funkciju kopumu, LPSR VB sekmē republikas sociālekonomisko izaugsmi, zinātnes un ražošanas integrāciju, personības vispusīgu attīstību. Bibliotēkas darbība orientēta uz partijas izvirzīto attīstīta sociālisma pilnveidošanas uzdevumu izpildes bibliotekāro, bibliogrāfisko un informatīvo nodrošinājumu, tās idejisko ievirzi nosaka PSKP un Latvijas KP kongresu lēmumi, PSKP CK un LKP CK norādījumi par partijas ideoloģisko un politisko masu darbu. VB darba organizatoriskajā pārkārtošanā un satura pilnveidošanā īpaša nozīme ir PSKP CK 1974. gada lēmumam «Par bibliotēku lomas palielināšanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā un zinātniski tehniskajā progresā», kas noteica bibliotekāro, informatīvo un bibliogrāfisko resursu kompleksas efektīvas izmantošanas pamatvirzienus. 1984. gadā pieņemtais «Nolikums par bibliotēku darbu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā» noteica centrālajām valsts bibliotēkām (arī republiku) zinātniski metodisko centru funkcijas PSRS vienotajā bibliotēku sistēmā. Ilgtermiņa programmu un perspektīvo plānu izstrāde un īstenošana, pildot PSKP un Padomju valdības lēmumus, ir kļuvusi par LPSR VB ilggadīgu tradīciju. Te jāmin jau pamatos izpildītā, perspektīvā «Programma Latvijas PSR universālo zinātnisko bibliotēku izveidei par republikas zinātniski tehniskās informācijas sistēmas sastāvdaļu» (R., 1970), «Bibliotēku darba attīstības pamatvirzieni Latvijas PSR...» piecgadēm, zinātniskās pētniecības, zinātniski metodiskā un bibliogrāfiskā darba

starpresoru kopplāni, kā arī citi bibliotēku attīstības vadošie dokumenti.

Sajā rakstā aplūkoti galvenie LPSR VB darba rezultāti pēdējos 10—15 gados, kuri bija kvalitatīvu pārmaiņu periods, tos raksturo nacionālās bibliotēkas lomas pieaugums republikas bibliotēku mijiedarbības, bibliotēkārās integrācijas procesu attīstībā. Dažādu resoru bibliotēku sadarbību vadīja Latvijas PSR Valsts plāna komitejas Speciālo, zinātnisko un zinātniski tehnisko bibliotēku darba koordinācijas starpresoru komisija (turpmāk — Starpresoru komisija) ar vairākām padomēm, kurās aktīvi piedalījās arī VB pārstāvji. To skaitā jāmin VB darbinieku vadītās komplektēšanas, literatūras zinātniskās apstrādes, zinātniski metodiskā, starpbibliotēku aboneamenta, zinātniskās pētniecības darba koordinācijas, kā arī bibliogrāfiskā darba padomes.

LPSR VB darbā notikušās lielās izmaiņas ietekmēja un ietekmē ne vien VB, bet arī citu bibliotēku fonda, bibliogrāfiskā uzziņu aparāta un lasītāju kontingenta veidošanu. Pirmkārt, VB kļuvis par kultūras un mākslas nozaru informācijas centru, kas vada jaunizveidotos resoru informācijas dienestus. Tādējādi LPSR VB organiski iekļāvusies valsts zinātniski tehniskās informācijas sistēmā, ir tās

V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas 65. gadadienai un Tautas rakstnieka V. Lāča 80. dzimšanas dienai veltītās svinīgās sēdes
1984. gada 16. aprīlī prezidijs

Latvijas PSR Tautas rakstnieka V. Lāča 80. dzimšanas dienai veltīta izstāde

sastāvdaļa un, saglabājot savu fondu universālo raksturu, atbild par republikas vienotā uzziņu un informācijas fonda attiecīgo nozaru veidošanu. Otrkārt, depoītbibliotēku statusa piešķiršana LPSR VB un Republikāniskajai zinātniski tehniskajai bibliotēkai pavērusi jaunas mijiedarbības iespējas un pastiprinājusi šo bibliotēku ietekmi republikas bibliotēku kopfonda veidošanas procesos. Treškārt, aplūkojamā periodā LPSR VB nostiprinājusi savu statusu kā SBA reģionālais centrs, īstenojot republikas zonālo un republikānisko SBA centru vadību un kontroli.

LPSR VB metodiskā darba galveno saturu šajā laikā noteica valsts masu bibliotēku centralizācija, kas republikā sekmīgi tika pabeigta 1978. gadā. Pieaugusi un nostiprinājusies LPSR VB loma valsts masu bibliotēku metodiskajā vadībā.

70. gados VB kļuva par nozīmīgu bibliotēku darba zinātniskās pētniecības centru republikā. To sekmēja speciālas struktūrvienības — Zinātniskās pētniecības nodaļas — nodibināšana (1969). Padziļinājās savstarpējie sakari ar citu savienoto republiku valsts bibliotēkām, ar V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēku, aktivizējās līdzdalība centralizētajos zinātniskajos pētījumos. Pieaugušais zinātniski teorētiskais līmenis arvien jūtāmāk ietekmēja praksē izvirzīto jautājumu pareizu risināšanu.

Speciālistu un zinātnisko darbinieku informatīvo vajadzību pieaugums un diferencēšanās zinātnēs, kultūras un ekonomikas paātrinātās attīstības apstākļos prasīja pilnveidot zinātnisko bibliotēku fondu saturu un organizāciju. 1970.—1975. gadā republikas vadošās bibliotēkas piedalījās Vissavienības pētījumā «Zinātnisko bibliotēku fondu attīstības perspektīvas», kurš uzskatāmi atklāja komplektēšanas koordinācijas nozīmi, tās pādziļināšanas nepieciešamību, veidojot bibliotēku fondus kā vienotu sistēmu. Precizētus bibliotēku komplektēšanas profildokumentus apkopoja Rīgas pilsētas lielāko zinātnisko bibliotēku komplektēšanas koordinācijas kopplānā (1975). Plašu bibliotekāro un informācijas dienestu resursu pārskatu sniedza Latvijas PSR Vienotā uzziņu un informācijas fonda (VUIF) rubrikatori (1976, 1983) un ceļvedis (1981).

Sī pētījuma gaitā tika aprēķināts aptuvens mazizmantoto izdevumu skaits bibliotēkās, un fondu depozitārās glabāšanas ieviešana kļuva nepieciešama. 1975. gadā iedibinātajā fondu depozitārās glabāšanas sistēmā par republikāniskās nozīmes depozitbibliotēkām apstiprināja LPSR VB un RZTB, kuras sadalīja bibliotēku tīklu un noteica katras «ietekmes sfēru». Savstarpēji saskaņotie depozitārā fonda organizācijas, komplektēšanas un izmantošanas noteikumi ir akceptēti Starpresoru komisijas Nolikumā par VB un RZTB depozitāriju sadarbību. Ar depozitārās glabāšanas sistēmas ieviešanu palielinājās grāmatapmaiņa starp bibliotēkām, to fondi tika atbrīvoti no nevajadzīgiem izdevumiem. Koordinācijas ietvaros VB precizēja nekomplektējamo izdevumu nomenklatūru un atteicās no mazizmantotās ražošanas, tehniski ekonomiskās un instruktīvi normatīvās, kā arī šaura profila tehniskās literatūras depozitārās glabāšanas, toties uzņēmās disertāciju autoreferātu depozitārās glabāšanas saistības un sāka komplektēt PSRS aizstāvēto disertāciju mikrofišas un nepublicētus dokumentus par kultūras un mākslas jautājumiem.

Pēdējos gados VB fonda attīstības dinamikas rādītājus mazināja iespieddarbu sekundārās atlases aktivizēšana un fondu uzskaites

Uz tikšanos ar Valsts bibliotēkas kolektīvu ierodas Latvijas PSR Tautas skatuves mākslinieks P. Lūcis, pirmais Oskara lomas atveidotājs filmā «Zvejnieka dēls»

metodikas izmaiņas atbilstoši VS 7.20—80 «Bibliotēku un zinātniskās informācijas dienestu fondu uzskaites vienības»¹.

1. tabula

LPSR VB fonda raksturojums

	Fonds (tūkst. eks.) pa gadiem				Procentos salīdz. ar 1970. g.
	1970	1975	1980	1984	
Kopējais fonds	3648,9	4466,8	5118,3	5116,2	140
t. sk.:					
aktīvais fonds	2591,0	3102,8	3782,8	4253,7	164
rezerves un apmaiņas fonds	1057,9	1023,8	874,9	770,2	73

Kā redzams no tabulas, aktīvais fonds nepārtraukti aug: pieaugums ir 4,6% gadā, bet mazinās rezerves un apmaiņas fonds, ko izmanto VB piekomplektēšanai un grāmatapmaiņai, kā arī pastiprināti atbrīvo no «balasta», kopfonda vidējais gada pieaugums sastāda 2,8%

VB fonda komplektēšanas uzlabošanu sekmēja 1975. gadā piešķirtais Latvijas PSR izdevumu otrais obligātais kontroleksmplārs, kas satur arī resoru mazmetienu izdevumus, kurus citādi nav iespējams dabūt. Iepriekšējā pasūtījuma un parakstīšanās kārtībā no Bibliotēku kolektora un Preses apvienības VB saņēma vajadzīgā skaitā republikas izdevumu papildeksemplārus. Diemžēl lieli iztrūkumi ir Vissavienības obligātajā eksemplārā: pārbaudot saņemšanas pilnīgumu, tika konstatētas lielas un neaizpildāmas resoru mazmetienu izdevumu lakūņas — trūkst daudzu zinātnisko konferenču un simpoziju materiālu, instruktīvi metodisko un citu izdevumu. Resoru izdevumu piegādi depozītbibliotēkām, domājams, varētu nokārtot, ja izsūtītu tos pēc saraksta, tāpat kā to dara ar disertāciju autoreferātiem.

Fondu komplektēšanai tiek izmantoti visi iespējamie avoti. 1984. gadā bibliotēka saņēma 203 800 eks. jaunieguvumu. Fonda komplektēšanai 1970. gadā izmantoti 68 300 rbļ., bet 1984. gadā jau 187 100 rbļ. Ārzemju izdevumu iegādei izmanto starptautisko grāmatu apmaiņu ar 116 partneriem 28 valstīs.

VB aktīvajā fondā pārsvarā ir grāmatas (1970. g. — 68,2%, 1984. g. — 51,3%), strauji pieaug žurnālu (no 7,2 līdz 16,5), disertāciju autoreferātu, skaņu ierakstu un mikrokopiju procents. 1984. gadā VB saņēma 2157 nosaukumu žurnālus (no tiem 564 ārzemju) un 218 nosaukumu laikrakstus (no tiem 36 ārzemju).

Valsts bibliotēka cenšas apkopot savos fondos visus komplektēšanas profilā paredzētos Latvijas izdevumus. No iedzīvotājiem tā

¹ ГОСТ 7.20—80. Единицы учета фондов библиотек и органов научно-технической информации. — М.: Изд-во стандартов, 1980. — 4 с.

iepērk iespieddarbus nacionālās literatūras fonda papildināšanai, retus un īpaši vērtīgus grāmatniecības pieminekļus un veselas personiskās kolekcijas.

Pēc satura fondā pārsvarā ir sabiedriski politiskā un humanitārā literatūra (60,7%); jaunieguvumiem konsekventi pieaug tehniskās literatūras procents, tas ietekmē arī fonda satura proporciju izmaiņas.

Fonda sastāva salīdzinājums ar izmantošanas datiem atklāj tā atbilstību lasītāju vajadzībām.

2. tabula

VB fonda sastāva un literatūras izsnieguma samērs

Zinātņu nozaru kompleksi	1970. g.			1984. g.		
	fonda sastāvs (%)	izsniegums (%)	atbilstības koef.	fonda sastāvs (%)	izsniegums (%)	atbilstības koef.
Sabiedriskās un humanitārās zinātnes	64,2	59,4	0,9	60,7	69,1	1,14
Dabaszinātnes	22,9	12,3	0,5	22,7	14,3	0,63
Tehniskās zinātnes	12,8	28,2	2,2	16,6	16,6	1,0

VB sabiedriski politiskās un humanitārās literatūras fonda augšo nozīmi rāda augstais (1,14) atbilstības koeficients. Arī absolūtajos skaitļos šo nozaru literatūras izsniegums pieaudzis no 468 000 eks. 1970. gadā līdz 826 048 eks. 1984. gadā. Turpretī šai laikā, krasi pieaugot tehniskās literatūras daudzumam (no 182 300 eks. līdz 418 160 eks.), mazinājies tās izsniegums un atbilstības koeficients — no 2,2 līdz 1,0. Tas nozīmē, ka RZTB tagad pilnīgāk apmierina lasītāju pieprasījumus un VB var drošāk regulēt tehniskās literatūras fonda izaugsmi.

Visa VB fonda veidošanas jautājumus pārziņa Mūszemes literatūras komplektēšanas daļa, to risināšanā piedalās fonda glabātāji, sadarbojoties VB komplektēšanas padomē, iespieddarbu iepirkšanas ekspertu komisijā un iespieddarbu norakstīšanas komisijā.

Lai organizatoriski uzlabotu komplektēšanu, Komplektēšanas daļas divus sektorus izveidoja par divām patstāvīgām daļām: Ārzemju literatūras komplektēšanas daļu un Retrospektīvās komplektēšanas un grāmatapmaiņas daļu. Pēdējā, kuras pārziņā atrodas milzīgais rezerves un apmaiņas fonds, veic grāmatapmaiņu gan Latvijas PSR ietvaros, gan ar citām republikām. Sasniegtais darba vēriens pilnīgi attaisnojis daļas izveidi. Komplektēšanas procesu pilnveidošanu sekmējusi reglamentējošās dokumentācijas izstrādāšana un komplektēšanas palīgaparāta uzlabošana.

Nolikumā¹ par V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu sistēmu (1978) tika precizēta literatūras sadale VB fondiem, novērstas domstarpības un neattaisnota dublēšana. VB pieņemtais pamatfondos pastāvīgi glabājamās literatūras eksemplāru skaits atbilst V. I. Ļeņina PSRS VB, M. Saltikova-Šcedrina VPB un savienoto republiku VB pamatfondu komplektēšanas kopprofilā¹ paredzētajam.

Tika radikāli pārkārtots grāmatu, periodisko izdevumu, autoreferātu un citu iespieddarbu ceļš Mūszemes literatūras komplektēšanas un Apstrādes un katalogu daļā. Tas daudzkārt paātrināja iespieddarbu nonākšanu līdz lasītājiem.

Galvenā grāmatu krātuve turpināja fonda dalīšanu pēc izmantošanas pakāpēm. Aktuālā literatūra jau agrāk bija koncentrēta lasītavu palīgfondos. 1971. gadā dibinātā Depozitārija sektora (no 1979. g. — Depozitārija daļa) krātuvē Ikšķilē tika izvietoti mazizmantotie izdevumi. Lai definētu mazizmantotās literatūras jēdzienu un uzkrāšanās iemeslus, galvenā grāmatu krātuve uzsāka regulāru fonda izmantošanas izpēti. Daļas vadītāja V. Vlasova un galvenā bibliotekāre I. Daukste droši eksperimentēja, veidojot depozitārija fondu un darba zinātniski metodisko nodrošinājumu, kā arī apmācīja darbiniekus. 1980. gada 3.—5. septembrī Rīgā notikušajā Vis-savienības seminārapspriedē «Grāmatu fondu depozitārās glabāšanas valsts sistēmas pilnveidošana» VB pieredze guva atzinīgu vērtējumu.

Atbilstoši fondu optimizācijas un saglabāšanas prasībām Galvenajā grāmatu krātuvē tika izveidots fonda izpētes un organizācijas sektors (1976) un fonda restaurēšanas un higiēnas grupa (no 1983. g. — sektors). Desmit gados depozitārijam, pārdalīšanai, norakstīšanai no Galvenās grāmatu krātuves fonda atlasīti 220 457 eks. mazizmantotās literatūras, neprofila iespieddarbu un dubletu. Latvijas izdevumu vienīgos eksemplārus, retās grāmatas un rokrakstus mikrofilmē nodrošinājuma fondam; mikrofilmē arī bieži pieprasītos izdevumus lasītāju un SBA abonētu vajadzībām. Fonda glabāšanas noteikumi izklāstīti visām nodaļām obligātajā instrukcijā. Tomēr lielu daļu fonda telpu trūkuma dēļ vajadzēja sasaiņot, tādējādi padarot to nepieejamu. Tas negatīvi ietekmē lasītāju apkalpošanu, kā arī fonda fizisko stāvokli.

Aktivā fonda trešā daļa (1 361 500 eks.) koncentrēta Grupālās apstrādes, kartogrāfisko un attēlizdevumu daļā, kuru izveidoja un trīsdesmit gadus vadīja iespieddarbu grupālās apstrādes teorētiķe un praktiķe V. Feldmane. Kompleksajā daļā daudzveidīgie dokumenti tiek sistematizēti un katalogizēti, lietojot efektīvu grupālās apstrādes metodi, lasītāji saņem iespieddarbus un bibliogrāfisko informāciju. Šis daļas kartogrāfisko un attēlizdevumu sektoru vadītājas

¹ Единый профиль комплектования основных фондов ГБЛ, ГПБ и ГБ союзных республик отечественными произведениями печати. / ГБЛ. — М., 1981. — 29 с.

V. Brante un E. Saleniece pārziņa unikālus fondus, kuru papildināšanai uztur pastāvīgus kontaktus ar izdevējorganizācijām, veikalēm, Mākslas fondu.

Apstrādes un katalogu daļas veidotajā **katalogu sistēmā** ietilpst generālais alfabētiskais, lasītāju alfabētiskais, sistemātiskais katalogs, kā arī citi katalogi ar vairāk nekā 5,5 milj. kartīšu.

Apjomam palielinoties, mazinās katalogu pārskatāmība un jaunās informācijas meklējumu operativitāte. Katalogu attīstības problēmas liek domāt par to racionālāku pārkārtošanu. Apstrādes un katalogu daļa 1984. gadā sākusi lasītāju katalogu reorganizāciju pēc hronoloģijas principa, atdalot jaunāko gadu izdevumus no veciem, retāk pieprasītiem izdevumiem. Sistemātiskajos katalogos arvien plašāk tiek ieviesta Bibliotekārā un bibliogrāfiskā klasifikācija (BBK) un atbilstoši pāršifrēti palīgfondi. Īpaši jāatzīmē daļas vadītājas G. Dēliņas un galvenās bibliogrāfes A. Smites piedalīšanās BBK tabulu sagatavošanā izdošanai latviešu valodā gan masu (1982), gan arī bērnu bibliotēkām (1984). Cieši sadarbojoties ar Zinātniskās metodikas un bibliogrāfijas daļas galveno bibliotekāri D. Dimperāni — metodisko izstrāžu autori —, radīti priekšnoteikumi masu bibliotēku pārejai uz BBK sistēmu.

Jauns darba virziens ir iespiesto katalogu izdošana. Tie sekmēs republikas bibliotēku kopfonda labāku izmantošanu. 1977. un 1982. gadā laists klajā koprādītājs «Padomju periodika Latvijas PSR bibliotēkās» divās daļās — žurnāli un informācijas orgānu izdevumi. Tas tiks izdots ik pēc 5 gadiem. Nodots iespēšanai Lauksaimniecības periodisko izdevumu divsējumu kopkatalogs (1955—1980): 1) izdevumi latviešu un krievu valodā, 2) izdevumi svešvalodās (sastādītāja R. Čoble). Mašīnraksta grāmatas formā eksperimentāli pārvērstas disertāciju autoreferātu kataloga atsevišķas daļas (valodniecība, literatūrzinātne, māksla, sports) par laiku no 1949. gada līdz 1972. gadam. Kataloga mikrofilmas saņem attiecīgā profila bibliotēkas. Iecerēta labāka informācijas izplatīšana un kartīšu kataloga atslogošana. Dažādās nodaļās top vairāki kopkatalogi — letonikas, latviešu seniespiedumu, ārzemju grāmatu, periodisko, bibliogrāfisko un uzzīņu izdevumu un citi, kurus paredzēts iespiest pakāpeniski.

Nacionālajai bibliotēkai ar tās universālo un maksimāli pilnīgo fondu, komplekso bibliogrāfisko uzzīņu aparātu ir visi priekšnoteikumi kvalificētu kadru **pilnvērtīgam informatīvam un bibliogrāfiskam nodrošinājumam**. Bibliogrāfisko uzzīņu un informācijas daļa apkalpo lasītājus visās zinātņu nozarēs. Tajā ietilpst centrālais uzzīņu birojs un nozaru lasītavu bibliogrāfisko uzzīņu sektori, tās struktūra vēl turpina veidoties. 1971. gadā darbu uzsāka bibliogrāfisko uzzīņu sektors dabaszinātņu, medicīnas un lauksaimniecības literatūras lasītavā, 1972. gadā — Periodisko izdevumu daļā un 1979. gadā — Mūzikas daļā. Diferencējas bibliotēkas bibliogrāfiskie kompleksi, bibliogrāfi specializējas noteiktās zinātņu nozarēs.

Nostiprinājušās pārsvarā divas darba formas — nediferencētā un diferencētā informatīvā un bibliogrāfiskā apkalpošana. Izsmeltošu informāciju par VB fondā esošo uzziņu literatūru un bibliogrāfiskajiem līdzekļiem sniedz ceturkšņa kārtējais bibliogrāfiskais rādītājs «Jaunākā bibliogrāfiskā un uzziņu literatūra». Ar 1982. gadu VB aizsāka sadarbību ar Latvijas radio. Tādējādi iespējams plašāk informēt republikas iedzīvotājus par jaunaņemto literatūru.

Ideoloģiskās darbības nozīmes palielināšanās mūsdienās prasa efektīvas formas un metodes darbā ar ideoloģiskajiem kadriem. VB uzsākusi partijas, padomju un arodbiedrību darbiniekus apkalpot pēc prioritārā principa, tas informācijas patērētājus nodrošina ar kvalitatīvu relevantu informāciju maksimāli īsā laikā. Šādu informāciju sniedz kārtējie bibliogrāfiskie rādītāji «PSKP ideoloģiskais darbs» un «Partijas celtniecība», ko saņem LKP CK un LĻKJS CK darbinieki, partijas komitejas un centralizētās bibliotēku sistēmas. Bibliogrāfiskos sarakstus par bibliotēkā saņemtajiem autoreferātiem zemkopībā, augkopībā, mežsaimniecībā, zootehnikā, veterinārijā, lauksaimniecības mehanizācijā un elektrifikācijā VB regulāri izsūta republikas lauksaimniecības zinātniskās pētniecības iestādēm un institūtiem.

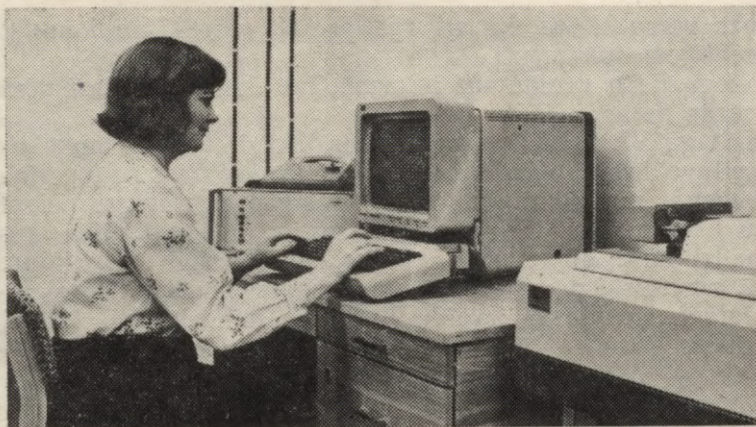
Lauksaimniecības speciālisti ir VB īpašas uzmanības lokā, jo mūsu republikā nav lauksaimniecības centrālās bibliotēkas. 60. gadu beigās tika izveidota lauksaimniecības speciālistu apkalpošanas grupa, kurā apvienoti dažādu bibliotēkas daļu darbinieki. Tādējādi iespējams pārdomātāk organizēt šo lasītāju apkalpošanu ne tikai pašā bibliotēkā, bet — un tas ir vissvarīgāk — visā republikā.¹

Pēc informācijas patērētāju lūguma VB bibliogrāfisko informāciju sniedz arī uz kartītēm, tādējādi abonentam iespējams veidot sev darba kartotēku. Šādi ar informāciju tiek nodrošināti Latvijas PSR Tautas kontroles komitejas un Rīgas pilsētas Tautas kontroles komitejas metodiskais kabinets, Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības republikāniskā valde.

Populārs ir arī informācijas patērētāju apkalpošanas režīms «jautājums—atbilde».

Raksturīgi, ka pēdējos gados pieaug ne tikai sniegto uzziņu skaits (1970. g. — 51,8 tūkst.; 1975. g. — 63,3 tūkst.; 1983. g. — 67,8 tūkst.), bet palielinās arī sarežģītu rakstisko bibliogrāfisko uzziņu īpatsvars (1975. g. — 82; 1984. g. — 123). To pieprasītāji galvenokārt ir zinātniskās pētniecības iestādes un muzeji, zinātnes darbinieki un speciālisti ar augstāko izglītību. Minētā informācijas patērētāju grupa procentuāli palielinās: 1975. g. — 40,5%; 1980. g. — 49,8%; 1984. g. — 72,4%.

¹ Sīkāk sk.: *Pakalna V.* Lauksaimniecības speciālistu bibliogrāfiskā un informatīvā apkalpošana V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā. — B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1979, 3, 19.—29. lpp.

Gatavošanās dialogam ar ESM (galv. bibliotekāre R. Jargāne)

Lai nodrošinātu informācijas patērētāju vajadzību operatīvu un pilnīgu apmierināšanu, neitīgi jāpilnveido uzziņu aparāts.

Ideoloģiskās darbības informatīvās nodrošināšanas sistēmā veiksmīgi iekļāvusies **kultūras un mākslas zinātniskās informācijas sistēma**¹. Tās metodiskais un informācijas centrs ir VB Kultūras un mākslas zinātniskās informācijas daļa, kuras darbinieki strādā šādos galvenajos virzienos:

- bibliogrāfiskais uzziņu un informācijas darbs,
- metodiskais darbs,
- vienotā uzziņu informācijas fonda izveide,
- zinātniskās pētniecības darbs,
- kartotēku organizēšana.

Informācijas patērētāji tiek apkalpoti informācijas diferencētās izplatīšanas un vadošo darbinieku diferencētās informatīvās nodrošināšanas sistēmās un režīmā — «jautājums—atbilde».

Lai noteiktu informācijas darba pareizu virzību, apkalpošanas pamatā ir pastāvīga, rūpīga informācijas patērētāju vajadzību izpēte, kā arī sistemātiska un daudzaspēktāla ideoloģiskās darbības analīze.

Informācijas darba kvalitāte visnotaļ atkarīga no operativitātes, cik ātri tā sasniegs savu adresātu. Diemžēl to jūtami negatīvi ietekmē nepietiekamās reproducēšanas iespējas. Stimuls turpmākai darba aktivizēšanai bija Latvijas PSR Kultūras ministrijas kolēģijas 1983. gada 28. janvāra lēmums «Par tālāku kultūras un mākslas nozaru informācijas sistēmas pilnveidošanu republikā». Tajā analizēts paveiktais, norādīts uz trūkumiem un nospraustas tālākās

¹ *Kalva M.* Kultūras un mākslas zinātniskās informācijas sistēmas izveide republikā. — B-ku zinātnes āspēkti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1981, 5, 5.—13. lpp.

attīstības perspektīvas, kā arī apstiprināti vairāki nolikumi un citi reglamentējoši dokumenti.

Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas darbu veic arī visas VB kompleksās daļas.

Pastāvīgā VB kolektīva uzmanības lokā ir **lasītāju apkalpošanas tālāka pilnveidošana**, lasītāju apkalpošanas kultūras paaugstināšana. Tā mūsdienās nav domājama bez vispusīgas, pastāvīgas perspektīvo lasītāju kategoriju reālo un potenciālo vajadzību izpētes, kas sekmešu padziļinātu, diferencētu apkalpošanu. Svarīgs ir jautājums par pareizu, zinātniski pamatotu lasītāju apkalpošanas sistēmas un lasītāju sastāva struktūras izveidi. Ieskatam minēsim VB lasītāju sastāvu 1984. gadā — zinātnes darbinieki un speciālisti — 64,5%, strādnieki — 6,3%, augstāko un vidējo mācību iestāžu audzēkņi — 18,3%, pārējie — 10,9%.

Lasītāju apkalpošanai VB izveidota sazarota Lasītāju apkalpošanas daļas nozaru lasītavu un specializēto lasītavu sistēma, kas pilnveidota vairāku desmitu gadu laikā. Tās sastāvā ietilpst arī Reto grāmatu un rokrakstu daļas, Periodisko izdevumu, Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas, Grupālās apstrādes, kartogrāfisko un attēlizdevumu, Letonikas, Mūzikas un Zinātniskās metodikas un bibliogrāfijas daļu lasītavas. Letonikas lasītavas apmeklētāji galvenokārt ir zinātnieki un augstākās kvalifikācijas speciālisti, kurus piesaista bagātais, rūpīgi komplektētais un organizētais fonds, precīzais un plašais bibliogrāfiskais uzziņu aparāts. Nereti šīs lasītavas lasītāju vidū ir citu republiku un ārzemju zinātnieki.

Mūzikas daļas lasītāju skaitā liels ir konservatorijas studentu un mūzikas skolu audzēkņu īpatsvars. Problemātiska kļuvusi pēdējās lasītāju grupas bibliotēkā apkalpošana, tādēļ nākotnē jārisina jautājums par zinātniskās bibliotēkas uzdevumiem atbilstošas lasītāju sastāva struktūras izveidi šajā specializētajā lasītavā. Lasītāju apkalpošanas darba galveno rādītāju salīdzinājums parāda lasītāju skaita samazināšanās tendenci (1970. g. — 24,0 tūkst.; 1984. g. — 18,5 tūkst.), bet literatūras izsniegums (1970. g. — 959,1 tūkst.; 1984. g. — 1535,2 tūkst.) un apmeklējums (1970. g. — 259,8 tūkst.; 1984. g. — 303,9 tūkst.) pieaug. Pārskata periodā izsnieguma palielināšanos panākušas sabiedriski politiskās literatūras lasītava (1970. g. — 156,7 tūkst.; 1984. g. — 307,1 tūkst.), periodisko izdevumu lasītava (1970. g. — 181,3 tūkst.; 1984. g. — 331,1 tūkst.), mūzikas literatūras un fonotēkas lasītava (1970. g. — 26,4 tūkst.; 1984. g. — 55,6 tūkst.), dabaszinātņu, medicīnās un lauksaimniecības literatūras lasītava (1975. g. — 118,8 tūkst.; 1984. g. — 121,0 tūkst.). Izsnieguma un fonda satura proporciju salīdzinājums uzskatāmi pierāda VB fonda komplektēšanas profila pareizību un atbilstību lasītāju vajadzībām.

Lasītāju apkalpošana Valsts bibliotēkā neaprobežojas tikai ar savu fondu literatūras izsniegšanu lasītavās. **Attīstīta SBA sistēma** dod iespēju lasītājiem strādāt ar citu mūszemes un ārzemju biblio-

tēku fondos esošajiem izdevumiem; prioritāro grupu lasītāji var izmantot Personālā abonementa daļas pakalpojumus; centralizēto bibliotēku sistēmu filiālbibliotēkas, zinātniskās iestādes, atsevišķi ražošanas kolektīvi pēc pieprasījuma saņem pārvietojamās izstādes, tematiskas literatūras kopas. Liela nozīme ir starpbibliotēku abonementam, tas dod iespēju katras atsevišķas bibliotēkas lasītājiem izmantot visas valsts vienoto grāmatu fondu. VB ir republikāniskais SBA nozaru centrs sabiedriskajās, humanitārajās un lauksaimniecības zinātnēs.¹ Citu savienoto republiku bibliotēkām VB izsūta Latvijā izdoto literatūru un ārzemju izdevumus. Tā SBA kārtā apkalpoti:

	1970. g.	1975. g.	1980. g.	1984. g.
Abonentu skaits	916	1 505	1 361	1 572
Izsniegums	15 607	18 346	18 236	18 621

Pēdējos gados vērojama centralizēto bibliotēku sistēmu filiālbibliotēku aktivizēšanās VB fondu izmantošanā. Bibliotēku-abonentu skaits tikai 1984. gadā vien pieaudzis par 19%.

SBA un Starptautiskā SBA pakalpojumus arvien plašāk izmanto arī VB lasītāji. 170 mūszemes un 54 ārzemju bibliotēkās viņi pasūta literatūru zinātniskajam un ražošanas darbam. Viens no svarīgākajiem SBA uzdevumiem ir izpildīt pieprasījumus minimālos termiņos. SBA daļa ik gadus veic abonentu pieprasījumu izpildes ātruma un pilnīguma analīzi. Panākta SBA pieprasījumu izpilde optimālajos termiņos: tai pašā dienā tiek izpildīts 71% pieprasījumu, otrajā dienā — 15%, trešajā — 8%, ceturtajā — 5%. Samazinot atteikumu un pārsūtāmo pieprasījumu skaitu, panākta lielāka saņemto pieprasījumu izpilde:

	1981. g.	1982. g.	1984. g.
Saņemto pieprasījumu izpilde (%)	84	87	92
Pārsūtīto pieprasījumu skaits	4295	3584	3097

Ar Starpresoru komisijas SBA padomes starpniecību VB koordinē SBA darbu republikā. Mērķtiecīgā un plānveidīgā darbība nodrošina dažādu sistēmu un pakļautību bibliotēku vienotu un saskaņotu darbu.

Personālā abonementā ieviestā literatūras pieprasījumu (arī tematisku) pieņemšana pa telefonu ievērojami palielina apkalpošanas operativitāti.

VB organizētie literatūras propagandas pasākumi atbilst partijas izvīrītajam uzdevumam — ideoloģisko un propagandas darbu veikt saskaņā ar attīstīta sociālisma pilnveidošanas procesa sarežģītajām

¹ *Seņčuka L.* Starpbibliotēku abonementa racionālas sistēmas izveidošana republikā. — Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1974, 5, 42.—56. lpp.; *Induleviča Z.* Pārskats par Latvijas PSR zonālo un republikānisko SBA centru darbību 1976.—1980. gadā. — Bibliotēku darbs: B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1984, 37.—60. lpp.

prasībām. Lielu lasītāju atsaucību iemantojusi iknedēļas jaunieguvumu izstāde. Jau vairākus gadus VB Literatūras propagandas daļa par nozīmīgiem notikumiem mūsu valsts dzīvē organizē plašu izstāžu ciklus. Šī darba forma ļauj tematū atklāt no dažādiem aspektiem. Tā bija plānotas izstādes ar kopēju tematiku par Pārtikas programmu un tās realizāciju, par PSKP XXVI kongresa vēsturisko lēmumu īstenošanu u. c.

VB cenšas paplašināt arī apkalpošanas sfēru, pilnveidot ražošanas kolektīvu bibliotekāro un bibliogrāfisko apkalpošanu. Tam tiek izmantotas pārvietojamās izstādes un tematiskās literatūras kopas. To tematiskais aptvērums nodrošina atsevišķu kolektīvu pieprasījumu pēc informācijas par plašiem sociālekonomiskiem vai konkrētiem ražošanas jautājumiem. Pastāvīgo VB partneru skaitā liels ir lauksaimniecības zinātnisko iestāžu īpatsvars.

Aktīva sadarbība literatūras propagandā pēdējos gados izveidojusies trim Baltijas republiku nacionālajām bibliotēkām. Svarīgas kultūrvēsturiskas jubilejas kaimiņtautu dzīvē VB atzīmē ar izstāžu apmaiņu. Tā lasītāji 1984. gadā iepazinās ar plašu un interesantu materiālu klāstu par Frīdrihu Reinholdu Kreicvaldu, igauņu lasītāji — ar Krišjāņa Barona 150 gadu jubilejai veltītu izstādi un lietuviešu kolēģi saņēma literatūru par mūsu Tautas rakstnieku Vili Lāci.

Svarīgs notikums republikas kultūras dzīvē bija Viļa Lāča astoņdesmitgade. Valsts bibliotēka jau daudzus gadus godam nes rakstnieka vārdu, tādēļ jubilejas reizei organizēto pasākumu cikls bija visai plašs. Ar literatūras skati vien iepazinās ap 2000 apmeklētāju, sirsnīga un emocionāla izvērtās tikšanās ar pirmo zvejnieka dēla lomas atveidotāju uz ekrāna — Latvijas PSR Tautas skatuves mākslinieku Pēteri Lūci.

Informāciju par bibliotēkā organizētajām izstādēm saņem ne tikai bibliotēkas lasītāji — 1984. gadā periodisko izdevumu lasītāji, radio-klausītāji un televīzijas skatītāji saņēmuši 39 informācijas par VB literatūras izstādēm.

Viens no galvenajiem VB uzdevumiem zinātniskās bibliogrāfijas jomā ir universālo retrospektīvo bibliogrāfisko līdzekļu sagatavošana un izdošana, to veic Letonikas daļa. Turpinās darbs pie universālā retrospektīvā latviešu periodisko izdevumu analītiskā rādītāja «Latviešu zinātne un literatūra» (par 1914. g.). Liels ir daļas vadītājas Latvijas PSR Nopelniem bagātās kultūras darbinieces O. Pūces ieguldījums novadpētniecības bibliogrāfijas attīstībā. Sadarbībā ar LKP CK Partijas vēstures institūtu O. Pūce sastādījusi literatūras rādītāju «Latvijas Komunistiskās partijas vēsture. 1920—1940» (R., 1984). Izdevums ir turpinājums literatūras rādītājam par LKP vēsturi laikā no 1893. gada līdz 1919. gadam (1964). Tematiski ar minēto izdevumu sasaucas bibliogrāfisko rādītāju sērijas par latviešu revolucionārās kustības celmlaužiem «Latviešu revolucionārie darbi-

nieki» 10 laidieni (1964—1975). Ikvienā no tiem ietvertais materiāls ir liels plaģis LKP vēstures pētniekiem.

Pozitīvu speciālistu vērtējumu un plašu lasītāju atsaucību guvuši bibliogrāfisko līdzekļu sērijās «Latviešu revolucionārie rakstnieki» un «Padomju Latvijas aktieri PSRS Tautas skatuves mākslinieki» ietvertie izdevumi. Vērtīgs papildinājums bibliogrāfiskajiem līdzekļiem literatūrzinātnē ir rādītājs «Latviešu padomju literatūras zinātne un kritika» 1. sēj. 1. d. 1940—1945 (R., 1984), 2. d. 1946—1950 (R., 1986, sastādītāja S. Sirsone).

Daiļliteratūrai veltīti vairāki bibliogrāfiskie rādītāji: «PSRS tautu rakstnieki» (1970), «Vilis Lācis» (1974), «XX gadsimta ārzemju rakstnieki» (1978), «Latviešu pirmspadomju literatūra» (1980).

V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā pēdējos desmit gados īpaši aktivizējies **zinātniskās pētniecības darbs**. Visplašāk tas noris Zinātniskās pētniecības un Reto grāmatu un rokrakstu daļā. Pētījumu problemātiku kopumā nosaka bibliotēku zinātnes un grāmatzinātnes vispārīgais attīstības līmenis, kā arī republikas zinātnisko un masu bibliotēku darba aktuālās problēmas.

Zinātniskās pētniecības daļas (ZPD) darbā iezīmējušies vairāki pamatvirzieni:

- 1) bibliotēku zinātnes teorētisko un terminoloģisko problēmu izpēte;
- 2) lasītāju un lasīšanas kā masveida sociālās parādības socioloģiskā analīze;
- 3) vienotas bibliotēkārās apkalpošanas lietišķo problēmu izpēte;
- 4) Latvijas PSR bibliotēku vēstures pirmspadomju un padomju posma pētījumi.

Līdztekus patstāvīgo reģionālo pētījumu organizēšanai izvērsti arī konsultatīvais darbs, notiek aktīva zinātniskās pētniecības republikāniskā koordinācija¹ un perspektīvā plānošana, kā arī pētījumu rezultātu popularizēšana un ieviešana praksē².

ZPD aktīvi piedalās arī centralizētajos Vissavienības mēroga pētījumos, kurus organizē V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka. Te jāatzīmē pētījumi «Grāmata un lasīšana padomju lauku dzīvē» (1972—1976), «Vienotās bibliotēkārās apkalpošanas pamatprincipi» (1974—1977), «Bibliotēku tikla izveides principi reģionā kompleksas sadarbības aspektā» (1977—1979).

¹ *Holšteine D.* Latvijas PSR zinātnisko bibliotēku zinātniskās pētniecības darba koordinācija. — Bibliotēku darbs: B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1984, 5.—18. lpp.

² *Эглите З. Н.* Пропаганда научных достижений [О внедрении результатов исследований НИО ГБ ЛатвССР в библиотечную практику]. — Сов. библиотековедение, 1979, № 1, с. 24—28; *Эглите З. Н.* Результативность библиотечных исследований: итоги, проблемы. — В кн.: Тенденции научно-исследовательской работы в национальных библиотеках Советской Прибалтики: Тезисы докл. / Гос. б-ка ЛитССР. Вильнюс, 1981, с. 26—28.

VB 11. piecgade zīmīga ar piedalīšanos Vissavienības pētījumos «Lasīšanas un lasītāju pieprasījuma dinamika masu bibliotēkās» un «Bibliotekāro resursu racionāls izvietojums un izmantošana valstī». Pirmajā ilgtermiņa pētījumā 13 bāzes bibliotēkas turpina apkopot statistiski socioloģisko informāciju par bibliotēkas lasītāju struktūru un lasīšanas aktivitāti.

Pabeigts kompleksā pētījuma «Bibliotekāro resursu racionāls izvietojums un izmantošana valstī» pirmais posms (1981—1984). Pirmo reizi ir iegūti dati, kas kopumā raksturo republikas bibliotēku tīklu, dažādu tipu un resoru bibliotēku fondus, bibliogrāfiskos līdzekļus, kadrus, materiāli tehnisko bāzi. Tā ir nozīmīga informācija par bibliotekāro resursu stāvokli un to izvietojumu, kas nākotnē palīdzēs izstrādāt ieteikumus, kā panākt šo resursu atbilstību objektīvajām informatīvajām vajadzībām republikā.

Bibliotēku zinātnes teorētisko un terminoloģisko problēmu izpēte saistās ar bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu četrvalodu — latviešu—krievu—angļu—vācu skaidrojošās vārdnīcas un ieteicamo terminu sarakstu sastādīšanu. VB, sadarbojoties ar republikas lielākajām bibliotēkām, bibliogrāfiskajām iestādēm un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtu, izstrādā, propagandē un ievieš speciālo terminoloģiju.¹

Visvairāk veikts katalogizācijas un fondu teorijas terminu sistēmas izpētē un izveidē; izveidotajā alfabētiskajā terminu kartotēkā ietverti ieteicamo terminu sarakstos publicētie termini latviešu un krievu valodā, ieviesta regulāra terminoloģiskās informācijas sistēma. Tādējādi radīti teorētiski priekšnoteikumi bibliotēku zinātnes terminoloģijas standartizēšanai latviešu valodā.

Republikā pēti un regulāri atspoguļota publikācijās iedzīvotāju lasīšanas un iespieddarbu izplatības reālā aina, noteiktas tās attīstības tendences, pēti lasītāju pieprasījuma veidošanas jautājumi bibliotēkās. Pēc lasīšanas izplatības socioloģiskajiem pētījumiem radušās jaunas atziņas un ieteikumi turpmākajai lasītāju un lasīšanas izpētei, iespieddarbu un lasīšanas izplatības mērķtiecīgai vadīšanai.² Lasīšanas pētnieki centušies iziet ārpus bibliotēkas sfēras, viņi nav aprobežojušies tikai ar masu bibliotēkas sociālās lomas izpēti un

¹ *Linīņa S.* Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas stāvoklis un veidošana Latvijas PSR. — B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1979, 3, 61.—77. lpp.; *Mauliņa A.* Jaunākais bibliotēku zinātnes terminoloģija. — B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1981, 5, 77.—90. lpp.

² *Grāmata un lasītājs: Sociol. pētīj. lauku raj.* — R.: Zinātne, 1978. — 213 lpp.; *Книга и чтение в сельском районе: Результаты социол. исслед.* / Стат. табл. / Гос. б-ка ЛатвССР им. В. Лациса. — Р., 1977. — 98 с.; *Lasītāju pieprasījums un tā veidošana bibliotēkā: Zin. metod. r. krāj.* / LPSR Kult. m-ja. V. Lāča LPSR VB. — R.: LPSR Kult. m-jas Māc. iest. metod. kab., 1982. — 137 lpp. *Сардыко С.* Исследования проблем чтения в Латвийской ССР. (По материалам изучения вопроса в сельском районе и поселках городского типа). — М.: Информкультура, 1980. — 16 с. — Экспресс-информация. Вып. 6. Библиотечковедение и библиографоведение.

bibliotēkas abonētu lasīšanas satura analīzi. Ar socioloģiskajām metodēm analizēta, piemēram, masu komunikācijas līdzekļu ietekme uz lasīšanu. Jāatzīmē, ka kopš 1980. gada ZPD veic lasītāju un lasīšanas pētījumu reģistrāciju republikā.

Kādām jābūt bibliotēkas, lasītāja un bibliotekāra mijattiecībām — uz šo un daudziem citiem jautājumiem atbildes sniedz sociālpsiholoģiskais pētījums «Bibliotekāra un lasītāja mijiedarbība».

Teorētiski izstrādāt un praktiski risināt racionālas fondu izmantošanas jautājumus palīdz ZPD organizētais starpresoru pētījums «Bibliotēku fondu racionāls izvietojums un attīstības perspektīvas Latvijas PSR republikāniskās pakļautības pilsētās». Pētījums sekmēs dažādu tipu un veidu bibliotēku savstarpēju sadarbību (starpresoru mijiedarbību) vienota fonda un bibliogrāfisko uzzīņu aparāta izveidei reģionā, kā arī palīdzēs pilnīgot bibliotēku fondu komplektēšanu un izmantošanu republikāniskās pakļautības pilsētās.

1984. gadā Daugavpilī uzsākts eksperiments vienotas teritoriālās starpresoru bibliotēku sistēmas, t. s. bibliotēku teritoriālās apvienības izveidē.¹ Tajā ietilpst visas bibliotēkas un Daugavpils pilsētas CBS (valsts, arodbiedrību, zinātniski tehniskās, medicīnas, skolu u. c.). To pārziņā ir reģiona iedzīvotāju bibliotekārā apkalpošana.

Bibliotēku vēstures problemātikas izpēte arī galvenokārt koncentrēta zinātniskās pētniecības daļā.² Tematika atspoguļo bibliotēku vēsturi dažādos laika posmos un aspektos, tiek pētīta arī atsevišķu bibliotēku vēsture. Uzkrātās atziņas ļāva pievērsties Latvijas PSR bibliotēku vēstures periodizācijai.

Aplūkojamā laikposmā (1974—1984) Zinātniskās pētniecības daļas darbinieki veikuši piecus republikāniskus pētījumus, piedalījušies sešos Vissavienības pētījumos, publicējuši ap 140 teorētiska, lietišķa un informatīva rakstura darbus. Pieaugušais zinātniski teorētiskais līmenis atspoguļots disertācijās.³ Vissavienības, reģionālās un republikāniskās sanāksmēs, konferencēs un seminārapspriedēs nolasīts daudz referātu un ziņojumu. Par bibliotēku zinātnes teorētiskajām un lietišķajām problēmām daļas darbinieki 10 gados noorganizējuši trīs zinātniski praktiskas konferences (piemēram, «Lasīšana un personības veidošana»), zinātniski teorētisku konferenci par aktuālām bibliotēku zinātnes terminoloģijas problēmām, vairākas seminārapspriedes un seminārus. Tas viss sekmējis pētījumu rezultātu propagandu, apgūšanu un ieviešanu praksē.

¹ Eksperimentu vada V. I. Ļeņina-PSRS Valsts bibliotēka.

² Šai tematikai veltīts J. Viškas raksts «Latvijas PSR bibliotēku vēstures periodizācija» krāj.: B-kas — lasītājiem: B-ku zinātnes aspekti, 1984, 52.—76. lpp. un Ā. Puriņa raksti «B-ku zinātnes aspektos» (1. un 3. laid.) un minētajā krājumā: «B-kas — lasītājiem».

³ Элит З. Н. Проблемы библиотечного обслуживания сельского населения Латвийской ССР на современном этапе: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. — М., 1984. — 16 с.

Zinātniskās pētniecības darbā vēl aktuāls ir jautājums par pētījumu rezultātu ieviešanas procesa pilnveidošanu, par salīdzināmiem reģionāliem, piemēram, Baltijas republiku pētījumiem, kurus varētu veikt pēc vienotas metodikas.

Lai pārbaudītu noteiktus metodiskus pieņēmumus, dziļāk analizētu un ieviestu jaunās darba formas un pirmrindas pieredzi masu bibliotēku darbā, atsevišķus nelielus pētījumus un eksperimentus veic Zinātniskās metodikas un bibliogrāfijas daļa. Jāatzīmē 11. piecgadē veiktie trīs pētījumi un eksperimenti: 1) piecās republikas RCBS (Jelgavas, Kuldīgas, Madonas, Preiļu, Stučkas) pēta ieteicošo bibliogrāfisko līdzekļu izmantošanas efektivitāte; 2) Alūksnes rajona laikrakstā «Oktobra Karogs» ievietotās bibliogrāfiskās informācijas par CBS jaunieguvumiem efektivitātes analīze; 3) eksperimentālā lauksaimniecības literatūras vienotā bibliogrāfiskā uzziņu aparāta izveide Krāslavas un Bauskas rajonu ZTI kabinetā un RCB. Saskaņā ar eksperimenta rezultātiem sastādīti metodiski norādījumi visām republikas CBS par lauksaimniecības literatūras vienotā bibliogrāfiskā uzziņu aparāta izveidi. 1984. gadā uzsākts pētījums par bērnu un skolu bibliotēku fondu atbilstību skolu mācību un audzināšanas darba programmām, kā arī lokālā pētījumā Liepājas RCBS tiek noskaidrotas darbalaika maksimālās izmantošanas iespējas.

Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu daļa izvēršusi zinātniskās pētniecības darbu grāmatniecības vēstures jomā, kur uzkrāta krietna pieredze un iemantota pelnīta autoritāte. Lieli panākumi gūti arī zināšanu popularizēšanā par grāmatu un tās vēsturi. Daļas darbinieki publicējuši zinātniskus un populārus apcerējumus par dažādiem latviešu grāmatniecības vēstures jautājumiem. Pašreiz viss kolektīvs pēta kompleksu tematu «Latviešu grāmata un lasītāji 1856—1870». Temata izpētē tiek vākts, apkopots un sistematizēts plašs faktiskais materiāls — tieši un netieši dokumentālie avoti, laikabiedru liecības, tiek veikta attiecīgā perioda grāmatu tekstu, terminoloģijas analīze, pētītas statistikas ziņas par izdevumiem un tirāžām, grāmatu plūsmām, tirdzniecību, lasītāju kvantitatīvais un sociālais sastāvs utt. Vispusīga pieeja problēmai paver vēl neizpētītas lappuses plašu tautas masu lasīšanas vēsturē, izgaismo grāmatas lomu pagātnes sociālajā progresā.

Daļas vadītājs, filoloģijas zinātņu kandidāts Aleksejs Apinis ir monogrāfijas «Latviešu grāmatniecība. No pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām» (R., 1977) autors. Par sagatavoto izlasi «Ķikuļa Jēkabs. Dziesmas» (R., 1983) A. Apinis apbalvots ar A. Upīša prēmiju, ko Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas prezidijs piešķir par labāko darbu literatūras teorijā un vēsturē. (Abi minētie sacerējumi ir individuālā pētniecības darba rezultāts, tie tapuši no darba brīvajā laikā.) Izlasē ar plašiem komentāriem un pēcvārdu publicēti XVIII gadsimta pirmā latviešu zemniecības dzejnieka darbi. Tas ir nozīmīgs veikums

ne vien literatūras vēsturē, bet arī Baltijas tautu valodas un kultūras pētījumos.

Liela nozīme Reto grāmatu un rokrakstu daļas darbā ir avotbāzes izveidei. Daudz darba prasa Latviešu seniespiedumu kopkatalogs (1525—1855) un Latviešu rokraksta grāmatu kopkatalogs (16.—19. gs.). Kolektīvs piedalās arī līdzīgos citu PSRS bibliotēku kopējos pasākumos: V.I. Ļeņina dzīves laikā izdoto viņa darbu kopkataloga, Krievijā 18. gadsimtā izdoto svešvalodu grāmatu kopkataloga, PSRS inkunābulu kopkataloga, regulārā starptautiskā grāmatniecības vēstures literatūras bibliogrāfiskā rādītāja «Annual Bibliography of the History of Book» («ABHB») izveidē.

Plašākam interesentu lokam daļa izdevusi iespiestā veidā rokrakstu zinātniskus aprakstus¹ un savu inkunābulu katalogu².

Grāmatniecības vēstures popularizācijas darbs notiek visai dažādās formās — publicēti raksti presē, nolasītas lekcijas un referāti bibliotekāru, skolotāju un skolēnu, muzeju un izdevniecību darbinieku, jauno literātu un LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas grāmatniecības vēstures komisijas sanāksmēs, semināros,ursos, Dzejas un Muzeju dienu sarīkojumos. Daļas pastāvīgajā ekspozīcijā «Latviešu grāmatniecības vēsture» tiek sniegti apskati ap 100 ekskursijām gadā, arī viesiem no citām republikām un ārzemēm; bez tam tiek rīkotas tematiskas izstādes.

Ik gadus fondu papildina 800—1000 retu izdevumu, rokrakstu, fotomateriālu. Starp pēdējo gadu interesantākajiem jaunieguvumiem var minēt K. Marksa «Kapitāla» pirmizdevumu vācu valodā, revolucionārās kustības laikrakstu atsevišķus numurus, unikālus seniespiedumus, grāmatas ar ievērojamu cilvēku (F. Brīvzemnieka, E. Veidenbauma, I. Turgeņeva) autogrāfiem, rokrakstus un reizēm pat prāvas rokrakstu kolekcijas, piemēram, pedagogu P. Kūlas un M. Saules-Sleines, novadpētnieku H. Dorbes un S. Seiļa, rakstnieku Apsišu Jēkaba un J. Sudrabkalna, komponistu A. Kalniņa (operas «Baņuta» autormanuskripts) un Jāņa Mediņa (operas «Dievi un cilvēki» autormanuskripts) rokrakstus.

No 1964. gada tiek izdoti VB Raksti. Izdoti 5 Rakstu sējumi, tad izdevuma nosaukumu mainīja, tagadējais nosaukums «Bibliotēku zinātnes aspekti» (atbildīgā redaktore I. Miķelsone, 4. laidienam — A. Apinis). Krājumos tika iekļauti ne tikai VB, bet arī citu bibliotēku darbinieku raksti, tādējādi tie kļuvuši par starpresoru izdevumu.

¹ Krūmiņa G., Zemzaris J. Doku Āta, Pētera Doka, Augusta Kažoka un Andreja Kažoka rokraksti un sarakste. — R., 1981. — 128 lpp.; Zemzaris J. Ezerieša rokraksti un sarakste. — R., 1982. — 68 lpp.; Zemzaris J. Pērsieša rokraksti un sarakste. — R., 1969. — 99 lpp.

² Apinis A., Siško S. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas inkunābuli: Katalogs. — R., 1981. — 76 lpp.

Kopš 1977. gada ik gadus tiek sagatavots viens krājuma laidieni. Raksti dokumentē un popularizē pētījumu rezultātus, grāmatniecības un bibliotēku vēsturnieku jaunatklājumus, sniedz zinātnisko bibliotēku darba statistiskās tabulas. Krājums sekmējis arī mūsu zinātnieku un speciālistu profesionālo izaugsmi. VB darbinieku raksti un pētījumu rezultāti tiek publicēti arī Vissavienības un citu republiku speciālajos bibliotēku izdevumos, kā arī vispārsocioloģiska rakstura krājumos.

Analizējot zinātniskās pētniecības darba saturu un pamatvirzienus, varam secināt, ka 1) notiek pētījumu tematikas un problemātikas pastāvīga paplašināšanās; 2) VB darbinieki aktīvi piedalās Vissavienības mēroga pētījumos; 3) pieaugusi VB loma zinātniskās pētniecības darba koordinācijā. Zinātniskās pētniecības darbā iesaistās arī citas funkcionālās daļas (Apstrādes un katalogu, Lasītāju apkalpošanas, Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas, Retrospektīvās komplektēšanas un grāmatu apmaiņas daļa u. c.).

PSKP CK lēmums «Par bibliotēku lomas palielināšanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā un zinātniski tehniskajā progresā» (1974) ievadīja jaunu posmu **bibliotēku metodiskās vadības vienotās sistēmas attīstībā**. Liela nozīme metodiskās vadības sistēmas pilnīgošanā bija 1978. gadā pabeigtajai republikas valsts masu bibliotēku centralizācijai. VB sekmēja šī procesa teorētisko izstrādi un praktisko īstenošanu. Centralizācijas rezultātā nostiprinājās bibliotēku metodiskā vadība lauku rajonos: CBS centrālo bibliotēku struktūrā darbu uzsāka metodiskā darba nodaļas. Tas palīdzēja uzlabot arī citu sistēmu un resoru bibliotēku metodisko vadību katrā rajonā, pilsētā un republikā kopumā.¹ Pēc valsts masu bibliotēku darba organizatoriskās struktūras pārkārtošanas republikā darbojas 33 CBS, no tām 26 RCBS un 7 PCBS, kuras arvien noteiktāk veidojas par sava reģiona vadošajiem metodiskajiem un koordinācijas centriem. 1975. gadā tika izveidota jaunatnes bibliotekārās un bibliogrāfiskās apkalpošanas sistēma republikas masu bibliotēkās, tā ir iedzīvotāju bibliotekārās apkalpošanas vienotas sistēmas sastāvdaļa.

Centralizēto bibliotēku sistēmu izveide noteica bibliotēku funkciju paplašināšanos, efektīvāku bibliotekāro un bibliogrāfisko resursu izmantošanu. Aktuāls uzdevums ir tālāka valsts masu bibliotēku darba efektivitātes paaugstināšana. Centralizācijas organizatoriskās un funkcionālās īpatnības varam uzskatīt par pietiekami izpētītām un stabilām, tāpēc VB Zinātniskās metodikas un bibliogrāfijas daļas, kā arī citu funkcionālo un komplekso daļu speciālistu uzmanība pievērsta centralizēto bibliotēku sistēmu darba satura un kvalitātes

¹ Дименштейн М. Методическое обеспечение создания централизованных библиотечных систем государственных массовых библиотек в Латвийской ССР. — Библиотēkas — lasītājiem. В-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1984, 17.—33. lpp.

jautājumiem. Aktualizēta CBS fondu komplektēšanas, izmantošanas un saglabāšanas problēma, tautas saimniecības speciālistu informatīvās apkalpošanas optimizācija dažādu lasītāju grupu bibliotēkās un bibliogrāfiskās apkalpošanas uzlabošanai. Galvenā uzmanība tiek veltīta idejiski politiskās audzināšanas un informācijas darba pilnveidošanai, bibliotēku ciešiem kontaktiem ar darba kolektīviem.

Rajonu agrorūpniecisko apvienību bibliotēkās un informatīvi bibliogrāfiskās apkalpošanas sistēmas priekšgalā arvien noteiktāk stājas CBS¹. Pēdējā laikā uzkrāta pieredze rajonu agrorūpniecisko apvienību zinātniski tehniskās informācijas kabinetu izveidē uz bibliotēku un ZTI orgānu vienoto uzziņu un informācijas fondu bāzes.

Republikas masu bibliotēkas saņem VB izdotos metodiskos un bibliogrāfiskos materiālus par aktuāliem politiskiem un ekonomiskiem jautājumiem, iedzīvotāju patriotisko un internacionālistisko audzināšanu, par jauniešu estētisko audzināšanu, darbaudzināšanu un daudziem citiem jautājumiem, tie tiek izmantoti individuālajam darbam ar tautas saimniecības speciālistiem, partijas un padomju darbiniekiem, izglītības, kultūras un mākslas darbiniekiem, jauniešiem un bērniem. Darbā vienlīdz noderīgi gan metodiskie materiāli par galvenajiem komunistiskās audzināšanas virzieniem, gan arī nozaru literatūras kompleksās propagandas principu un specifiskas izstrādes un ieteikumi bibliotēku darba organizācijā un darbinieku kvalifikācijas celšanā.

VB kā ieteicošās bibliogrāfijas centrs veicina dažādu lasītāju grupu vispārīzglītojošo lasīšanu, politisko un politehnisko izglītību, estētisko un tikumisko audzināšanu.

Orgtehnikas izstādē

¹ Саллинен И. А. Библиографическое обслуживание специалистов сельского хозяйства в ЦБС Латвии. — Сов. библиография, 1983, № 4, с. 37—41.

Orgtehnikas ieviešanas entuziaste galvenā bibliotekāre M. Saulīte

Zinātniskās metodikas un bibliogrāfijas daļas pēdējā desmitgadē izdoto ieteicošo bibliogrāfisko līdzekļu tematiskais sadalījums (%) ir šāds:

Universāla satura izdevumi	12
Politiskajai pašizglītibai	31
Politehniskajai pašizglītibai un profesionālajai orientācijai	23
Estētiskajai audzināšanai	30
Lauksaimnieciskajai ražošanai	7,5
Neražojošā sfērā nodarbinātajiem	9

Vairākus gadus pēc kārtas iznāk dažādas bibliogrāfisko līdzekļu sērijas, piemēram, «Kultūras vērtību pasaulē», «Cimos pie dažādām tautām», «Ko lasīt tālāk», kā arī bibliogrāfisko un metodisko materiālu krājumi «Grāmatu jaunatnei», «Grāmatu bērniem».

Ieteicošo bibliogrāfisko līdzekļu sistēma nosaka arī lasīšanas vadības un literatūras propagandas saturu bibliotēkās, sekmē sociāli nozīmīgu interešu rašanos un attīstību, lasīšanas kultūras iemaņu veidošanu.

VB zinātniski metodiskā centra darbībā iezīmējušies šādi pamatvirzieni: 1) teritoriālo un specializēto metodisko centru darba koordinācija un kooperācija, palīdzība to darbības organizācijā, zinātniski metodiskā darba kopplānu sastādīšana; 2) dažādu metodisko materiālu izstrādāšana republikas masu bibliotēkām un praktiska palīdzība Latvijas PSR Kultūras ministrijas sistēmas un citu resoru bibliotēkām, kurām nav metodisko centru.

Pēdējo gadu svarīgie jaunievedumi izraisīja pārkārtojumus VB struktūrā; darbu sāka jaundibinātās daļas: Kultūras un mākslas zinātniskās informācijas (1972), Bibliotēku mehanizācijas un celtniecības (1973), Ārzemju literatūras komplektēšanas un starptautiskās grāmatu apmaiņas (1976), Letonikas (1979), Depozitārās glabāšanas (1979), Retrospektīvās komplektēšanas un grāmatu apmaiņas (1979) un Periodisko izdevumu (1979) daļa.

Pašreizējā bibliotēkas struktūrā ietilpst direkcija, 22 bibliotekārās daļas, kā arī administratīvi saimnieciskā daļa ar tās nodaļām un dienestiem. Sakarā ar bibliotēkas attīstības perspektīvām tālāk jāpilnveido tās struktūra.

Tā kā paplašinās bibliotēkas struktūra un pieaug darba apjoms, palielinās arī darbinieku skaits. 1974. gadā VB bija pavisam 424 darbinieki, no tiem 338 — bibliotekārie darbinieki; 1984. gadā attiecīgi 514 un 391. 280 darbiniekiem ir augstākā izglītība, 35% darbinieku darba stāžs bibliotēkā ir vairāk nekā 10 gadi. Desmit gados bibliotekāro darbinieku skaits ar augstāko bibliotekāro izglītību pieaudzis no 68 līdz 120 cilvēkiem, ar vidējo speciālo izglītību — no 29 līdz 37 cilvēkiem. VB ir izveidojies stabils speciālistu kolektīvs. Bibliotēka papildina kadrus ar jauniem speciālistiem no P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes un Rīgas kultūras un izglītības darbinieku tehnikuma absolventiem.

VB direkcija un sabiedriskās organizācijas lielu uzmanību pievērš darba zinātniskajai organizācijai (DZO); tas ir viens no svarīgākajiem līdzekļiem darba ražīguma paaugstināšanā un labvēlīgu darba apstākļu radīšanā. DZO objekts ir ne tikai darba procesu labāka organizācija, bet arī bibliotēkas vadības jautājumi — plānošanas un atskaites pilnveidošana, zinātniski pamatotu darba normu ieviešana. Lai uzlabotu plānu sastādīšanas kvalitāti, unificētu to struktūru, plānu un statistikas daļa izstrādāja ieteikumus gada plānu un atskaišu sastādīšanai.

DZO darbs arī turpmāk būs organizēts šādos galvenajos virzienos: reglamentējošās dokumentācijas un vadības struktūras pilnveidošana, darba procesu standartizācija, bibliotēkas darbinieku kvalifikācijas celšana, darba kvalitātes kontroles sistēmas ieviešana, visāda veida brāķa rūpīga uzskaitē un tā cēloņu analīze bibliotēkā.

Komunistiskā partija izvirza augstas prasības ideoloģisko iestāžu darbinieku idejiski politiskajai, teorētiskajai un praktiskajai sagatavotībai, kas nepieciešama, lai sekmētu lasītāju marksistiski leņķiniskā pasaules uzskata nostiprināšanos, politiskās kultūras audzināšanos, imperiālisma ideoloģisko diversiju, buržuāziskā dzīves veida atmaskošanas darbu.

VB darbinieku profesionālajai pilnveidošanai tiek organizēti kursi, stažēšanās Vissavienības lielākajās bibliotēkās, lektoriji un semināri. VB speciālisti arī piedalās republikas bibliotēku darbinieku kvalifikācijas celšanā: lasa lekcijas kultūras darbinieku kvalifikācijas

Baltijas republiku valsts bibliotēku mācību seminārnetmes
LiLaEst-83 atklāšana Mālpilī 1983. gada 4. jūlijā

celšanas institūtā, P. Stučkas LVU Bibliotēku zinātnes nodaļā, Rīgas kultūras un izglītības darbinieku tehnikumā, Pēdējos gados VB speciālisti pārtulkojuši latviešu valodā vairākas augstskolas mācību grāmatas.

Sadarbībā ar direkciju un sabiedriskajām organizācijām kopš 1978. gada bibliotēkā darbojas jauno speciālistu padome. Ik gadus vienā no Baltijas republikām notiek jauno speciālistu konference, kur tās dalībnieki dalās pieredzē un atzinumos. Arī ikgadējās tradi-

cionālās seminārnometnes — LiLaEst pulcina Baltijas republikānisko bibliotēku pārstāvjus domu apmaiņai par aktuāliem bibliotēkārā darba jautājumiem; tās jau kļuvušas par vienu no populārākajiem kvalifikācijas celšanas pasākumiem.

Partijas izstrādātā novatoriskā attīstīta sociālisma pilnveidošanas kursa īstenošana un visu tautas saimniecības nozaru paātrinātā attīstība veicina VB universālo fondu sabiedriskās nozīmības pieaugumu. Ar bagātā fonda starpniecību VB attīsta un stiprina zinātnes un kultūras sakarus starp savienotajām republikām, starp pasaules tautām un valstīm, sekmē tautu savstarpējo saprašanos un sadarbību, stiprina miera kustību.

Kompleksā likumdošanas akta — «Nolikuma par bibliotēku darbu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā» — īstenošana sekmēs tālāku bibliotekārās, bibliogrāfiskās un informatīvās apkalpošanas pilnveidošanu republikā.

И. МИКЕЛЬСОН, М. ПУРИНЯ, С. САРДЫКО

ВРЕМЯ БОЛЬШИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

(Государственная библиотека Латвийской ССР имени В. Лациса в 70—80-е годы)

Резюме

Государственная библиотека Латвийской ССР имени В. Лациса (ГБ ЛатвССР) в апреле 1984 года отметила свое 65-летие. 70-е годы, особенно после принятия постановления ЦК КПСС «О повышении роли библиотек в коммунистическом воспитании трудящихся и научно-техническом прогрессе» (1974), были периодом активной творческой работы библиотеки и ее качественных изменений в соответствии с возросшими потребностями общества развитого социализма. Развивалось межведомственное взаимодействие библиотек по основным направлениям работы.

Включение библиотек в систему НТИ ускорило процесс их специализации, в том числе универсальной ГБ ЛатвССР; статус информационного центра по культуре и искусству усилил значение ее фонда гуманитарной литературы. Это способствовало углублению координации и формированию фондов НБ как единой системы. Взаимодействие по координации комплектования фондов библиотек получило дальнейшее развитие в документах ЕСИФ, отразивших информационный потенциал библиотек и служб НТИ.

В статье рассмотрено влияние новых факторов на развитие фонда ГБ ЛатвССР: в системе депозитарного хранения библиотечных фондов четко разграничивается ответственность за постоянное хранение технической литературы между депозитариями ГБ и РНТБ. Несмотря на активизацию вторичного отбора, среднегодовой прирост фонда ГБ ЛатвССР составил 4,6%. Повышению эффективности комплектования и использования фондов способствовали проведенные структурные и организационные усовершенствования.

Большое значение придается сводным каталогам и переводу их в печатную форму как способу оптимизации использования фондов. Рост объема каталогов вызывает необходимость их реорганизации по хронологическому принципу; выделение новых изданий и внедрение ББК ускорит поиск новой информации.

Показан вклад ГБ в удовлетворение информационных потребностей региона. Отмечается рост числа выданных библиографических справок и возрастание их

сложности. Подробно характеризуется деятельность ГБ как центра научной информации по культуре и искусству.

ГБ ставит целью дальнейшее совершенствование системы обслуживания читателей, повышение его культуры. Показательно возрастание роли МБА в использовании единого библиотечного фонда; приводятся близкие к оптимальным данные анализа сроков выполнения запросов МБА. Характеризуются мероприятия по расширению сферы обслуживания читателей, совершенствованию форм пропаганды литературы, включая сотрудничество ГБ Прибалтийских республик в форме обмена выставками в честь выдающихся культурно-исторических юбилеев.

Рассмотрено издание научно-вспомогательных библиографических указателей, отражающих актуальную для Латвийской ССР тематику. ГБ ведет активную рекомендательно-библиографическую деятельность, создавая дифференцированную систему рекомендательных пособий в помощь общему, политическому и профессиональному самообразованию.

Научно-исследовательская работа ГБ ЛатвССР связана с изучением проблем совершенствования библиотечного дела и внедрением полученных результатов. Интенсивно ведется научная работа по библиотечно-библиографической терминологии, по истории латышской книги.

В соответствии с постановлением ЦК КПСС о библиотечном деле (1974) получила развитие единая система методического руководства: в 1978 году завершена централизация сети государственных массовых библиотек республики, усилившая оказываемую им организационно-методическую помощь. В теоретической разработке и осуществлении централизации значительна роль ГБ ЛатвССР, которая реализуется в выполняемых ею функциях.

Появление новых направлений работы сопровождалось развитием структуры ГБ, увеличением штата сотрудников. В статье рассматриваются система НОТ, организация идейно-воспитательной работы, повышение квалификации, участие работников ГБ в подготовке и переподготовке библиотечных кадров. Выполняя требования «Положения о библиотечном деле в СССР», ГБ ЛатвССР направляет свои усилия на всемерное улучшение библиотечно-библиографического и информационного обеспечения читателей, на укрепление позиций ГБ как головной библиотеки республики.

I. MIKELSONE, M. PURIŅA, S. SARDIKO

TIME OF GREAT CHANGES

(The V. Lācis State Library of the Latvian SSR in the 70ies — 80ies)

Summary

The V. Lācis State Library of the Latvian SSR (the SL of the Latvian SSR) marked its 65th anniversary on April, 1984. The period of the 70ies, and especially the ten years after the resolution of the Central Committee of the CPSU «On Raising the Role of Libraries in the Communist Education of the Working People and in Scientific Technical Progress» (1974), was the time of an active creative work of the library and its qualitative changes in accordance with the increased needs of the developed socialist society.

The main tendency of the respective period — the intensification of the inter-departmental co-operation of libraries in the main lines of work, striving to meet jointly the increasing demands of specialists and scientific workers to the bibliographical and information service.

The inclusion of libraries into the system of scientific technical information (STI) sped up the process of their specialization, including that of the universal

SL of the Latvian SSR; its status as the centre of information on culture and art strengthened the importance of its stock of humanitarian literature.

The interaction of co-ordination of stock acquisition received a further development in the documents of the United Reference and Information Stock (URIS), reflecting the information potential of libraries and service of STI.

The introduction of system of depository storage of library stocks has led to a precise delimitation of responsibility for the permanent keeping of technical literature between the depositories of the SL and Republican Scientific Technical Library (RSTL). The influence of new factors on the development of the SL stock has been examined, its average annual increase made up 4,6%.

The rise of the effectiveness of acquisition and usage of stocks was promoted by a number of organizational measures — structural changes, perfection of the subsidiary apparatus of acquisition and the book way, stock organization by levels of usage.

A great importance is given to the union catalogues and their transformation into a printing form as a method of the optimization of stock usage. The development of the extent of catalogues causes the necessity to reorganize them by a chronological principle; giving preference to new editions and introducing the Library and Bibliographical Classification (LBC) will quicken the search of new information.

The article shows the contribution of the SL in the satisfaction of information needs of the region.

The number (and complexity) of bibliographical references is growing. The article gives a detailed analysis of the SL as the centre of information on culture and art.

The SL makes its aim to bring to perfection the system of reader's service. The article shows the increasing role of interlibrary loan (ILL) as the means of using the united All-Union book-stock. The SL constantly strives for widening the sphere of reader's service, for improving the forms of literature propaganda. The national libraries of the Baltic republics work in creative co-operation, exchanging exhibitions dedicated to prominent anniversaries.

The SL pays great attention to publishing scientific auxiliary bibliographies. As the centre of recommendatory bibliography the SL takes an active part in recommendatory bibliographical work, creating a system of recommendatory bibliography in aid of general political and professional self-education.

The SL research work is growing more important studying problems connected with the improvement of library work. Intensive research work is being carried out concerning the library and bibliographical terminology, history of the Latvian book, the historical aspect of the problem «Book and Reading in the Latvian Society».

The resolution of the Central Committee of the CPSU on library work (1974) favours the development of the united system of methodical guidance: in 1978 the centralization of the network of state public libraries was completed in the republic, strengthening organizational and methodical help to state public libraries. The SL played an important role in working out theoretical basis as well as practically carrying out the centralization.

New directions of work needed the development of the SL structure, the growth of library staff. The article discusses the system of Scientific Organization of Work (SOW), the organization of ideological education work, the raising of qualification and training of librarians. According to the «Statute of Library Work in the USSR» the SL lends every effort to improve library, bibliographical and information service, to strengthen the position of the SL as the head library in the republic.

LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS AKADEMIJAS FUNDAMENTĀLĀS BIBLIOTĒKAS DARBS

Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Fundamentālā bibliotēka (LLA FB) lasītājiem durvis vēra 1939. gada septembrī Jelgavā. Tās pirmais vadītājs bija profesors, tehnisko zinātņu doktors Arvīds Lepiks, tās štatā bija divi darbinieki. Sākotnējo fondu — 13 000 eksemplāru — LLA FB saņēma no Latvijas Valsts universitātes. Šis fonds sastāvēja galvenokārt no zinātniskās literatūras par agronomijas un mežsaimniecības jautājumiem.

1940. gads — padomju varas atjaunošanas gads Latvijā — bija uzplaukuma gads arī bibliotēkai. Daudz literatūras tā saņēma no brālīgajam padomju republikām.

Vācu okupācijas laikā no bibliotēkas fonda tika izņemti un iznīcināti daudzi eksemplāri grāmatu un periodisko izdevumu. 1942. gadā fondā bija vairs tikai 5800 eksemplāru. Atkāpjoties okupanti nodezināja Jelgavas pili, līdz ar to gāja bojā arī bibliotēkas fonds, saglabājās tikai 1000 eksemplāru ārzemju periodisko izdevumu par zivkopības un augļkopības jautājumiem.

1944. gada novembrī Rīgā, Ausekļa ielā 5 darbu atsāka LLA un vienlaikus arī bibliotēka. Bija jāpārvar daudz grūtību — nebija piemērotu telpu, nepieciešamā inventāra, fonds bija izvietots trijās mazās, neapkurināmās istabās, nebija lasītavas, bet bibliotēka tomēr darbojās. Pamazām papildinājās literatūras fonds: tajā nonāca sagrauto māju pagrabos atrastā literatūra, kādu laiku FB saņēma Vissavienības obligāto eksemplāru, un 1945. gadā fondā bija jau 17 204 eksemplāri.

No 1947. gada līdz 1977. gadam par LLA FB vadītāju strādāja Tatjana Pahunova, kura pielika daudz pūļu, lai pilnveidotu bibliotēkas darbu. Pakāpeniski veidojās bibliotēkas struktūra: sākumā darbojās Komplektēšanas un Apstrādes nodaļas. 1949. gadā tika atvērts mācību literatūras abonements, un 1954. gadā darbu uzsāka daiļliteratūras abonements. 1961. gadā FB tika izvietota pašreizējās telpās Jelgavas pili. Darba apstākļi normalizējās. Lasītāju rīcībā tika nodots zinātniskās literatūras abonements un lasītava ar 200 vietām. 1966. gadā FB izveidoja Bibliogrāfiskās informācijas nodaļu.

Paplašinājās un pilnveidojās LLA, auga un nostiprinājās arī bib-

Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas ēka

liotēka. Kopš 1974. gada LLA FB ir metodiskā darba centrs republikas lauksaimniecības bibliotēkām.

No 1977. gada LLA FB darbu vada Aīda Eglāja. 1979. gadā tika izveidota Fonda krātuves nodaļa un bibliotēkai piešķirta II kategorija. Pašreizējo LLA FB struktūru veido: 1) Komplektēšanas nodaļa, 2) Sistematizācijas un katalogizācijas nodaļa, 3) Fonda krātuves nodaļa, 4) Bibliogrāfiskās informācijas nodaļa, 5) Mācību literatūras abonements, 6) Zinātniskās literatūras abonements, 7) Daiļliteratūras abonements, 8) Starpbibliotēku abonements, 9) Lasītava, 10) filiāles (3), 11) bibliotekārie punkti katedrās un laboratorijās (52).

FB ir 44 darbinieki; 50% darbinieku ir augstākā un vidējā speciālā izglītība. Vairāki darbinieki FB nostrādājuši 30 un vairāk gadu. Tā, piemēram, Matilde Meldere strādā bibliotēkā kopš 1947. gada un no bibliotekāres kļuvusi par nodaļas vadītāju; 33 darba gadus te aizvadījusi arī galvenā bibliogrāfe Tija Svētiņa. 15 un vairāk gadu stāžs bibliotēkā ir 25,6% darbinieku. 55,8% darbinieku darba stāžs ir līdz 5 gadiem.

LLA ir plaša profila augstskola; 12 fakultātes tiek sagatavoti speciālisti 16 lauksaimniecības nozarēm: lauksaimniecības mehanizatori, agronomi, celtnieki, ekonomisti u. c. Te mācās 7500 klātienes un neklātienes studentu, ceļ kvalifikāciju lauksaimniecības speciālisti un vadošie darbinieki.

Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas darba veterānes T. Pahunova, T. Svētiņa un M. Meldere

FB ir izvirzīti konkrēti uzdevumi: sniegt maksimālu palīdzību mācību procesā, piedalīties studentu idejiski politiskajā audzināšanā, veicināt zinātniskās pētniecības darbu akadēmijā, nodrošināt republikas lauksaimniecības bibliotēku zinātniski metodisko vadību.

Fonda komplektēšana. Darbs ar fondu

Lai nodrošinātu bibliotēkai izvirzīto uzdevumu sekmīgu izpildi, izstrādāts fonda komplektēšanas tematiskais plāns, kas veidots atbilstoši LLA profilam, mācību un audzināšanas darba uzdevumiem, studentu, pasniedzēju, darbinieku skaitam un sastāvam. Tas ļauj mērķtiecīgi un plānveidīgi komplektēt literatūras fondu saskaņā ar augstskolas darba virzieniem, ievērojot visu kategoriju lasītāju informatīvās vajadzības.

FB fonds vidēji gadā tiek papildināts ar 28 000 (6000 nosaukumiem) grāmatu, 670 nosaukumu periodiskajiem izdevumiem. Galvenie literatūras komplektēšanas avoti ir republikas Bibliotēku kolektors un Preses apvienība. Ievērojamu daļu literatūras FB saņem no grāmatu veikaliem («Globuss», Politiskā grāmatnīca, Jelgavas pilsētas zinātniskā grāmatnīca, «Grāmata pa pastu»), Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas metodiskā kabineta.

Notiek LLA izdevumu apmaiņa ar 107 PSRS bibliotēkām un starptautiskā grāmatu apmaiņa ar 21 bibliotēku.

Bibliotēka literatūru pasūta galvenokārt pēc izdevniecību tematiskajiem plāniem un grāmatu tirdzniecības informatīvajiem materiāliem.

Fonda komplektēšanas darbā daudz palīdz katedru sabiedriskie konsultanti (50 cilvēki), kuri 1 vai 2 reizes gadā pulcējas bibliotēkā, lai pārrunātu literatūras komplektēšanas jautājumus. Viņi sistemātiski apmeklē Komplektēšanas nodaļu, iepazīstas ar izdevniecību literatūras izlaides plāniem un pasūta savai katedrai vajadzīgo. Fonda komplektēšanu sekmē arī mācību literatūras nodrošinātības kartotēka, kas veidota saskaņā ar mācību plāniem un programmām, konsultējoties ar katedru pārstāvjiem. Tā dod pamatojumu literatūras piekomplektēšanai un izmaiņām fonda komplektēšanas tematiskajā plānā, palīdz izdarīt secinājumus, kā mācību process nodrošināts ar mācību literatūru, operatīvi informēt katedras par bibliotēkā esošo mācību literatūru atsevišķās disciplīnās, sadalīt literatūru pa semestriem un grupām. Viena studenta vidējā nodrošinātība ar mācību literatūru ir 27. Atsevišķām specialitātēm mācību grāmatas komplektē 1:2, LLA izdevumus — 1:1. FB ietilpst Jelgavas pilsētas lielāko bibliotēku apvienībā, kas koordinē bibliotēku fondu komplektēšanu pilsētā.

Fonds pa zinātņu nozarēm

Nodaļa	Zinātņu nozare	Uz 1984. g. 1. Janvāri	
		eks. skaits	proc. no fonda
1, 2, 3, 9	Sabiedriski politiskā literatūra	149 137	28,6
4	Valodniecība	13 240	2,5
5	Dabaszinātnes	63 000	12,1
6	Tehnika	87 328	16,7
63	Lauksaimniecība	189 162	36,3
A	Daiļliteratūra	15 866	3,0
61, 7, 7F, 8, 91, 0	} Pārējās zinātņu nozares	4 026	0,8
	K o p ā	521 759	100,0

No fonda sistemātiski tiek atlasīta novecojusies, mazizmantotā, neprofilā literatūra. Piecos gados izvērtēti 82 989 eksemplāri pamatfonda grāmatu un periodisko izdevumu. 5800 eksemplāru neprofilās, mazizmantotās literatūras piedāvāti izvērtēšanai V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai. No retiem, vēsturiski vērtīgiem izdevumiem latviešu un krievu valodā, kā arī svešvalodās izveidots unikāls fonds (6000 eksemplāru). To veido grāmatas un periodiskie izdevumi, kuri izdoti laikā no 1778. gada līdz 20. gs. 30. gadiem. Fondu izpētot, tika noskaidrotas komplektēšanas kļūdas, kas jānovērš, izstrādājot fonda turpmākās izveides plānu.

LLA FB piedalās Latvijas PSR Valsts plāna komitejas Speciālo, zinātnisko un zinātniski tehnisko bibliotēku darba koordinācijas starpresoru komisijas organizētajā pētījumā par ārzemju periodisko izdevumu izmantošanu. Iegūtās ziņas rāda, ka no 86 ārzemju žurnālu nosaukumiem, kurus saņem FB, lasītāji izmanto tikai 66%. Vairāki nosaukumi nemaz netiek pieprasīti (Prumysl Potravin, Mozaika, Kooperation, Hortikultura u. c.), tāpēc FB tos vairs nepasūtīs.

Katalogi un kartotēkas

FB katalogu un kartotēku sistēma sāpta veidot 1946. gadā. Tajā ietilpst 8 katalogi un 5 lielākās kartotēkas: alfabētiskie darba un lasītāju katalogi, daiļliteratūras, mācību literatūras un priekšmetu katalogi, sistemātiskais katalogs, sistemātiskais autoreferātu un disertāciju katalogs. Ar 1954. gadu katalogu sistēmu papildina iespiesto kartiņu kartotēka. Izveidota arī fonda komplektēšanas, LLA mācību

spēku darbu kartotēka, vispārīgo rakstu un mācību literatūras nodrošinātības kartotēka. Sistemātiskajā un alfabētiskajā darba katalogā atspoguļots viss bibliotēkas fonds, alfabētiskajā lasītāju katalogā, tikai sākot ar 1955. gadu. Sistemātiskais katalogs veidots pēc LLA FB piemērotas shēmas, kurai par pamatu ņemtas Bibliotēkārās klasifikācijas tabulas apgabalu bibliotēkām (sabiedriski politiskajām zinātnēm) un UDK tabulas. Ar 1984. gadu FB sabiedriski politisko literatūru klasificē pēc BDK tabulām. Paralēli tiek pārklasificēti arī iepriekšējo gadu izdevumi.

Katalogu organizācijas jomā LLA FB sadarbībā ar republikas triju lauksaimniecības zinātniskās pētniecības institūtu bibliotēkām organizē lauksaimniecības literatūras kopkatalogu. Par zinātnisko rakstu krājumiem krievu valodā un svešvalodās FB sūta kartītes V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai lauksaimniecības turpinājumu izdevumu kopkatalogam. Līdzīgi par jauniegūto literatūru tiek informētas Vissavienības nozīmes bibliotēkas — Vissavienības Valsts ārzemju literatūras bibliotēka, PSRS Centrālā zinātniskā lauksaimniecības bibliotēka un PSRS Valsts publiskā zinātniski tehniskā bibliotēka.

Lasītāju apkalpošana

LLA FB lasītāju apkalpošanas sistēmu veido zinātniskās un mācību literatūras, kā arī daiļliteratūras abonementi, lasītava, SBA, 4 filiāles (Lauksaimniecības mehanizācijas, Hidromeliorācijas, Mežsaimniecības fakultātēs un Militārajā katedrā), 52 katedru bibliotēkārē punkti. Bibliotēkā ir vienota lasītāju karte, kuru izsniedz trijos abonementos: zinātniskās literatūras abonementā — pasniedzējiem, aspirantiem, zinātniskajiem darbiniekiem; mācību literatūras abonementā — studentiem, sagatavošanas un kvalifikācijas celšanas kursu klausītājiem; daiļliteratūras abonementā — akadēmijas darbiniekiem. Lai diferencētu lasītāju apkalpošanu, nepieciešama šāda lasītāju kartes izsniegšanas kārtība.

2. tabula

FB lasītāju apkalpošanas skaitliskie rādītāji

	1949. g.	1969. g.	1979. g.	1983. g.
Lasītāju skaits pēc vienotās lasītāju kartes	1 265	6 059	7 976	8 884
Apmeklējumu skaits	11 011	84 998	153 036	166 079
Vidējais apmeklējumu skaits	9	14	19	19
Izsniegums	15 776	415 966	456 151	539 776
Fonda apgrozība	0,25	1	0,9	1,03
Lasītība	12	68	57	61

Literatūru, kuras nav FB fondā, lasītāji saņem SBA kārtā. To izmanto 130 FB lasītāji. Pārsvārā tie ir augstskolas mācību spēki, aspiranti, zinātniskie darbinieki. 1983. gadā SBA kārtā saņemtas 1600 grāmatas no 126 PSRS bibliotēkām.

LLA FB fondu izmanto 113 bibliotēkas, no kurām vidēji gadā saņem ap 650 pieprasījumu, bet no FB fonda izsūta ap 400 eksemplāru.

Filiāļu fondus vidēji gadā izmanto 1500 attiecīgo fakultāšu pasniedzēju un studentu. Viņiem izsniedz ap 32 000 eksemplāru grāmatu un periodisko izdevumu. Bibliotekārajos punktos literatūras izsniegums vidēji gadā ir 50 000 eksemplāru.

Pirmo kursu studentu apkalpošanai ar mācību literatūras komplektiem tiek izmantota grupālās apkalpošanas metode. Strādājot divās maiņās, šis darbs tiek paveikts divās dienās. Reizē ar mācību literatūru pirmo kursu studenti saņem lasītāja karti un atgādni par bibliotēkas lietošanas noteikumiem.

Ar augstskolas mācību, audzināšanas un zinātnisko darbu cieši saistīts idejiski politiskās audzināšanas darbs. Lasītavā darbojas studentu idejiski politiskās audzināšanas darba sektors, kurš organizē un vada literatūras propagandu bibliotēkā. Šim nolūkam izstrādāts kompleksais darba plāns studentu komunistiskajai audzināšanai visam mācību periodam akadēmijā. Pasākumi tiek organizēti kopā ar sabiedrisko priekšmetu katedrām un sabiedriskajām organizācijām. Tie notiek gan bibliotēkā, gan ārpus tās — studentu kopmītnēs, konferencēs. Vidēji gadā tiek noorganizētas 25 personālās un 100 tematiskās (10 no tām pārvietojamās) literatūras izstādes. Tā, piemēram, Latvijas Komunistiskās partijas Jelgavas rajona komitejas plēnumā noorganizēta tematiska literatūras izstāde «Lopkopības attīstība — svarīgs posms Pārtikas programmas realizēšanā», Vissavienības zinātniski praktiskajā konferencē akadēmijas aulā — «Lauku sociālās attīstības problēmas» u. c. Par bagātākajām un interesantākajām izstādēm FB sniedz informāciju LLA avīzē «Plēsums».

Literatūras propagandā nozīmīgu vietu ieņem arī literatūras apskati. Vidēji gadā tiek sastādīti un nolasīti 25—30 literatūras apskati, vairāki publicēti avīzē «Plēsums».

Sadarbojoties ar akadēmijas Zinātņu daļu, sabiedriskajām organizācijām, Studentu klubu, Grāmatu draugu biedrības pirmorganizāciju, gadā vidēji tiek noorganizēti 6—9 lielāki masu pasākumi dažādām lasītāju kategorijām: studentiem, pasniedzējiem, darbiniekiem. Minēšu dažus: tematiska pēcpusdiena «Tevī vēlamies godināt» (veltīta Starptautiskajai sieviešu dienai); literārs vakars «Rūdolfu Blaumani atceroties» (sakarā ar rakstnieka 120. dzimšanas dienu), literāri muzikāls vakars «Tikšanās ar Bellas Ahmaduļinas un Aleksandra Čaka dzeju»; tikšanās ar izdevniecību «Zvaigzne», «Avots», «Колос» darbiniekiem. Pasākumus papildina literatūras izstādes, kuras dažkārt organizē kopā ar citām bibliotēkām. Tā, piemēram,

Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas FB lasītavās

profesora Paula Lejiņa 100. dzimšanas dienai veltītajā zinātniski praktiskajā konferencē varēja iepazīties ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas organizēto literatūras izstādi. Aizsākts lekciju cikls par Jelgavas pilsētas un novada vēsturi no 1919. gada. Lekcijas lasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja direktora vietnieks M. Leitāns.

Bibliotēkā darbojas Grāmatu draugu biedrības Jelgavas pilsētas organizācijas Tautas universitāte «Grāmata», kuras klausītāji ir bibliotēkas darbinieki un Grāmatu draugu biedrības biedri. Lekcijas lasa filoloģijas zinātņu kandidāts K. Karulis. Lekciju ciklā «Latviešu grāmatniecība» ir piecas lekcijas, sākot ar latviešu grāmatas pirmsākumiem 16. gs. un beidzot ar latviešu tautasdziesmu izdošanas vēsturi.

Bibliogrāfiskais uzziņu un informācijas darbs

Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas darbu akadēmijā veic Bibliogrāfijas un informācijas darba nodaļa. Pēc lasītāju pieprasījuma bibliotēka izpilda dažādas uzziņas: tematiskās, adresālās bibliogrāfiskās (bibliotekārās. — *Red.*), bibliogrāfisko datu precizēšanas, faktogrāfiskās. Katru gadu tiek izpildīts ap 8500 uzziņu, no kurām 15% — tematiskās, 10% — faktogrāfiskās. Visbiežāk nākas sniegt sabiedriski politiska satura uzziņas, piemēram, «Latviešu sarkano strēlnieku cīņu ceļš», «Ļeņins un revolucionārā Latvija», ««Iskra» Latvijā». Nozīmīgu daļu veido uzziņas par lauksaimniecību.

Rakstiskās tematiskās uzziņas galvenokārt saistītas ar katedru zinātniskā darba tēmām, piemēram, «Vēja enerģijas izmantošana dzirnavās» (9 nosaukumi, prof. J. Āboliņam); «Energoresursu patēriņš augkopībā» (158 nosaukumi, Agronomijas fakultātei). Uzziņa «Elektromagnētiskā lauka pielietošana lauksaimniecībā» (11 nosaukumi) sniegta Jelgavas pilsētas Centrālajai zinātniskajai bibliotēkai.

LLA FB bibliogrāfiskās informācijas darbs virzīts uz maksimāli pilnīgu augstskolas zinātnisko darbinieku un studentu informatīvo vajadzību apmierināšanu, nodrošinot viņus ar masu, grupālo un individuālo informāciju. Masu informāciju veic informācijas dienās bibliotēkā, ar kārtējo informatīvo rādītāju «Jaunākā literatūra» (tirāža 140 eks.), izdevumu «Periodisko izdevumu rādītājs» (tirāža 150 eks.), «Latvijas PSR lauksaimniecības tehnikumu, sovhoztehnikumu un zinātniskās pētniecības institūtu bibliotēku periodisko izdevumu kop-rādītājs», ar literatūras jaunieguvumu izstādēm abonementos un lasītavā, apskatiem akadēmijas avīzē «Plēsums». Minētos rādītājus saņem visas katedras, zinātniskās laboratorijas un republikas lauksaimniecības bibliotēkas. Studenti ar tiem iepazīstas bibliotēkas abonementos un lasītavā.

Ar grupālo informāciju FB apkalpo 52 akadēmijas katedras un zinātniskās laboratorijas, vadoties no to 20 zinātniskā darba kompleksajām tēmām. Informācijai tiek izmantotas Vissavienības zinātniski tehniskās informācijas institūta (ВИНИТИ) referatīvās kartītes, Vissavienības Centrālās zinātniskās lauksaimniecības bibliotēkas anotētās bibliogrāfiskās kartītes. Vidēji gadā katedrām un laboratorijām FB piegādā 150 500 materiālu. FB sniedz grupālo informāciju katedru rīkotajās speciālistu dienās.

Lielu atsaucību gūst literatūras tematiskās izstādes par katedru zinātniskā darba tēmām. Katrā mācību gadā bibliotēka organizē vidēji 9 šādas literāras izstādes, par tematiku iepriekš konsultējoties ar attiecīgās katedras vadītāju, piemēram, «Kartupeļu novākšanas mehanizācija» (Lauksaimniecības mašīnu katedras pasūtījums); «Kolektīvais darbuzņēmums lauksaimniecībā» (Lauksaimniecības uzņēmumu organizācijas katedras pasūtījums) u. c. Izstādēs ir lasītāju atsauksmju žurnāls, kurā apmeklētāji vērtē izstādi, izsaka ierosinājumus un kritiskas piezīmes.

Sadarbībā ar zinātniskā ateisma skolu (sabiedrisko profesiju fakultāti) zinātniskā ateisma konferencēs tiek organizētas literatūras izstādes un atbilstoši konferences tēmai nolasīti bibliogrāfiskie apskati, piemēram, «Zinātniskais ateisms — komunistiskās ideoloģijas neatņemama sastāvdaļa», «Reliģija un ideoloģiskā cīņa mūsdienu sabiedrībā».

Informācijas darbu FB veic arī ar fakultāšu politinformatoriem. Reizi ceturksnī studentiem — politinformatoriem tiek lasīti jaunākās literatūras apskati par semināru tematiem: «PSRS ekonomika»; «PSRS politika un starptautiskais stāvoklis» u. c. Grupālās informācijas darbu labi sekmē 55 katedru sabiedriskie informatori, kuri bibliotēkā regulāri iepazīstas ar jaunāko literatūru un informē attiecīgās katedras. 1 vai 2 reizes gadā FB viņiem organizē seminārus, kuros iepazīstina ar uzdevumiem, analizē viņu informācijas dienu apmeklējumus. Semināra telpā FB organizē literatūras izstādi «Informatora darbs», «Jaunākie informācijas izdevumi».

Ar individuālo informāciju tiek nodrošināti 24 akadēmijas vadošie un zinātniskie darbinieki, 13 no viņiem (rektors, prorektori, dekāni) saņem informāciju par augstskolu darba problēmām. 1983. gadā pašiem viņiem piedāvāti 5500 informācijas avotu.

Lai pilnveidotu informācijas darba formas un metodes, no 1981. gada līdz 1983. gadam veikta lasītāju informatīvo vajadzību izpēte, tās rezultātā precizētas katedru zinātniskā darba tēmas, izdarītas izmaiņas katedru kolektīvu informācijas darbā — noteikti LLA FB galvenie informācijas darba virzieni. LLA FB gatavo un izdod tematiskus bibliogrāfiskos līdzekļus. 1984. gadā izdots LLA pasniedzējiem literatūras rādītājs «Progresīvās apmācības metodes augstskolā» (150 eks.). Tajā uzrādītas grāmatas, žurnāli, turpinājumi izdevumu raksti, informācijas materiāli par 1977.—1983. gadu.

Sajā pašā gadā izdots bibliogrāfiskais rādītājs «LLA mācību spēku publikācijas» (1979.—1983. gads, tirāža 250 eks.), kas ir turpinājums 1979. gadā izdotajam tāda paša nosaukuma rādītājam, kurā uzrādītas publikācijas par 1976.—1978. gadu. Sastādīti bibliogrāfiskie saraksti «Šķidrā mēslojuma iestrādāšana», «Ražas programmēšana», kurus izmanto Agronomijas un Mehanizācijas fakultāšu patsniedzēji un studenti. 1984. gadā sagatavots arī bibliogrāfiskais rādītājs «Kartupeļu aizsardzība pret kaitēkļiem un slimībām», kurš iznāks V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas sērijā «Pārtikas programmu dzīvē». FB piedalās izdevuma «Latvijas PSR bibliotēkās sastādītie bibliogrāfiskie rādītāji, saraksti un rakstveida uzziņas» veidošanā, ar kuru reizi ceturksnī informē par LLA FB sastādītajiem literatūras sarakstiem, bibliogrāfiskajiem rādītājiem un rakstveida uzziņām.

Lasītāju bibliotekārā un bibliogrāfiskā orientācija

Nodarbības bibliotekārājā un bibliogrāfiskajā orientācijā LLA FB organizē studentiem, aspirantiem, kvalifikācijas celšanas kursu klausītājiem. Studentiem tās notiek pēc programmas «Программа по основам библиотековедения и библиографии» (M., 1976). Pirmo kursu studenti divu stundu lekcijās iepazīstas ar LLA FB struktūru, bibliotēkas lietošanas noteikumiem, katalogu un kartotēku sistēmu, fondu, uzziņu izdevumiem. Divās praktisko nodarbību stundās tiek veikti uzdevumi pie katalogiem; jāsameklē grāmata pēc alfabētiskā kataloga; izmantojot alfabētisko priekšmetu rādītāju un sistemātisko katalogu, jāsameklē literatūra par noteiktu tematu; jāatrod žurnāls pēc periodisko izdevumu kataloga.

Trešo kursu studentiem nodarbības notiek pēc 6—8 stundu programmas. Viņi lekcijās iepazīstas ar bibliogrāfijas pamatiem, tās veidiem, marksisma-ļeņinisma pamatlicēju darbu bibliogrāfiju, lauksaimniecības literatūras bibliogrāfiju, zinātniski tehniskās informācijas orgānu izdevumiem, literatūras meklēšanas metodiku zinātniskajam darbam, kursa darbam un diplomdarbam, ar iespieddarbu bibliogrāfisko aprakstu un ar izmantotās literatūras saraksta sastādīšanu. Praktiskajās nodarbībās, izmantojot bibliogrāfiskos līdzekļus, referatīvos žurnālus un citus avotus, studenti patstāvīgi sameklē literatūru par noteiktu tēmu, pēc tam veido personisko kartotēku un sastāda literatūras sarakstu. Trešo kursu studentiem šis nodarbības regulāri plāno tikai Mehanizācijas, Hidromeliorācijas, Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas, Lauksaimniecības ekonomikas fakultātes. Aspirantiem šis nodarbības notiek pēc 12 stundu programmas, kvalifikācijas celšanas kursu klausītājiem — pēc 2—4 stundu programmas.

Diplomdarba bibliogrāfiskai noformēšanai izdots materiāls — «Metodiski norādījumi diplomdarba bibliogrāfiskai noformēšanai», kurā apskatīti iespieddarbu bibliogrāfiskā apraksta noteikumi, izman-

totās literatūras saraksta un bibliogrāfisko atsauču sastādīšanas metodika. Pielikumā ievietoti dažādu iespieddarbu veidu bibliogrāfiskā apraksta paraugi. Šo materiālu izmanto gan studenti, gan pasniedzēji.

Bibliotēkas padome

LLA FB aktīvi darbojas bibliotēkas padome. To vada mācību prorektors O. Brinkmanis. Padomes sastāvā ir partijas, komjaunatnes organizāciju, fakultāšu pārstāvji, FB darbinieki — pavisam 21 cilvēks. Padome darbojas saskaņā ar darba plānu mācību gadam. Sēdes notiek divas reizes gadā. Tajās izskata un apspriež bibliotēkas darba plānus un atskaites, pieņem lēmumus trūkumu novēršanai, organizē pieredzes apmaiņas braucienus uz citām bibliotēkām.

Padomes darbības rezultātā vairākās fakultātēs (Lauksaimniecības ekonomikas, Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas u. c.) nav lasītāju parādnieku. Mērķtiecīgāks un saturā bagātāks kļuvis studentu idejiski politiskās audzināšanas darbs bibliotēkā.

Zinātniski metodiskais darbs

Ar PSRS Lauksaimniecības ministrijas 1974. gada 27. marta pavēli № 384 LLA FB apstiprināta par metodiskā darba centru republikas lauksaimniecības bibliotēkām. Šo bibliotēku tīklu veido 3 zinātniskās pētniecības institūtu (Latvijas Lopkopības un veterinārijas, Latvijas Zemkopības un lauksaimniecības ekonomikas, Latvijas Lauksaimniecības mehanizācijas un elektrifikācijas) bibliotēkas, 7 izmēģinājumu stacijas un 17 lauksaimniecības tehnikumu un sovhoztehnikumu bibliotēkas.

Metodisko darbu FB veic četros galvenajos virzienos: sastāda un izdod metodiskos materiālus republikas lauksaimniecības bibliotēkām; organizē šo bibliotēku darbinieku kvalifikācijas celšanas pasākumus; savāc, apkopo, propagandē pirmrindas pieredzi un ievieš to bibliotēku darbā; apmeklē bibliotēkas un sniedz metodisku un praktisku palīdzību visos bibliotēkārā darba jautājumos.

Šo darbu veic divi metodiķi un metodiskā darba komisija, kurā darbojas Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas Mācību metodiskā kabineta vecākā metodiķe un bibliotēkas galvenie speciālisti. No republikas lauksaimniecības tehnikumu un sovhoztehnikumu bibliotēkām pēc teritoriālā principa izdalīti četri zonālie metodiskie centri: Vidzemes zonā — Priekuļu lauksaimniecības tehnikuma bibliotēka; Kurzemes zonā — Kāndavas sovhoztehnikuma bibliotēka; Latgales zonā — F. Roziņa Maltas sovhoztehnikuma bibliotēka; Zemgales zonā — LLA FB.

Metodiskā darba komisijas locekļi darbojas pēc metodiskā darba plāna, kurā paredzētas bibliotēku darba frontālās pārbaudes, metodisko materiālu sastādīšana, kvalifikācijas celšanas pasākumi, konsultācijas.

Zonālo metodisko centru vadītāji apmeklē savas zonas bibliotēkas, sniedz metodisku un praktisku palīdzību, organizē sanāksmes, vada sociālistisko sacensību un apkopo tās rezultātus. Reizi gadā par savu darbu viņi atskaitās bibliotēku darbinieku kvalifikācijas celšanas seminārā.

Metodiskā darba sistēmā vēl ietilpst divas pirmrindas pieredzes skolas: Kazdangas sovhoztehnikuma bibliotēkā — masu darba organizācijā un Mālpils sovhoztehnikuma bibliotēkā — darbā ar fondu un katalogiem. Pirmrindas pieredzes skolās lauksaimniecības bibliotēku darbinieki iepazīst labāko pieredzi par minētajiem jautājumiem.

Zonālie metodiskie centri un pirmrindas pieredzes skolas ir FB atbalsta punkti metodiskajā darbā, saikne ar republikas lauksaimniecības tehnikumu un sovhoztehnikumu bibliotēkām.

Metodiskā darba organizācijā FB ir laba sadarbība ar Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas Mācību metodisko kabinetu. Tas daļēji nodrošina metodisko materiālu izdošanu, piedalās kvalifikācijas celšanas pasākumu organizēšanā, bibliotēku darba pārbaudēs.

Darba mērķtiecīgai vadībai FB speciālisti katru gadu izdod viedēji 3 vai 4 metodiskos materiālus. Atzīmējot PSRS nodibināšanas 60. gadadienu, 1982. gadā sastādīts bibliogrāfiskais un metodiskais materiāls «Vienotā saimē», kurā ievietota konsultācija, kā propagandēt V. I. Ļeņina darbus, ieteicamo literatūras izstāžu tematika, konsultācija par darbu ar jaunāko sabiedriski politisko literatūru. Līdzīgs izdevums ir «PSKP XXVI kongresa lēmumi lauksaimniecībai». 1984. gadā izdots metodisks materiāls «Atgādnē SBA izmantotājiem» u. c.

Viens no metodiskās vadības veidiem ir bibliotēku darba pārskati, kurus sagatavo katru gadu, pamatojoties uz lauksaimniecības tehnikumu un sovhoztehnikumu bibliotēku gada pārskatiem, pārbaudes aktiem, metodiķu dienasgrāmatām un citiem dokumentiem. Tie labi raksturo bibliotēku darbu, galveno uzdevumu izpildi, norāda uz sasniegumiem un trūkumiem, akcentē galvenos bibliotēku uzdevumus nākamajam gadam.

Svarīgs metodiskās vadības uzdevums ir bibliotēku darbinieku kvalifikācijas celšana un profesionālās meistarības pilnveidošana. Kvalifikācijas celšanas semināru lekcijās un konsultācijās iegūtās zināšanas palīdz bibliotekāriem pilnveidot lasītāju bibliotekāro un bibliogrāfisko apkalpošanu. Katru gadu tiek organizēti 2 vai 3 kvalifikācijas celšanas semināri lauksaimniecības tehnikumu un LLA FB darbiniekiem, 1 vai 2 semināri zinātniskās pētniecības institūtu un izmēģinājumu staciju bibliotēku darbiniekiem. Katru gadu jaunie lauksaimniecības bibliotēku darbinieki LLA FB organizētajos prak-

tikumos apgūst bibliotēku tehnikas minimumu (1 nedēļu), ilgāk strādājošie darbinieki padziļina zināšanas atsevišķos jautājumos.

Lai izplatītu pirmrindas pieredzi, FB metodiķi katru gadu savāc, apkopo, pavairo un nodod visām republikas lauksaimniecības bibliotēkām labākās pieredzes materiālus. To sagatavošanā piedalās republikas lauksaimniecības tehnikumu, zinātniskās pētniecības institūtu un LLA FB darbinieki. FB izveidotā labākās pieredzes tematiskā priekšmetu kartotēka sniedz atbildes uz jautājumiem: kurā bibliotēkā atzīmēti interesanti fakti, no kurienes iegūtas ziņas. Par katru interesantu pasākumu ieviesta kartīte, kurā atzīmēta tēma, īstās raksturojums, norādīta bibliotēka, kurā pieredze iegūta, atzīmēts informācijas avots. Šī kartotēka sniedz ziņas par Latvijas PSR un citu savienoto republiku bibliotēku darba labāko pieredzi. Izmantojot šo kartotēku, vairākas republikas lauksaimniecības bibliotēkas pārņēmušas pieredzi mācību priekšmetu nedēļas organizēšanā, neinventāriskā mācību grāmatu uzskaitē, pirmo kursu studentu grupālā apkalpošanā ar mācību literatūru un par citiem jautājumiem.

FB speciālistu vadībā izdarīta fondu izpēte lauksaimniecības zinātniskās pētniecības institūtu bibliotēkās, izvērtētas atsevišķas fonda daļas: sabiedriski politiskā literatūra un katra institūta profila literatūra konkrētajā bibliotēkā. Pavisam pārbaudīti 12 600 grāmatu un periodisko izdevumu. Pētījumā noskaidrots, ka tipoloģiskajā aspektā attiecīgo fonda daļu komplektēšana atbilst institūtu profilam, fondos daudz dubletu, samērā daudz mazizmantotās literatūras šauram lasītāju lokam.

Pie analoga pētījuma strādā 17 lauksaimniecības tehnikumu bibliotēkas. Šī darba rezultātā taps kompleksais fondu komplektēšanas plāns minētajām bibliotēkām.

Republikas lauksaimniecības bibliotēku fonda kopapjoms, neieskaitot LLA FB, ir 1 125 700 eks., no kuriem 817 000 eks. ir lauksaimniecības tehnikumu un sovhoztehnikumu bibliotēkās, 168 700 eks. zinātniskās pētniecības institūtu un 140 000 eks. izmēģinājumu staciju bibliotēkās. Vairākas bibliotēkas guvušas labus panākumus dažādās bibliotēkārā darba jomās. Atzinīgi vērtējams lasītāju apkalpošanas darbs Bebreņu sovhoztehnikuma bibliotēkā, masu darbs Kazdangas, Malnavas sovhoztehnikumu bibliotēkās, darbs ar fondu, katalogiem Mālpils sovhoztehnikuma bibliotēkā. Labāko skaitā ir Latvijas Lopkopības un veterinārijas zinātniskās pētniecības institūta (Siguldā) un Ogres dārzkopības izmēģinājumu stacijas bibliotēkas.

Lauksaimniecības nozares bibliotēkārājā apkalpošanā vēl ir neatrīsinātas problēmas. LLA FB nevar nodrošināt visu republikas lauksaimniecības speciālistu kvalitatīvu bibliotēkāro un bibliogrāfisko apkalpošanu, jo tai kā slēgta tipa mācību iestādes bibliotēkai ir pavisam citi uzdevumi. Tā nespēj arī nodrošināt republikas lauksaimniecības bibliotēku pilnīgu metodisko vadību (grūtības ar metodisko materiālu izdošanu, transportu, nav tiesību izsaukt

lauksaimniecības bibliotēku darbiniekus uz kvalifikācijas celšanas pasākumiem utt.). Šīs problēmas varētu atrisināt, ja republikā atvērtu centrālo lauksaimniecības bibliotēku.

LLA FB nepieciešams uzlabot materiāli tehnisko bāzi — paplašināt telpas, lai varētu izvietot kopējamo un pavairojamo tehniku, mehanizēt un automatizēt bibliotekārā darba procesus.

Paredzēti vairāki pasākumi lasītāju apkalpošanas darba uzlabošanai; tuvākajā laikā atvērs piekto filiāli, kura apkalpos Veterinārijas fakultātes mācību spēkus un studentus, tiek risināts jautājums par atsevišķas lasītavas atvēršanu pasniedzējiem un diplomantiem.

Sie pasākumi sekmēs lauksaimniecības zinātnieku un studentu bibliotekārās un bibliogrāfiskās apkalpošanas uzlabošanu, padarīs to efektīvāku.

Б. БРИЕДЕ

РАБОТА ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ ЛАТВИЙСКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ АКАДЕМИИ

Резюме

Фундаментальная библиотека Латвийской сельскохозяйственной академии (ФБ ЛСХА) открылась в Елгаве в сентябре 1939 года. Ее фонд составлял 13 000 экз. При отступлении в 1944 году фашистские оккупанты сожгли Елгавский дворец вместе с библиотекой.

В ноябре 1944 года ЛСХА возобновила работу в Риге, и заново началось формирование библиотеки; к 1949 году ее фонд превысил 62 000 экз.

В 1961 году ЛСХА вместе с библиотекой перебазировалась в Елгаву, где разместилась в восстановленном дворце. Автор характеризует развитие функций и структуры библиотеки. С 1974 года она является методическим центром сельскохозяйственных библиотек республики.

Перед библиотекой поставлены следующие задачи: оказывать максимальную помощь учебному процессу, участвовать в идейно-политическом воспитании студентов, способствовать научно-исследовательской деятельности академии, вести научно-методическую работу в сельскохозяйственных библиотеках республики. Для усиления работы по коммунистическому воспитанию студентов в 1984 году на базе читального зала библиотеки создан сектор идейно-политического воспитания.

В статье рассказывается об организации и формах обслуживания читателей в библиотеке, о работе отделов, филиалов и 52 библиотечных пунктов на кафедрах.

ФБ ЛСХА — информационно-библиографический центр, осуществляющий массовую, групповую и индивидуальную информацию. Большая работа ведется по пропаганде библиотечно-библиографических знаний, воспитанию культуры чтения; составляются указатели, списки литературы, пособия.

Серьезное внимание уделяется комплектованию и улучшению состава фонда библиотеки, который достиг 521 759 экз. Постоянно совершенствуется система каталогов и картотек. В комплектовании фонда и библиотечно-библиографическом обслуживании читателей ФБ ЛСХА опирается на читательский актив.

В качестве методического центра ФБ ЛСХА организует и контролирует работу сельскохозяйственных библиотек республики. В сеть входят библиотеки трех научно-исследовательских институтов, 17 сельскохозяйственных техникумов

и совхозов-техникумов, 7 научно-испытательных станций. Характеризуются основные направления методической работы: ФБ составляет и издает методические материалы, организует мероприятия по повышению квалификации работников, обобщает и пропагандирует передовой опыт, руководит школами передового опыта, оказывает методическую и практическую помощь на местах. Систему управления методической работой осуществляют комиссия по методической работе при ФБ, четыре зональных методических центра и две школы передового опыта. Работа ведется в тесном сотрудничестве с учебно-методическим кабинетом Министерства сельского хозяйства Латвийской ССР.

В статье освещены проблемы, стоящие перед библиотекой, перспективы развития и улучшения библиотечного обслуживания, а также отдельных форм и видов работы.

B. BRIEDE

THE WORK OF THE FUNDAMENTAL LIBRARY OF THE LATVIAN ACADEMY OF AGRICULTURE

Summary

The Fundamental Library of the Latvian Academy of Agriculture (FL LAA) was opened in Yelgava in September 1939 with the book-stock of 13,000 units. In 1944 the retreating fascists burnt down the Yelgava palace together with the library.

In November 1944 LAA resumed its work in Riga, and the restoration of the library began. In 1949 the library book-stock had grown to 62,000 units.

In 1961 LAA with the library shifted its base to Yelgava where it was placed at the restored palace. The author characterizes the development of the library functions and structure. Since 1974 the library is the methodical centre of agricultural libraries in the republic.

The main tasks of the library are to render maximum support in educational process, to take part in ideological and political education of students, to favour the research work of the Academy, to conduct the methodical work at the agricultural libraries of the republic. To intensify the communist education of students, the sector of ideological and political education was organized at the library reading hall.

The article discusses the organization and forms of readers' service at the library, the work at the departments and branch libraries.

FL LAA is an information and bibliographical centre giving mass, collective and individual information. Great work is being done carrying on propaganda of library and bibliographical knowledge, culture of reading. Different indices and lists of literature are being compiled.

Serious attention is paid to acquisition of the library book-stock which has reached 521,759 units. The system of catalogues and card files is being constantly improved. The most active readers are of great support in library work.

As the methodical centre FL LAA organizes and controls the work of agricultural libraries in the republic — libraries of 3 research institutes, 17 agricultural schools, 7 scientific experimental stations.

The article characterizes the main directions of the methodical work — FL compiles and issues methodical materials, organizes the raising of qualification for librarians, generalizes and popularizes experience, gives methodical and practical help. Methodical guidance is realized by the Commission on Methodical Work at the FL, by 3 methodical zone centres and 2 schools of advanced experience. The work is carried out in close co-operation with Methodical Study Centre at the Ministry of Agriculture of the Latvian SSR.

The article deals with problems of the library, prospects of the development and improvement of library service, separate forms and kinds of work.

LASITĀJU KONTINGENTA UN TĀ PIEPRASĪJUMU IZPĒTE V. LĀČA LATVIJAS PSR VALSTS BIBLIOTĒKAS LASITĀJU APKALPOŠANAS NODAĻĀ

Attīstīta sociālisma apstākļos pastāvīgi paaugstinās zinātnes un kultūras līmenis, paplašinās sabiedrības garīgās vajadzības, pieaug nepieciešamība pēc sociālās un zinātniski tehniskās informācijas.

Sabiedrības informatīvās vajadzības kļūst par personības informatīvām prasībām, kuras mainās atbilstoši indivīda zinātniskajai un profesionālajai darbībai, kā arī intelekta īpatnībām. Informatīvās vajadzības, kuru apmierināšanai tiek veidoti bibliotekārie resursi, iegūst lasītāju pieprasījumu formu. Tādējādi mēs varam teikt, ka lasītāja pieprasījums ir reāla viņa individuālo vajadzību izpausme bibliotēkas fonda izmantošanā.

Nacionālās bibliotēkas lasītāju kontingents un tā apkalpošanas sistēmas pilnveidošana ir viens no aktuālākajiem jautājumiem mūsdienu bibliotēku zinātnē.

V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka (VB), tāpat kā citas valsts nacionālās bibliotēkas, lielu uzmanību pievērš iespējami pilnīgākai lasītāju informatīvo vajadzību apmierināšanai. Attīstoties bibliotēku darba koordinācijai, grūtības radīja lasītāju kontingenta un prioritārās apkalpošanas grupu noteikšana un līdz ar to tradicionāli universālā fonda komplektēšanas koriģēšana. Šos jautājumus sekmīgi var risināt, tikai sistemātiski pētot lasītāju sastāva struktūru un pieprasījumus.

Jau 50. gados VB izstrādāja lasītāju diferenciacijas sistēmu, ievērojot to izglītības līmeni un sociālprofesionālo piederību.¹ Divās pirmajās pēckara piecgadēs VB lasītāju pamatsastāvu veidoja studenti un vidusskolu audzēkņi (1947. g. — 61,3% un 1955. g. — 61,4% no lasītāju kopskaita). No 1946. gada līdz 1964. gadam VB darbojās Bērnu un jaunatnes lasītava. Tās iekļaušana VB struktūrā noteica bērnu un jauniešu lielo īpatsvaru lasītāju sastāvā. 1947. gadā 41% lasītāju bija bērni un jaunieši līdz 19 gadu vecumam. 50. gadu otrajā pusē īpašā uzmanības lokā izvirzījās zinātnes darbinieku un dažādu nozaru speciālistu apkalpošana, tādējādi tika veicināta republikas zinātnes, tautas saimniecības un kultūras tālāka izaugsme.

¹ Озола И. Контингент читателей Государственной библиотеки Латвийской ССР и их запросы. — Б-ки СССР, 1967, вып. 35, с. 73—86.

Bibliotēkas darbinieki daudz darījuši, lai īstenotu šo svarīgo uzdevumu. Pakāpeniski tika veidoti fonda komplektēšanas un organizācijas principi, informatīvi bibliogrāfiskās apkalpošanas sistēma. Zinātnieku ieteikumi, veiktie pētījumi, VB un citu nacionālo bibliotēku uzkrātā pieredze palīdzēja atrast dažādu lasītāju grupu diferenciētās apkalpošanas visatbilstošāko formu — nozaru lasītavu sistēmu.¹ VB lasītāju apkalpošanas nodaļā tika izveidoti nozaru zinātnisko lasītavu bibliotekārās un bibliogrāfiskās apkalpošanas kompleksi, kuros ietilpst nozaru lasītavas ar attiecīgās zinātnes nozares literatūras palīgfondu un Galvenās grāmatu krātuves izsniegšanas punktu; bibliogrāfisko uzzīņu dienests. Rūpīgi veidotajos lasītavu palīg fondos sakoncentrēta aktuālākā (jaunākā, visbiežāk pieprasītā) literatūra, ņemot vērā speciālistu un zinātnes darbinieku pieprasījumus. Līdz 60. gadu beigām nozaru lasītavu sistēma vēl nebija pietiekami izvērstā. Atsevišķi izdalītas bija Sabiedriski politiskās literatūras, Letonikas un Tehniskās literatūras lasītavas. Vispārīgā lasītava apkalpoja lasītājus ar dabaszinātņu un humanitāro zinātņu literatūru.

1962. gadā saskaņā ar Latvijas LKJS CK biroja un Latvijas PSR Kultūras ministrijas kolēģijas 23. oktobra lēmumu «Par grāmatu propagandu jaunatnes vidū un pasākumiem tās uzlabošanā» tika izveidota Jaunatnes lasītava ar universāla satura palīgfondu. Lasītavas galvenais uzdevums bija apkalpot vispārizglītojošo skolu 9.—11. klašu audzēkņus, palīdzēt viņiem apgūt skolas programmās paredzēto vielu un veicināt jauniešu pašizglītību.

Bērnus, kā arī pusaudžus līdz 16 gadiem bibliotēka vairs neapkalpoja; tas ļāva tai vairāk padomāt par dažādu nozaru speciālistu un zinātnes darbinieku vajadzībām. VB lasītāju sastāvā palielinājās un turpināja pieaugt šo lasītāju skaits un īpatsvars. 1959. gadā to bija 42% no visiem lasītājiem, 1961. gadā — 51,9%, 1971. gadā — 53,2%, 1981. gadā — 56,3% un 1983. gadā — 57,1%.

Lasītavu sistēma attīstījās, tika pilnveidotas lasītāju un to pieprasījumu izpētes metodes no empīriskās novērošanas līdz plānveida pētniecībai.

Pēc vairāku gadu darba arvien jūtāmāka kļuva nepieciešamība pēc padziļinātas lasītāju sastāva izpētes. Svarīgi bija uzzināt, kā paši lasītāji vērtē izmaiņas apkalpošanas darba organizācijā un kāds ir lasītāju apkalpošanas uzlabošanas pasākumu praktiskais rezultāts. — Lai noskaidrotu literatūras pieprasījumu struktūras raksturīgākās tendences un panāktu bibliotēkas fonda un lasītāju apkalpošanas sistēmas lielāku atbilstību lasītāju interesēm, VB Lasītāju apkalpošanas nodaļas darbinieki 60. gados uzsāka lasītāju pieprasījumu izpēti. Galvenā pētniecības metode bija lasītāju aizpildīto

¹ Ozola I. Lasītāju apkalpošana V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā. — Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1973, 4, 210.—213. lpp.

pieprasījumu analīze. Šie pieprasījumi tika sistematizēti, sadalīti pa lasītāju grupām un apakšgrupām.

Lai uzlabotu dažādu tautsaimniecības nozaru speciālistu apkalpošanu ar tehnisko literatūru, īpaša uzmanība tika pievērsta inženiertehnisko darbinieku bibliotēkārās un bibliogrāfiskās apkalpošanas izpētei. 1964. gadā VB no kopējā augstākās kvalifikācijas speciālistu skaita 52,4% bija inženiertehniskie darbinieki. Lai iegūtu pilnīgāku priekšstatu par lasītāju pieprasīto literatūru, tika analizēts ne tikai literatūras izsniegums, bet arī pieprasīto uzziņu tematika. Izpēte noskaidrojās, par kādām tehnikas nozarēm literatūru pieprasa vairāk, kāds ir komplektešanas pilnīgums, literatūras izmantošanas intensitāte. Tika pieņemts lēmums — republikas profilam neatbilstošo literatūru komplektēt ar atlasīti, atsevišķus lasītāju pieprasījumus apmierināt SBA kārtā.

Sabiedriski politiskās literatūras lasītava 60. gados bija izveidota par aktīvu šīs tematikas literatūras propagandētāju. Lasītavas apmeklētāju pamatkontingents 50. gados bija studenti, turpretim 60. gados lielāko apmeklētāju daļu veidoja zinātnes darbinieki un dažādu tautas saimniecības nozaru speciālisti (1966. gadā 47,6% no visa lasītāju skaita). Lai aktivizētu sabiedriski politiskās literatūras propagandu un uzlabotu dažādu nozaru speciālistu apkalpošanu, 1960. gadā lasītavā tika organizēta brīvpieeja palīgfondam. Lasītavas darbinieki sistemātiski pētīja lasītāju sastāvu, analizēja izsniegumu un izdarīja secinājumus par atsevišķu lasītāju grupu pieprasījuma raksturu.¹

Jaunatnes lasītavas darbinieki uzsāka vidusskolu audzēkņu un jauniešu interešu izpēti. Iegūtos datus apkopoja kartotēkā un izmantoja lasītavas palīgfonda piekomplektešanai un individuālā darba pilnveidošanai. Pamatojoties uz šiem datiem, kā arī rūpīgi izpētot visu Rīgas pilsētas tehnikumu un vispārīzglītojošo skolu mācību programmas un audzēkņu pieprasījumus, lasītavas darbinieki secināja, ka jauniešu vispārīzglītojošās intereses spēj apmierināt pilsētas masu bibliotēkas, tehnikumu un skolu bibliotēkas. Pamatojoties uz šo secinājumu, VB atteicās no vidusskolu un tehnikumu audzēkņu apkalpošanas. Jaunatnes bibliotēku funkcijas uzticēja Rīgas 10. un 18. bibliotēkai. Pārorganizējot Jaunatnes lasītavu, 1971. gadā VB izveidoja Vispārīgo lasītavu ar universālu palīgfondu. Lasītavas pienākums bija apkalpot augstāko mācību iestāžu pirmo un otro kursu studentus un strādājošos jauniešus, kuri mācās augstāko un vidējo speciālo mācību iestāžu vakara un neklātienes nodaļās.

Lasītāju un to pieprasījumu izpēte 60. gados pierādīja, ka lasītāju bibliotēkārājā un bibliogrāfiskajā apkalpošanā pilnīgi attaisnojies nozaru princips un turpmāk tas jāizvērs un jāpilnveido. Lasītāju

¹ Озола И. Открытый доступ в Государственной библиотеке Латвийской ССР. — В сб.: Открытый доступ к книжным фондам в научных библиотеках. / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. М., 1964, с. 105—115.

apkalpošanas specializācijas padziļināšanai 1971. gadā VB izveidoja jaunas struktūrvienības: Dabaszinātņu, medicīnas un lauksaimniecības literatūras lasītavu un Filoloģijas, mākslas un sporta literatūras lasītavu.

Literatūras izsnieguma nemitīgs pieaugums no brīvpieejas fondiem un lasītāju pozitīvās atsauksmes par šo lasītāju apkalpošanas organizācijas formu parādīja tās priekšrocības literatūras propagandā. Tāpēc 70. gados visās VB nozaru lasītavās brīvpieejas plauktos izvietojā kārtējā gada periodiskos izdevumus un disertāciju autoreferātus. Jaunorganizētajā Dabaszinātņu, medicīnas un lauksaimniecības literatūras lasītavā tika iekārtota dabaszinātņu literatūras jaunumu pastāvīgā skate. Lasītāji atzinīgi novērtēja šos jaunieviešumus, par ko liecina literatūras izmantojamības intensitāte: 1974. gadā Lasītāju apkalpošanas nodaļā bija izsniegti 8339 disertāciju autoreferāti, bet 1978. gadā jau 16 254. Arī izsniegums no dabaszinātņu literatūras jaunumu skates pastāvīgi pieauga. 1974. gadā no tās izsniegti 6621 eks., bet 1978. gadā jau 14 780.

9. piecgadē jūtami palielinājās visi VB galvenie darba rādītāji:

	1970. g.	1975. g.
Lasītāji	24 017	27 103
Apmeklējums	259 787	315 915
Izsniegums	959 050	1 554 717

70. gados Lasītāju apkalpošanas nodaļā veiktie pētījumi kļuva par pamatu tālākai apkalpošanas pilnveidošanai.

No 1970. gada līdz 1972. gadam Sabiedriski politiskās literatūras lasītavas, Tehniskās literatūras lasītavas un Dabaszinātņu, medicīnas un lauksaimniecības literatūras lasītavas darbinieki kopā ar Galvenās grāmatu krātuves darbiniekiem piedalījās Vissavienības pētījumā «Zinātnisko bibliotēku fondu attīstības perspektīvas». Pētījumā iegūto materiālu analīze pozitīvi ietekmēja nozaru lasītavu darbu, jo ļāva izdarīt secinājumus par lasītāju kontingenta, fondu attīstības un lasītāju apkalpošanas perspektīvām.¹

Šī plašā pētījuma rezultāti vēlreiz apliecināja VB nozaru lasītavās izdarīto salīdzinoši nelielo, lietišķo pētījumu un analīžu mērķtiecību un nepieciešamību.

Optimālas lasītavu palīgfondu struktūras izveidei Lasītāju apkalpošanas nodaļa organizēja vairākus pētījumus, kuru pamatā bija lasītāju pieprasījumu analīze. Tie ļāva noteikt palīgfondu atbilstību dažādu lasītāju grupu pieprasījumiem un izdarīt secinājumus par

¹ Pētījumā iegūtie dati un secinājumi atspoguļoti šādos rakstos: *Gjača M. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas devums lasītāju apkalpošanā ar dabaszinātņu un medicīnas literatūru.* — B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1979, 3(8), 30.—60. lpp. *Viška V. Tehniskās literatūras komplektēšana un izmantošana V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā.* — B-ku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1979, 2(7). 60.—81. lpp.

palīgfondu turpmāko komplektēšanu, lai pilnīgāk un operatīvāk apmierinātu lasītāju vajadzības.

Sakarā ar kardinālajām izmaiņām Vispārīgās lasītavas apmeklētāju sastāvā vajadzēja mainīt arī tās palīgfonda komplektēšanas profilu. Šī palīgfonda optimālā modeļa noteikšanai bija jānoskaidro tā atbilstība lasītavas uzdevumiem un lasītāju pieprasījumiem.

Vadošā Vispārīgās lasītavas lasītāju kategorija 1973. gadā bija augstāko mācību iestāžu 1. un 2. kursu studenti — 57% no kopējā lasītavas apmeklētāju skaita, strādnieki — 20%. 1973. gadā lasītavas darbinieki izanalizēja 1. un 2. kursu studentu pieprasījumus. Pēc aprēķiniem palīgfondā jābūt 40% sabiedriski politisko grāmatu, 16—20% tehnisko, 20% daiļliteratūras, bet 10—20% grāmatu pārējās zinātņu nozarēs.

Pētījumā iegūtos secinājumus bibliotēkas darbinieki izmantoja kārtējā darbā: atlasīja novecojušo un mazpieprasīto literatūru, kuru nodeva Galvenajai grāmatu krātuvei, kā arī piekomplektēja palīgfonda ar vajadzīgajiem izdevumiem (1974). Otro vietu apmeklējumu ziņā Vispārīgajā lasītavā ieņēma strādnieki. 1974. gadā šīs grupas lasītāju apmeklējums bija 16% no kopējā lasītavas apmeklējumu skaita. Lai noskaidrotu strādnieku grupas vietu bibliotēkas lasītāju kontingentā, 1975. gadā Vispārīgās lasītavas darbinieki sāka pētīt strādnieku lasīšanu. Šajā pētījumā piedalījās visas Lasītāju apkalpošanas nodaļas nozaru lasītavas, izplatot anketas un analizējot šīs grupas lasītāju pieprasījumus. Pētījuma mērķi bija 1) noteikt strādnieku literatūras pieprasījuma raksturu; 2) precizēt palīgfonda komplektēšanas profilu, ievērojot strādnieku intereses un vajadzības.

Informācijas iegūšanai un analīzei tika izmantotas šādas metodes: 1) rakstisko pieprasījumu analīze, lai noteiktu kopējo grāmatu izsniegumu, tā sadali pa zinātņu nozarēm, izdevumu tipiem, kā arī izsnieguma attiecību starp palīgfondiem un krātuvi, 2) anketēšana.

Analīzes rezultāti¹ deva iespēju izstrādāt ieteikumus Vispārīgās lasītavas palīgfonda piekomplektēšanai. Tā Literatūrzinātnes nodaļā vajadzēja piekomplektēt zinātnisko literatūru, tehnikas nodaļā — ražošanas, dabaszinātņu nodaļā — mācību, bet medicīnas nodaļā populāri zinātnisko literatūru. Paralēli atklājās šīs VB lasītāju kategorijas pieprasījumu padziļinātais un daudzāspektālais raksturs.

Arī Filoloģijas, mākslas un sporta literatūras lasītavas darbinieki 1975. gadā analizēja savas lasītavas palīgfonda atbilstību speciālistu pieprasījumiem. Noskaidrojot, kādā proporcijā lasītāji ar profesionālām interesēm par literatūru un mākslu izmanto speciālo literatūru no lasītavas palīgfonda un krātuves, tika precizēts palīgfonda komplektēšanas profils.

¹ Гоге Р., Силиньшмите Р. Диапазон чтения рабочего. — Библиотекарь, 1977, № 3, с. 36—37.

70. gados izsniegumu no atsevišķām nozaru lasītavām pētīja ciešā kopsakarā ar lasītāju kontingentu. Kompleksā pieeja deva iespēju tālāk diferencēt lasītāju apkalpošanu. Tā sekmēja lasītāju kontingenta nostabilizēšanos atsevišķās lasītavās un palīgfondu sastāva uzlabošanu. Palielinājās literatūras izsniegums no palīgfondiem. 1971. gadā no visa Lasītāju apkalpošanas nodaļas izsnieguma 76% literatūras izniegts no palīgfondiem, bet 1984. gadā jau 82,7%.

Tikai racionāli un pārdomāti organizēta lasītāju apkalpošana nodrošina optimālu nacionālās bibliotēkas fondu izmantošanu un saglabāšanu. Tādēļ bibliotēkā arvien aktuāls ir jautājums par lasītāju sastāva struktūru, viņu informatīvo vajadzību un pieprasījumu apmierināšanu.

Laikā, kad nebija pietiekami izvērsti zinātnisko un speciālo bibliotēku tīkls, kad tikko sākās zinātniski tehniskās informācijas sistēmas izveide, Valsts bibliotēka apkalpoja visas iedzīvotāju sociāl-profesionālās grupas. Bibliotēkām iekļaujoties republikāniskajā ZTI sistēmā, bija nepieciešams noteikt VB informācijas darba pamatvirzienus un apkalpošanas prioritārās grupas, pēc kā vadoties varēja koriģēt komplektēšanas plānu.

Latvijas PSR Valsts bibliotēka kopā ar Latvijas PSR Grāmatu palātu un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālo bibliotēku nodrošina kārtējo un retrospektīvo informācijas pieprasījumu par nacionālo literatūru. Valsts bibliotēkai ir republikā pilnīgākais vispārpieejamais sabiedriski politiskās un humanitārās literatūras uzziņu un informācijas fonds, un tā nedalīti pilda kultūras un mākslas informācijas centra funkcijas. VB uzmanības lokā atrodas arī tās informācijas patērētāju grupas, kurām nav savu nozaru informācijas centru. Tā VB apkalpo ne tikai zinātniekus un radošos darbiniekus, bet arī visas pārējās lasītāju kategorijas tais gadījumos, kad tos nevar apmierināt citu bibliotēku fondi, it īpaši ar saskarozaru literatūru.

Pēc lielāko Rīgas zinātnisko bibliotēku fondu komplektēšanas koordinācijas kopplāna VB¹, saglabājot savu fondu universālo raksturu, pastiprināti komplektē mūszemes un ārzemju literatūru sabiedriskajās un humanitārajās zinātnēs, akcentējot jautājumus par kultūru un mākslu. Šī koordinācija jau ir ietekmējusi lasītāju sastāvu: pieaudzis literatūras, mākslas un kultūras darbinieku īpatsvars (1976. g. — 13,8%, 1981. g. — 14,9% no lasītāju kopskaita). Arī analizējot literatūras izsniegumu, vērojams, ka pieaug sabiedriski politiskās, filoloģijas un mākslas literatūras īpatsvars (1976. g. — 70% un 1982. g. — 71,6% no kopējā izsnieguma).

¹ Сводный координационный план комплектования фондов крупнейших научных библиотек города Риги / Междуведомств. комис. по координации деятельности спец. науч. и науч.-техн. б-к при Госплане ЛатвССР. Гос. б-ка ЛатвССР им. В. Лациса. — Р., 1975. — 47 с.

Nepieciešamība noskaidrot, kā mainās lasītāju kontingents zinātnisko bibliotēku fondu komplektēšanas koordinācijas apstākļos, noteica, kādēļ VB Lasītāju apkalpošanas nodaļa uzsāka pētījumu «Zinātniskās bibliotēkas lasītājs». Tajā piedalījās četras Rīgas zinātniskās bibliotēkas (ZB): Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā, Rīgas Politehniskā institūta ZB, P. Stučkas LVU ZB un LPSR VB. Pētījums norisēja pēc vienotas metodikas divos posmos 1980.—81. gadā. Tā mērķi bija 1) pilnveidot zinātniskās bibliotēkas lasītāju apkalpošanu; 2) noteikt optimālo zinātniskās bibliotēkas lasītāju sastāvu; 3) noskaidrot lasītāju informācijas pieprasījumu struktūru. Pētījuma uzdevums bija noskaidrot 1980. gadā pārrēģistrēto lasītāju sastāvu pēc specialitātēm, izglītības līmeņa, valodu prasmes, bibliotēkas apmeklēšanas iemesliem.

Pētījuma metodes: 1) lasītāju sastāva analīze, izmantojot jaunās reģistrācijas kartes kā anketu; 2) izsnieguma statistiskā analīze.

1980. gadā tika analizēts VB lasītāju sastāvs pēc specialitātēm. Par katru speciālistu grupu iegūtas šādas ziņas: izglītība, bibliotēkas apmeklēšanas nolūks, kādās svešvalodās lasa, cik lasītāju ir no republikas rajoniem un pilsētām, kā arī no citām republikām. Analizētas 12 458 lasītāju reģistrācijas kartes. Pēc analīzes datiem, VB lasītāju sastāvs ir šāds:

37% — humanitāro un sabiedrisko zinātņu speciālistu,

34% — tehnisko zinātņu speciālistu,

10% — dabaszinātņu speciālistu,

4% — medicīnas zinātņu speciālistu,

2% — lauksaimniecības zinātņu speciālistu,

13% — pārējie.

41% VB lasītāju ir augstākā izglītība, 4% lasītāju — zinātniskais grāds, 38% — studentu, 69% no tiem mācās neklātienē, pārsvarā VB apmeklē pirmo triju kursu studenti — 59% no kopējā studentu skaita, 12% lasītāju ir vidējā speciālā izglītība, pārējie — 9%.

42% lasītāju VB fondus izmanto mācībām, 30% — pašizglītībai, 28% — darbam.

60% lasītāju atbild, ka lasa svešvalodās. No tiem angļu valodā — 53%, vācu valodā — 35%, franču valodā — 5%, pārējās valodās — 7%.

Interesanti, ka visās lasītāju grupās, izņemot lauksaimniecības speciālistus, dominējošā svešvaloda ir angļu valoda. Lauksaimniecības speciālistiem vācu valoda — 54%, angļu valoda — 35%, franču valoda — 7% un pārējās valodas — 6%.

11% VB lasītāju ir no mūsu republikas rajoniem un pilsētām, 5% no citām republikām.

VB lielākā lasītāju grupa ir humanitāro un sabiedrisko zinātņu speciālisti. To veido galvenokārt ekonomisti — 32% un filologi — 23%. 45% šīs grupas lasītāju ir augstākā izglītība, 50% lasītāju ir

studenti, pārsvarā pirmo kursu klātienes nodaļu studenti. Starp humanitāro zinātņu studentiem ir tikai divas grupas, kurās pārsvarā ir vecāko kursu studenti. Tie ir kultūras darbinieki un radošo profesiju pārstāvji, 56% kultūras darbinieku mācās neklātienē. Šajā grupā ir arī attiecīgi vairāk lasītāju no republikas lauku rajoniem un pilsētām — 16% (vidēji VB šādu lasītāju ir 11%). Radošo profesiju pārstāvji VB fondus pārsvarā izmanto darbam — 38%, pašizglītībai — 32% un mācībām — 30%.

Visaugstākais izglītības līmenis VB ir dabaszinātņu speciālistiem. 55% šīs grupas lasītāju ir augstākā izglītība, 19% no tiem ir zinātniskais grāds. 80% lasītāju lasa svešvalodās. Vairums lasītāju VB fondus izmanto darbam — 40%, mācībām — 36%, pašizglītībai — 24%.

Tehnisko zinātņu speciālistu grupā pārsvarā ir automatizācijas un mašīnbūves speciālisti — 41%. 43% tehnisko zinātņu speciālistu ir augstākā izglītība, 17% — vidējā speciālā izglītība, 34% lasītāju ir studenti. VB fondus šīs grupas speciālisti izmanto galvenokārt mācībām — 38%, darbam — 32% un pašizglītībai — 30%.

Lasītāju grupā — «pārējie» ietilpst strādnieki, pensionāri, uz laiku nestrādājošie, vidusskolu un profesionāli tehnisko skolu audzēkņi, kuriem ir īpašas atļaujas uz laiku izmantot VB fondus. Raksturīgi, ka šie lasītāji VB fondus izmanto galvenokārt pašizglītībai — 61%, mācībām — 23%, darbam — 12%.

Pamatojoties uz 1980. gada pētījumā savāktajiem datiem, Lasītāju apkalpošanas nodaļā tika pilnveidota lasītāju reģistrācijas sistēma, detalizējot un papildinot kategoriju un specialitāšu apzīmējumus.

Lai iegūtu datus par izmaiņām lasītāju kontingentā ilgākā laika posmā, plānots pētījumus regulāri atkārtot lasītāju pārreģistrācijas gados, t. i., reizi piecos gados. Izmantojot iepriekš lietoto metodiku, būtu iespējams pētījumu materiālus savstarpēji salīdzināt.

Pētījuma otrajā posmā — 1981. gadā tika analizēts grāmatu izsniegums dabaszinātņu un tehnisko zinātņu speciālistiem. Bija svarīgi noskaidrot, kādas to prasības apmierina VB fondi, pastāvot labi attīstītam zinātniski tehnisko un speciālo bibliotēku tīklam.

Grāmatu izsniegums tika izraudzīts tāpēc, ka tas vistiešāk raksturo attiecīgo lasītāju kategoriju pieprasījuma tematiku. Periodisko izdevumu izsniegums VB atkarīgs no daudziem blakus faktoriem (atrašanās vieta, brīvā pieeja, ilgi jāgaida grāmatas no krātuves u. c.). Bez tam 1982. gada beigās un 1983. gada sākumā Ārzemju literatūras komplektēšanas nodaļas pētījumam Lasītāju apkalpošanas nodaļas darbinieki īpaši vāca ziņas par ārzemju žurnālu izsniegumu. Šīs ziņas tiek apkopotas un salīdzinātas ar citu bibliotēku datiem.

Lasītāju apkalpošanas nodaļas darbinieki analizēja grāmatu izsniegumu ne tikai no nodaļas palīgfondiem un Galvenās grāmatu

krātuves, bet arī no Jauniegvumu izstādes, Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas nodaļas un Personālā abonementa nodaļas. Datus ieguva ar izlases metodi 2 nedēļu ilgā laika posmā reizi ceturksnī.

Dabaszinātņu un tehnisko zinātņu specialistiem izsniegtā literatūra pārsvarā izsniegta no Lasītāju apkalpošanas nodaļas — 62%, no Jauniegvumu izstādes — 32%, no Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas nodaļas fondiem — 5%, no Personālā abonementa nodaļas — 1%.

Lielākā daļa izsniegto grāmatu ir krievu valodā — 85%, svešvalodās — 9% un latviešu valodā — 6%.

Kopumā šo kategoriju lasītājiem pārsvarā tiek izsniegta sabiedriski politiskā un humanitārā literatūra — 53%, dabaszinātņu un tehnisko zinātņu literatūra tikai — 47%. No sabiedrisko un humanitāro zinātņu kompleksa vairāk tiek lasīta sabiedriski politiskā literatūra — 57%, tikai pēc tam filoloģijas un mākslas literatūra.

Svešvalodās galvenokārt tiek izsniegtas grāmatas humanitārajās un sabiedriskajās zinātnēs — 82%, savukārt no tām vairākums mākslas grāmatu un daiļliteratūras. Visvairāk grāmatu svešvalodās tiek izsniegtas no jaunieguvumu izstādes un Bibliogrāfisko uzziņu un informācijas nodaļas fonda, attiecīgi 16% un 14%. No uzziņu fonda pārsvarā tiek izsniegtas grāmatas par valodniecības jautājumiem, no jaunieguvumu izstādes — mākslas grāmatas.

No iepriekš teiktā varam secināt, ka VB humanitārā ievirze Rīgas lielāko zinātnisko bibliotēku fondu koordinētajā sistēmā sevi attaisno.

Analīzes gaitā atklājās dažas interesantas likumsakarības: lasītāji ar augstāko izglītību pārsvarā izmanto literatūru savā specialitātē, bet lasītāji ar vidējo speciālo izglītību — humanitāro un sabiedrisko zinātņu literatūru.

Lasītāju apkalpošanas nodaļā dabaszinātņu un tehnisko zinātņu speciālistiem ar augstāko izglītību pārsvarā tiek izsniegta literatūra specialitātē krievu valodā.

Mākslas grāmatu lielais izsniegums no jaunieguvumu izstādes dod humanitāro un sabiedrisko zinātņu izsnieguma pārsvaru kopumā. Tas, domājams, ir tādēļ, ka VB ir vienīgā vieta, kur regulāri var saņemt informāciju par jaunāko literatūru tieši kultūras un mākslas jomā.

Bibliotēkas fondi, bez šaubām, veido lasītāju kontingentu; savukārt lasītāju kontingents ietekmē bibliotēkas fondu komplektēšanu, un, tikai sistemātiski pētot lasītāju kontingentu un analizējot pieprasījumus, ir iespējama optimāla lasītāju apkalpošanas sistēmas struktūras izveide.

Lasītāju apkalpošanas nodaļas struktūra ir izveidojusies regulāra un ilggadīga darba rezultātā. Lai apstiprinātu izvīrztos pieņēmumus, noskaidrotu, ko devuši pārkārtojumi un jaunieviesumi, kā arī kontrolētu sava darba virzienus, koriģētu un precizētu komplektēšanu, nodaļas darbinieki ir pētījuši lasītāju sastāvu un to

pieprasījumus. Katrs šā darba posms ir devis ieguldījumu lasītāju apkalpošanas uzlabošanā.

Sistemātiski turpinot VB lasītāju kontingenta un to pieprasījumu izpēti, tiks sekmēta jaunu ieteikumu izstrādāšana, kā arī darba turpmāko virzienu prognozēšana.

Р. СИЛИНЫШМИТЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНТИНГЕНТА ЧИТАТЕЛЕЙ И ИХ ЗАПРОСОВ В ОТДЕЛЕ ОБСЛУЖИВАНИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БИБЛИОТЕКИ ЛАТВИЙСКОЙ ССР ИМЕНИ В. ЛАЦИСА

Резюме

В статье обобщены результаты исследований читательского контингента и его запросов отделом обслуживания читателей ГБ ЛатвССР.

Показано, как в связи с этой работой совершенствовалась структура, углублялось дифференцированное обслуживание читателей. Исследования читательского контингента, проведенные в 50-е годы, имели большое значение для создания системы отраслевых читальных залов — необходимого условия дифференцированного обслуживания различных групп специалистов.

В 60-е годы работники отдела обслуживания читателей ГБ приступили к изучению наиболее характерных тенденций в структуре читательских запросов с целью уточнения соответствия библиотечного фонда и системы обслуживания потребностям читателей. Полученные результаты свидетельствовали об эффективности дифференцированной системы обслуживания читателей, а также выявили необходимость ее дальнейшего совершенствования.

В начале 70-х годов специализация обслуживания читателей получила дальнейшее развитие: были образованы читальный зал литературы по филологии, искусству и спорту; читальный зал естественно-научной, медицинской и сельскохозяйственной литературы; подвергся реорганизации общий читальный зал с универсальным подсобным фондом. Проведенные мероприятия способствовали стабилизации читательского контингента в отдельных читальных залах и росту числа и процента специалистов.

Приведен процент научных работников и специалистов в составе читателей (в 1959 г. — 42, в 1961 г. — 51,9, в 1971 г. — 53,2, в 1981 г. — 56,3%).

Отдел обслуживания читателей участвовал в исследовании «Перспективы развития фондов научных библиотек» и провел несколько практических исследований, которые позволили определить соответствие подсобных фондов запросам различных групп читателей и уточнить профили комплектования подсобных фондов.

В 70-е годы работники отраслевых читальных залов изучали выдачу литературы из подсобных фондов и фондов основного хранения во взаимосвязи с контингентом читателей. Комплексный подход способствовал дальнейшей дифференциации обслуживания читателей, улучшению состава и росту выдачи литературы из подсобных фондов. В 1971 году отделом обслуживания читателей из подсобных фондов было выдано 76, а в 1983 году — уже 81,3% общего количества выданной литературы.

В 1980—1981 годах проведено исследование «Читатель научной библиотеки». На первом его этапе был проанализирован состав читателей отдела обслуживания в целях выяснения изменений читательского контингента под воздействием координации комплектования фондов научных библиотек. Примечательно, что 44% общего числа читателей ГБ — специалисты технических и естественных

наук. На втором этапе исследования работники отдела обслуживания читателей ГБ анализировали выдачу книг этой группе специалистов, чтобы выяснить, каким их требованиям удовлетворяют фонды ГБ при наличии хорошо развитой сети научно-технических и специальных библиотек.

В статье приведены данные анализа состава читателей ГБ и охарактеризована выдача книг по группам читателей.

Предусмотрено повторять исследования раз в пять лет, чтобы проследить изменения контингента читателей, совершенствовать текущую работу и прогнозировать новые ее направления в перспективе.

R. SILIŅSMITE

INVESTIGATION OF READERS' CONTINGENT AND THEIR INQUIRIES AT THE DEPARTMENT OF READERS' SERVICE OF THE STATE LIBRARY OF THE LATVIAN SSR

Summary

The article sums up the results of investigations about the contingent of readers and their inquiries by the Department of Readers' Service (DRS) of the State Library of the Latvian SSR.

The article shows how the structure of the department was perfected, how the differentiated service of readers was extended in connection with this work.

The investigations of the readers' contingent, carried out in the 50ies, were of great importance for the organization of the system of branch reading-rooms — a necessary condition of the differentiated service of different groups of specialists.

In the 60ies the workers of the DRS of the State Library began to study the most characteristic tendencies in the structure of readers' inquiries in order to determine the correspondence of the library stock and the system of service to the requirements of readers. The obtained results testified to the effectiveness of the differentiated system of readers' service, as well as revealed the necessity to perfect it in the future.

In the beginning of the 70ies the specialization of readers' service was developing further: new structural units of the department were organized — the Reading-room of Literature on Philology, Culture and Sports, and the Reading-room of Literature on Natural Sciences, Medicine and Agriculture. The General Reading-room with the universal subsidiary stock was reorganized. The realized undertakings promoted the stabilization of the contingent of readers at separate reading-rooms and the increase of the amount and percentage of specialists.

The author mentions data about the percentage of scientists and specialists from the total amount of readers: in 1959 — 42%, in 1961 — 51,9%, in 1971 — 53,2%, in 1981 — 56,3%.

The DRS took part in the investigation «Perspectives of the Development of Scientific Library Stocks» and carried out several practical investigations that allowed to determine the conformity of subsidiary stocks to the inquiries of different groups of readers and to specify the types of acquisition of subsidiary stocks.

During the 70ies the workers of branch reading-rooms studied the delivery of literature from subsidiary stocks and the main depository in the intercommunication with the contingent of readers. This complex approach gave the possibility to differentiate further the service of readers and promoted the improvement of the structure and growth of delivery from subsidiary stocks.

In 1971 the delivery from subsidiary stocks made 76%, but in 1983 already 81,3% of literature from the total delivery of the DRS.

In 1980—1981 the investigation «A Reader of the Scientific Library» was carried out. In the first stage of the investigation the staff of readers of the DRS was analysed in order to find out the changes of the readers' contingent under the influence of the co-ordination of the stock acquisition of the scientific libraries. It should be stressed that 44% from the total amount of readers of the State Library are specialists of technical and exact sciences. In the second stage of the investigation the workers of the Department of Readers' Service of the State Library analysed the book delivery to this group of specialists, in order to find out what kind of their demands is satisfied by the State Library stocks when exists a well-developed system of scientific technical and special libraries.

The article gives the data of the analysis of the readers' contingent of the State Library and characterizes the book delivery according to the groups of readers.

It is planned to repeat the investigations once in 5 years in order to trace the changes of the readers' contingent during a longer period of time, to perfect the current work and to forecast new trends in publishing.

КНИЖНЫЕ СОБРАНИЯ УЧЕНЫХ, ПИСАТЕЛЕЙ И ДЕЯТЕЛЕЙ КУЛЬТУРЫ В ФОНДАХ БИБЛИОТЕК И МУЗЕЕВ РЕСПУБЛИКИ

Одним из источников приобретения библиотеками ценной литературы является покупка книг у владельцев частных собраний или библиофилов. Во многих случаях редкие и ценные издания, даже целые коллекции передаются библиотекам в дар.

Частные собрания представляют для научных библиотек особый интерес, который вызван содержанием или историей их создания, входящими в коллекцию изданиями. Частные собрания представляют интерес также как источник знаний о профессиональной деятельности и личности выдающихся людей. На страницах личных книг ученых, писателей и деятелей культуры встречаются различные надписи — суждения, критические замечания и др., позволяющие полнее раскрыть личность собирателя, его мировоззрение, общественные интересы. Частные собрания ученых подчас представляют большую ценность; к ним обращаются не только историки, но и научные работники, специалисты соответствующей области знаний. Редкие книги в частных книжных собраниях, а также библиофильские коллекции являются памятниками культуры и должны оберегаться как общенародное достояние. Охрану памятников истории и культуры предусматривает закон СССР «Об охране памятников истории и культуры» (1976)¹, возлагающий ответственность за сохранность памятников истории и культуры на учреждения, в собственности или пользовании которых они находятся. В Конституции СССР и Конституции Латвийской ССР записано, что государство заботится об охране духовных ценностей и их приумножении.

Приобретая частное собрание, библиотека или музей должны учитывать возможность появления к нему разностороннего интереса: кого-то могут в будущем заинтересовать как отдельные книги из данного собрания, так и собрание в целом как источник биографических сведений о личности собирателя и как материал по истории области знаний, на которой были сосредоточены его интересы.

В основе создания фондов многих библиотек нередко лежит

¹ Ведомости Верховного Совета СССР, 1976, № 44, с. 728—737; Ведомости Верховного Совета и Правительства ЛатвССР, 1977, № 52, с. 2692—2703.

одно или несколько частных собраний (коллекций) книг выдающихся деятелей. Частные собрания библиотеки хранят по-разному: иногда как отдельные мемориальные собрания, но часто они бывают рассредоточены в соответствии со структурой фонда. При рассредоточенном хранении частное собрание рассеивается. В большинстве случаев процесс рассеивания частных собраний начинается с момента приобретения их библиотеками, которые сразу отказываются от дублетных, уже имеющихся в фондах библиотеки изданий. Зачастую частное собрание еще до поступления в библиотеку переходит из рук в руки, причем часть изданий утрачивается. Об этом свидетельствует ряд публикаций по истории русских библиотек и частных коллекций, в которых описан ряд случаев, когда ценнейшие собрания распродавались по частям, были распылены и, таким образом, частично или полностью утрачены для общества. Характерным примером является описание судьбы библиотеки историка Д. Я. Языкова (1773—1845)¹. Несмотря на то, что значительная часть его библиотеки была приобретена Петербургским университетом, все же исследователи считают, что она распалась. Здесь же упоминается о печальной судьбе книжного собрания и архива друга Д. Я. Языкова библиографа В. Г. Анастасевича (1775—1845): «Книги и бумаги Анастасевича, сложенные в сотни кулей, двадцать лет пролежали в каком-то сарае, а потом «с публичного торга продавались на пуды».

На страницах современной печати также встречаются высказывания библиофилов, в которых звучит озабоченность дальнейшей судьбой их собраний. Говорится о том, что необходимо иметь единые, четко сформулированные правила передачи собраний².

В настоящее время существует проблема личной библиотеки в составе фондов государственных, ведомственных библиотек, требующая решения вопроса организации ее хранения, отражения в каталогах и охраны.

При приобретении частного собрания в целях его сохранности важно выяснить, не была ли собирателем составлена опись или картотека изданий своей библиотеки. Задача библиотек — своевременно зафиксировать состав частного собрания, составить опись. К сожалению, в настоящее время далеко не всегда библиотеки имеют описи или картотеки, обеспечивающие полный учет изданий из личных библиотек.

Государственная библиотека Латвийской ССР имени В. Лациса (ГБ ЛатвССР) является крупнейшим книгохранилищем и информационным центром республики, в ее фондах имеются личные

¹ Почетный член университета. — В кн.: Горфункель А. Х., Николаев Н. И. Неотчуждаемая ценность. Л., 1984, с. 64—65.

² См.: Безъязычный В. О бесспорном и спорном. — Сов. культура, 1974, 26 ноября, с. 4; Сидоров А. Имеют судьбу свою...: Продолжаем разговор о личных библиотеках. — Сов. культура, 1975, 25 февраля, с. 4; Петряков-Соколов И. Души прекрасные порывы. — Сов. культура, 1981, 25 декабря, с. 6.

коллекции и произведения печати из частных собраний, поэтому закономерен ее интерес к тому, как решается вопрос приобретения, учета, обработки и хранения частных собраний в других библиотеках и музеях. С этой целью отдел основного книгохранения ГБ ЛатвССР в конце 1981 года составил анкету-вопросник (см. приложение) и разослал ее в библиотеки Министерства культуры Латвийской ССР и головные библиотеки других ведомств, в музеи г. Риги, в краеведческие, художественные и исторические музеи городов республиканского подчинения.

Объектом внимания были два основных типа личных коллекций: личные библиотеки выдающихся общественных деятелей, деятелей науки и культуры (ценность таких библиотек обуславливается исторической ролью их собирателей) и личные библиофильские коллекции, семейные библиотеки (ценность их определяется сосредоточенными в них редкостями).

В анкете и полученных на нее ответах использовался термин «личные коллекции». Употребление данного термина по отношению ко всем частным собраниям, хранящимся в библиотеках и музеях, является условным, так как не всякое частное собрание может называться коллекцией. Об этом говорится в статье В. Алексеевой: «Известно, что не всякая личная библиотека есть коллекция. Личная библиотека — это все книги частного собрания; коллекция — мемориальное собрание ученого, библиофила или другого выдающегося лица. Из частного собрания выявить коллекцию возможно только после длительного изучения входящих в нее книг»¹.

Так как при анкетировании не ставилась задача изучения личных коллекций с целью отнесения их к определенному виду или оценки по каким-либо признакам (такое изучение может быть предпринято в дальнейшем), термин «личные коллекции» в статье используется также условно.

В библиотеки было разослано 56 анкет, получено 55 ответов. В музеи разосланы 23 анкеты, получено 20 ответов.

Ответы свидетельствуют о разночтении анкеты, так как некоторые библиотеки указали лишь хранящиеся отдельно мемориальные собрания и не указали собрания, рассредоточенные в фондах. Поскольку не все запрошенные учреждения сочли нужным заполнить анкету и поступившие данные были неточными, необходимо продолжить работу по сбору сведений о частных собраниях.

Поступившие данные о личных коллекциях обобщены в отделе основного книгохранения и занесены в рейтерную картотеку. Картотека построена в соответствии с вопросами анкеты и отражает сведения отдельно о каждой личной коллекции. Установлено, что личные коллекции хранятся в следующих библиотеках:

¹ Алексеева В. Личные книжные собрания в универсальных библиотеках. — Сов. библиотековедение, 1982, вып. 3, с. 57.

— Государственной библиотеке Латвийской ССР имени В. Лациса (8 коллекций);

— Фундаментальной библиотеке Академии наук Латвийской ССР (2 коллекции);

— Научной библиотеке Латвийского государственного университета имени П. Стучки¹ (10 коллекций);

— Научной библиотеке Рижского политехнического института имени А. Пельше (2 коллекции);

— Лиепайской Центральной городской научной библиотеке (коллекция библиофила Аугуста Фишера);

— библиотеке Института истории партии при ЦК Компартии Латвии (3 коллекции);

— библиотеке Научно-исследовательского института педагогики (коллекции психолога Карлиса Велмерса);

— библиотеке Дома работников искусств Латвийской ССР (коллекция актера и режиссера Юрия Юровского);

— библиотеке Латвийской государственной консерватории имени Я. Витолса².

Многими личными библиотеками и изданиями из личных библиотек владеют музеи республики:

— Музей истории литературы и искусства имени Я. Райниса (59 коллекций);

— Музей революции Латвийской ССР (3 коллекции);

— Музей истории медицины имени П. Страдыня (19 коллекций);

— Художественный музей Латвийской ССР, филиал — мемориальный музей Т. Залькална (коллекция скульптора Теодора Залькална);

— Мемориальный музей А. Упита (библиотека писателя Андрея Упита);

— Мемориальный дом-музей В. Лациса (личная библиотека писателя Вилиса Лациса);

— Бауский краеведческий и художественный музей (коллекция писателя Антона Биркерта и его брата фольклориста Петера Биркерта);

— Стучкинский исторический и художественный музей (7 коллекций);

— Валмиерский краеведческий музей (коллекция участника революционного движения Алфреда Тетера);

— Вентспилсский музей истории и морского рыболовства (коллекция оперной певицы Алиды Ване).

¹ LVU zinātniskā bibliotēka: Vēsture, fondi, katalogi, lasītāju apkalpošana. — R., 1963, 19. lpp.

² В библиотеке рассредоточенно хранятся отдельные ноты и книги из личных библиотек профессоров консерватории.

Как уже отмечалось, перечисленные в ответах библиотек и музеев личные коллекции требуют уточнения, поэтому их количество, указанное в данном списке, нельзя считать окончательным. Тем не менее, полученные данные дают возможность провести анализ и сделать некоторые выводы. Если в музеях личные библиотеки хранятся в основном как мемориальные собрания и на них составлены отдельные картотеки, то в большинстве библиотек сложилась другая практика — личные собрания, как правило, рассредотачиваются: из 29 учтенных личных коллекций только 7 хранятся как мемориальные собрания и имеют отдельные картотеки или отметки в каталогах. Остальные хранятся в фондах библиотек рассредоточенно, учитываются вместе с фондом, отражаются в общих каталогах; исключением являются произведения печати, отнесенные к редкостям.

Сведения о личных коллекциях в республике собраны впервые и могут представлять интерес с точки зрения определения круга их собирателей. Поэтому приводим перечень личных коллекций, где указываются музей или библиотека и принадлежащие им коллекции в порядке объема фонда. Дата жизни собирателя коллекции приводится при первом о нем упоминании.

Наибольшее количество личных библиотек хранится в Музее истории литературы и искусства имени Я. Райниса:

Владелец коллекции	Род занятий	Объем кол-лекции (экз.)	С какого года в музее	Путь приобретения
1	2	3	4	5
Я. Райнис (1865—1929)	поэт, драматург, обществ. деятель	7400	1929—1965	дар
Аспазия (1865—1943)	поэтесса			
Я. Судрабалн (1894—1975)	поэт	8000	1976	дар
К. Круза (1884—1960)	поэт	3063	1960	куплена
Э. Смильгис (1886—1966)	актер, режиссер	2260	1966	дар
А. Бригадере (1861—1933)	писательница	1159	1952	дар
Я. Акуратер (1876—1937)	писатель	972	1960	куплена
М. Кемпе (1907—1974)	поэтесса	950	1974	дар
В. Плудонис (1874—1940)	поэт	917	1960	дар
Е. Яншевский (1865—1931)	писатель	885	1952	дар
П. Биркерт (1881—1956)	фольклорист	717	1966	дар
Кр. Барон (1835—1923)	фольклорист, писатель, обществ. деятель	525	1974	куплена
А. Клинт (1893—1970)	актриса	327	1972	дар
А. Курций (1884—1959)	писатель	324	1969	куплена
А. Григулис (р. 1906)	писатель, литературовед	318	1972	куплена
Я. Грот (1901—1968)	поэт	294	1970	дар

1	2	3	4	5
Ауг. Гулбис (1888—1961)	актер	245	1961—1965	дар
П. Вейнис (1893—1940)	писатель	204	1964	дар
К. Крауиньш (1879—1975)	журн., писатель	173	1973	куплена
Я. Зиемельниекс (1897—1930)	поэт	167	1969	куплена
Э. Мелнгайлис (1874—1954)	композитор, фольклорист	164	1968	дар
А. Галцис (1904—1983)	писатель	160	1976	дар
Ю. Ванаг (р. 1903)	писатель	141	1964	дар
Р. Пельше (1880—1955)	сов. парт. и науч. деятель	135	1962	куплена
Л. Шпильберг (1886—1947)	актриса	135	1952	дар
Э. Трейманис-Зваргулис (1866—1950)	поэт	109	1950	дар
А. Суковский (р. 1910)	переводчик, журн.	87	1975	куплена
А. Лаце (1891—1979)	режиссер	72	1978	дар
А. Барда (1891—1981)	поэт	62	1981	дар
Ф. Барда (1880—1919)	поэт	60	1972	куплена
В. Балюна (1904—1978)	реж., актриса, педагог	60	1979	дар
Э. Францмане (1882—1967)	органистка	56	1969	дар
Э. Зелтматис (1868—1961)	писатель, театр. деятель	50	1961	дар
Я. Витолс (1863—1948)	композитор, муз. критик	50	1971	дар
Л. Штенгеле (1891—1958)	актриса	48	1967	дар
А. Ване (1899—1969)	певица	47	1969	дар
А. Алунас (1848—1912)	поэт, обществ. деятель	47	1959—1969	частями куплена, получ. в дар
К. Бривниекс (1854—1934)	актер	45	1956—1958	дар
К. Фимбер (1898—1970)	писатель	43	1975	дар
Э. Залите (1898—1955)	писательница	41	1979	дар
О. Муцениеце (1871—1951)	актриса, реж.	40	1958	дар
В. Ридзиниекс (1884—1963)	фотограф	38	1963	куплена
Б. Скуениеце (1888—1931)	актриса	34	1967—1978	дар
Д. Акментиня (1858—1936)	актриса	28	1959	из Музея истории ЛатвССР
Х. Каупиньш (1891—1971)	деятель культуры	26	1971	куплена
О. Ариня (р. 1885)	актриса	23	1968	куплена
Я. Осис (1895—1973)	актер	20	1974	куплена
Э. Вейденбаум (1867—1892)	поэт	20	1969—1971	куплена
Я. Дубур (1866—1916)	актер, реж.	19	1958—1969	частями куплена, получ. в дар
С. Красноперов (1900—1961)	дириж., композитор	19	1966	куплена
Н. Крауклис (1900—1945)	актер, реж.	15	1974	дар
П. Мурашка (1901—1969)	актер	15	1970	дар
Т. Лацис (1882—1946)	реж., актер	13	1952	дар

1	2	3	4	5
Ю. Скайдрите (1871—1942)	актриса	13	1961	из Музея истории ЛатвССР дар
Э. Дарзиньш (1875—1910)	композитор, муз. критик	12	1968	дар
Н. Дауге (1894—1964)	пианист	10	1970	дар
Л. Рейтер (р. 1926)	дирижер	10	1976	дар
М. Горнице (1889—1970)	актриса	8	1970	дар
Т. Рейтер (1884—1956)	дирижер	7	1976	дар
О. Юрьян (не уст.)	музыкант	4	1969	дар

Наиболее подробные сведения имеются о коллекции Анны Бригадере. Свою личную библиотеку писательница завещала издателю Я. Рапе (изд-во «Valters un Rapa»), который в 1936 году передал ее Министерству просвещения с предложением создать музей общественных деятелей. В 1937 году личная библиотека А. Бригадере поступила в Музей письменности и истории театра, фонды которого унаследовал Музей истории литературы и искусства имени Я. Райниса.

В Музее революции Латвийской ССР хранятся:

— коллекция книг Петра Стучки (1865—1932), советского государственного и партийного деятеля, 741 экз. После его смерти коллекция принадлежала Доре Стучке и в 1947 году была передана в дар музею;

— коллекция Роберта Пельше, советского партийного и научного деятеля, 88 экз. Передана в дар музею в 1955 году;

— коллекция Паула Дауге (1869—1946), участника революционного движения в Латвии, врача, 670 экз. В 1947 году коллекция приобретена у родственников.

Вторым по количеству содержащихся в нем коллекций является Музей истории медицины имени П. Страдыня:

Владелец коллекции	Род занятий	Объем коллекции (экз.)	С какого года в музее	Откуда поступила
1	2	3	4	5
В. Терновский (1888—1976)	анатом	1580	1978	Москва
М. Мультиановский (1895—1972)	физиотерапевт	740	1977	Москва
Е. Павловский (1884—1965)	зоолог	385	1966	Ленинград
И. Мечников (1845—1916)	биолог, патолог	255	1975	Москва
В. Данилевский (1852—1932)	физиолог	242	1977	Харьков
Н. Лазарев (1895—1974)	фармаколог, токсиколог	237	1975	Москва

1	2	3	4	5
В. Шамов (1882—1962)	хирург	174	1966	Ленинград
А. Лебединский (1902—1965)	физиолог, радиобиолог	173	1970	Ленинград
А. Лиепукалнс (1892—1966)	хирург	173	1966	Рига
М. Беленький (1911—1965)	фармаколог	170	1966	Рига
И. Левинштейн (1863—1912)	фармаколог	163	1973	Москва
А. Шмидт (1892—1978)	биохимик	65	1978	Рига
К. Скулме (1893—1967)	диетолог	64	1967	Рига
В. Калберг (1893—1983)	анатом	48	1973	Рига
К. Рудзитис (1899—1978)	терапевт	44	1978	Рига
Х. Ханзена (1909—1972)	организатор здравоохр., историк мед.	41	1972	Рига
С. Рейнберг (1897—1966)	рентгенолог	37	1967	Москва
Н. Семашко (1874—1949)	организатор сов. здравоохр.	18	1968	Москва

Личная библиотека члена-корреспондента АМН СССР, профессора П. Страдыня (1896—1958), чьи коллекции экспонатов и книг легли в основу создания Музея истории медицины и его библиотеки, хранится в ее фондах рассредоточенно. Выделить ее из фонда невозможно. Так же рассредотачиваются в фонде поступающие в дар или покупаемые музеем в последнее время личные книжные собрания ученых.

В мемориальных музеях хранятся следующие коллекции:

— А. Упита (1877—1970), писателя, 7450 экз. Эта библиотека, собранная писателем после Великой Отечественной войны, вошла в состав мемориального музея, созданного в его рижской квартире в 1971 году;

— В. Лациса (1904—1966), писателя, около 4000 экз. В личной библиотеке писателя им самим были особо выделены авторские экземпляры изданий на всех языках. Теперь в музее эти издания также хранятся в отдельном шкафу;

— Т. Залькална (1876—1972), скульптора, 1250 экз. Хранится в музее с 1976 года. Первоначальный объем неизвестен. После смерти Т. Залькална часть книг была передана в библиотеку Художественного музея Латвийской ССР и рассредоточена в фондах. Рассредоточенные издания не имеют описей, отдельного учета, а также особых помет. Выявить первоначальный состав всей личной библиотеки невозможно.

В Бауском краеведческом и художественном музее находится коллекция братьев А. Биркерта (1876—1971), писателя, и П. Биркерта¹ (1881—1956), фольклориста; объем коллекции 3000 экз. Поступала в музей постепенно с 1960 по 1978 год от Э. Биркерте.

¹ Издания из личной библиотеки П. Биркерта находятся также в Музее истории литературы и искусства имени Я. Райниса.

В Стучкинском историческом и художественном музее имеются издания из личных библиотек:

— Я. Зутиса (1893—1962), историка, 7 экз. В 1981 году книги в дар музею передала его дочь;

— Я. Упитиса (1911—1983), литературоведа, 42 экз. Издания поступили в дар от владельца;

— П. Салдава (1878—1962), химика, 12 экз. В 1979 году книги в дар музею передала его дочь;

— Я. Качинского (р. 1909), 21 экз. Книги коллекционера Я. Качинского поступили в музей с 1975 по 1979 год;

— А. Миезите (не уст.), учительница, 29 экз. Издания в музей поступили после смерти коллекционера А. Миезите.

Два частных собрания находятся в музеях на общественных началах:

— В. Якобсона (1899—1974), скульптора, 454 экз. («Галдини» Бебрского с/с);

— П. Барисона (1904—1947), композитора, 49 экз. («Скудрас» Стабурагского с/с).

В Валмиерском краеведческом музее хранится коллекция А. Тетериса (1880—1942), участника революционного движения, 117 экз. В музей поступила с хутора «Стагари» бывшей Вецатской волости, где жил А. Тетерис; здесь же хранились книги из волостной библиотеки Вецате и из библиотеки Мазсалацкой организации просвещения «Венус». В книгах имеются автографы многих видных партийных работников.

С 1971 года в Вентспилском музее истории и морского рыболовства хранятся издания из личной библиотеки А. Ване¹, оперной певицы, 86 экз.

В библиотеках лишь отдельные личные библиотеки хранятся как мемориальные собрания. Приводим их перечень:

— Я. Мисиньша (1862—1945), библиофила, библиографа, 28 000 экз. В 1925 году коллекция продана владельцем городу Риге, в 1946 году передана библиотеке АН ЛатвССР. Коллекция постоянно пополнялась, в настоящее время составляет основу фонда отдела латышской литературы имени Я. Мисиньша ФБ АН ЛатвССР;

— К. Эгле (1887—1974), литератора, библиографа, 1603 экз. Поступила в фонд ФБ АН ЛатвССР после его смерти в 1974 году, часть передана его женой Э. Эгле в 1979 году;

— А. Фишера (1882—1953 или 54), коллекционера, 23 147 экз. Приобретена городским управлением Лиенаи в 1936 году для Лиенайской городской библиотеки. Первоначальный состав неизвестен, так как часть книг утрачена во время Великой Отечествен-

¹ Книги из библиотеки А. Ване имеются также в Музее истории литературы и искусства имени Я. Райниса.

ной войны. В настоящее время коллекция хранится в Лиепайской ЦГНБ;

— К. Нейланда (1898—1960), первого директора РПИ, металлурга, часть коллекции, 547 экз. Коллекция получена библиотекой РПИ в дар в 1961 году;

— Я. Аболиньша (р. 1906), инженера-механика, 207 экз. Библиотека РПИ получила коллекцию в дар в 1962 году;

— Ю. Юровского (1894—1959), актера и режиссера, 2661 экз. Приобретена библиотекой Дома работников искусств в 1960 году;

— К. Велмера (1899—1973), психолога, 939 экз. Получена в дар в 1975 году. Находится в библиотеке НИИ педагогики ЛатвССР.

Значительно большее число личных собраний рассредоточено в фондах одной или даже нескольких библиотек. Причем необходимо обратить особое внимание на то, что эти издания выявить из фонда библиотек невозможно или почти невозможно.

Рассредоточенно хранятся ценные личные собрания и книги выдающихся деятелей в следующих библиотеках:

— в библиотеке Института истории партии при ЦК КП Латвии имеются книги советского государственного и партийного деятеля П. Стучки¹, советского партийного и научного деятеля Р. Пельше² и участника революционного движения, историка В. Мишке (1895—1972);

— в библиотеке Латвийской государственной консерватории имени Я. Витолса находятся книги и ноты из личных библиотек пианистов Н. Дауге (1894—1964) и В. Зоста (1901—1960), органиста Н. Ванадзиня (1892—1978), пианиста и педагога Г. Брауна (1918—1979). Издания поступили в библиотеку в виде даров от владельцев личных библиотек и их близких;

— в научной библиотеке ЛГУ имени П. Стучки хранятся коллекции: врача А. Кайре (р. 1873), архитектора К. Морберга (1844—1928), языковеда К. Мюленбаха (1853—1916), проф. Я. Бенцингера (1865—1935), математика Е. Лейниекса (1889—1937), языковеда, этнографа, фольклориста П. Шмита (1869—1938), буржуазного философа, работника прессы П. Залита (1869—1939), зоолога и гидробиолога Е. Странда (1876—1947), преподавателя П. Бруновского (не уст.), экономиста, статистика К. Балодиса (1864—1931). Способ хранения не выяснен.

С первого дня своего существования фонд ГБ ЛатвССР пополнялся за счет поступления личных собраний выдающихся деятелей науки, культуры, библиофилов, рядовых собирателей; о чем говорится в статьях М. Клуце «Деятельность Латвийской государственной библиотеки в период буржуазной Латвии (авг. 1919 г. — июль

¹ Издания из личной библиотеки П. Стучки хранятся также в Музее революции ЛатвССР.

² Издания из личной библиотеки Р. Пельше хранятся также в Музее революции ЛатвССР и в Музее истории литературы и искусства имени Я. Райниса.

1940 г.)» и Я. Вишки «Комплектование фондов Государственной библиотеки Латвийской ССР им. В. Лациса (1945—1970)»¹.

Вследствие этого в фондах ГБ имеется множество изданий с экслибрисами или печатями, владельческими автографами личных библиотек. Среди них и единичные поступления, и фрагменты личных библиотек, и более или менее полные книжные собрания, которые хранятся рассредоточенно. Чтобы составить представление о личных библиотеках (коллекциях), влившихся в фонды ГБ ЛатвССР, нужно провести кропотливое изучение старых инвентарных книг, экслибрисов и разного рода помет на книгах. Тщательно изучается «генеалогия» редкостей в отделе редких книг и рукописей. В отделе комплектования издания из частных собраний учитываются наряду с другими, но при составлении актов поступления стремятся подобрать их вместе. В издания из ценных личных библиотек, которые передаются в фонды, вклеиваются экслибрисы; так, например, было с книгами Артура Озолса, Роберта Акменса, Эдуарда Балодиса, Самуила Хаскина, Гедерта Элиаса. Для последних двух собраний изготовлены специальные экслибрисы.

В Государственной библиотеке Латвийской ССР установлено наличие многих частных собраний и личных библиотек. Старейшим частным собранием в фондах ГБ ЛатвССР считается семейная библиотека Менгелей («Mēngēļu ģimene no Kārļu ciema»). В ней представлены издания с 1818 по 1878 год с интересными надписями.

В фонде библиотеки имеются книги и другие издания из следующих частных собраний:

- агронома, садовода Я. Судрабса (1884—1972);
- поэта-крестьянина А. Юрджа (1845—1925);
- историка Б. Брежго (1887—1957);
- педагога, библиографа В. Сейле (1891—1970);
- языковеда А. Озолса (1912—1964);
- экономиста Э. Балодиса (1880—1951);
- художника-графика С. Хаскина (1909—1974);
- библиофила Ф. Фортиня (не уст.).

Ценнейшим приобретением последних лет является библиотека латгальской печати библиографа и коллекционера С. Сейльса (1909—1979).

В 1983 году Министерством культуры Латвийской ССР Государственной библиотеке была передана личная библиотека художника Г. Элиаса (1887—1978) в количестве 3631 экз. Было решено пополнить фонд ГБ ЛатвССР отсутствующими изданиями, а дуб-

¹ Kluce M. Latvijas Valsts bibliotēkas darbība buržuāziskās Latvijas laikā (1919. g. aug. — 1940. g. jūl.). — Труды / Гос. б-ка ЛатвССР им. В. Лациса, 1973, 4, с. 15—53; Viška J. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945—1970). — Труды / Гос. б-ка ЛатвССР им. В. Лациса, 1973, 4, с. 165—170.

летные по отношению к ее фонду экземпляры передать в Мемориальный музей Г. Элиаса в г. Елгаве (629 экз.) и в Рундальский дворец-музей (40 экз.). Полный список изданий из личной библиотеки Г. Элиаса передан в отдел редких книг и рукописей.

В библиотеке хранятся также отдельные издания, приобретенные у Я. Мисиньша, с его экслибрисами, книги с дарственными надписями и другими пометами из личных библиотек математика И. Рабиновича (1911—1977), режиссера В. Балюны, литературоведа Т. Зейферта (1865—1929) и др.

В отделе редких книг и рукописей имеется 20 книг библиографа Е. Пейле (1908—1978), сотрудницы ГБ ЛатвССР; в последние годы приобретено 12 книг из пропавшей во время Великой Отечественной войны библиотеки литератора, библиографа и библиофила С. Минцлова (1870—1933) с его автографами и пометами.

При рассредоточенном хранении трудно обеспечить особые условия сохранности изданий из частных собраний. В связи с этим в отделах основного книгохранения и депозитария начато выявление таких изданий для занесения их в особые топографические картотеки. В дальнейшем шифры ценнейших и особо сохраняемых книг будут соответственно помечены, чтобы они привлекали внимание библиотекарей, которые отвечают за сохранность фонда.

Даже простое перечисление личных книжных собраний, имеющих в библиотеках и музеях республики, показывает, что ряд их в силу разных обстоятельств разделен и находится в разных учреждениях.

Как видим, лишь небольшая часть поступивших в библиотеки личных собраний хранится как мемориальные коллекции. В большинстве случаев полученные собрания (часто неполные) рассредоточиваются по системе фондов, расставляются по форматам в целях экономии места хранилищ и лучшей физической сохранности книг. Рассредоточение книжных собраний начинается уже на стадии сверки с алфавитным каталогом, когда дублетные экземпляры передаются в резерв или для книгообмена.

Анализ данных позволяет сделать вывод о том, что при приобретении, учете, обработке и хранении изданий из частных собраний библиотекам следует руководствоваться едиными правилами, которые обеспечат сохранность собраний и дадут возможность незамедлительно получать требующуюся информацию и издания. Для начала необходимо разработать инструкцию «Частные собрания в фондах ГБ ЛатвССР».

Библиотечные работники должны очень вдумчиво решать вопрос о поступившем книжном собрании. Если нет необходимости сохранить его как мемориальную коллекцию, нужно «оставить след» его в виде отдельного каталога или перечня с ссылкой на присвоенные инвентарные номера, желательно репрографически размножить и наклеить на все экземпляры экслибрис или личный

штамп собирателя, если он проставлен не везде. Это нужно в целях увековечения памяти собирателя, сохранности изданий и предоставления возможности будущим исследователям работать именно с этими книгами, в подборке собирателя.

Приобретенные частные собрания или отдельные дары должны быть доступны для читателей, а не являть собой мертвую сокровищницу. Этому должны служить сводные каталоги библиотечных и музейных фондов.

Можно продолжить работу и в другом направлении: провести уточнение списков коллекций, хранящихся в библиотеках и музеях республики, учитывать вновь приобретаемые частные собрания, а также выявлять частные собрания в библиотеках научно-исследовательских институтов и во вновь создаваемых музеях. Считаю также, что настало время учесть принадлежащие частным лицам ценнейшие книжные коллекции, чтобы предотвратить их распыление и гибель библиографических редкостей при наследовании коллекций.

Каждое книжное собрание несет на себе печать развития истории культуры, печать времени. Чтобы определить ценность и значимость частных книжных собраний, необходимо всестороннее их изучение.

ПРИЛОЖЕНИЕ

заведующему библиотекой

АНКЕТА О КНИЖНЫХ КОЛЛЕКЦИЯХ

Государственная библиотека Латвийской ССР имени В. Лациса обобщает данные о личных книжных коллекциях, хранящихся в музеях и библиотеках республики.

Государственную библиотеку интересуют два основных вида личных коллекций:

- 1) личные библиотеки выдающихся деятелей науки и культуры, связанные с их профессиональной деятельностью;
- 2) библиофильские личные коллекции, ценность которых определяется содержанием в них редкостей.

Если в фондах библиотек и музеев хранятся упомянутые коллекции, просим сообщить о них следующие сведения:

- 1) объем коллекции; кому принадлежала; с какого года находится в фондах;
- 2) путь приобретения коллекции (получена в дар или куплена);
- 3) цель приобретения (для пополнения фонда ценными изданиями; с целью изучения жизни и деятельности выдающейся личности);
- 4) размещение в фондах (в общем фонде, отдельный фонд, мемориальное собрание);
- 5) учет приобретенных изданий (общий или раздельный);
- 6) обработка изданий и отражение их в каталоге, картотеке;
- 7) порядок использования изданий из коллекций (на месте; выдается на дом);
- 8) физическое состояние изданий.

**ZINĀTNIEKU, RAKSTNIEKU UN KULTŪRAS DARBINIEKU
PERSONISKIE GRĀMATU KRĀJUMI REPUBLIKAS
BIBLIOTĒKU UN MUZEJU FONDOS**

Kopsavilkums

Mūsu valsts ļoti rūpējas par kultūras pieminekļu saglabāšanu, to skaitā arī par ievērojamu cilvēku personiskajām bibliotēkām un bibliofilu kolekcijām, kuru sastāvā ir vērtīgi izdevumi un bibliogrāfiski retumi. Katra personiskā grāmatu kolekcija, atspoguļojot sava vācēja garīgās vajadzības un intereses, reizē ir arī sava laika kultūras piemineklis. Pirkuma vai dāvinājuma ceļā nonākot bibliotēkās, muzejos un citās iestādēs, kolekcijas kļūst par visas tautas īpašumu.

Bibliotēkām lielākoties nav iespējams glabāt personiskās kolekcijas kā memoriālos krājumus, jo tas saistās ar lieku dublešu uzkrāšanos fondos. Visbiežāk bibliotēka atlasa no personiskajām kolekcijām tikai tās grāmatas, kuras uzskata par nepieciešamu, vērtīgu fonda papildinājumu vai personiskās kolekcijas grāmatu kodolu.

Bibliotēku un muzeju pienākums ir nodrošināt fondos esošo personisko kolekciju saglabāšanu nākamajām paaudzēm. Šī uzdevuma sekmīga risināšana ir atkarīga no kolekciju uzskaites, apstrādes un glabāšanas metodēm.

Rakstā izteiktās atziņas un rekomendācijas pamatojas uz Latvijas PSR Valsts bibliotēkas 1981.—1982. gadā veikto Latvijas PSR Kultūras ministrijas sistēmas un citu resoru lielāko bibliotēku un muzeju aptauju par viņu rīcībā esošajām personiskajām grāmatu kolekcijām.

Apkopojot aptaujas rezultātus, secinājām, ka muzejos personiskās grāmatu kolekcijas galvenokārt uzskaitītas atsevišķi, tām izveidotas kartotēkas, nodrošināta atsevišķa glabāšana. Turpretī bibliotēkās lielākā daļa personisko kolekciju uzskaitītas kopā ar pārējo fondu, tām nav kartotēku (vai sarakstu) un īpašu atzīmju katalogos; grāmatas ieplūdinātas fondos.

Rakstā minētas bibliotēkām un muzejiem piederošās personiskās kolekcijas.

Latvijas PSR Valsts bibliotēkā atrodas vairākas personiskās kolekcijas, kā arī atsevišķas grāmatas no tām. Analizēta pašreizējā prakse darbā ar grāmatu kolekcijām; nākotnē nepieciešams to apkopot reglamentējošā dokumentācijā. Bibliogrāfiski retumi un vērtīgas grāmatas īpaši tiek uzskaitītas un glabātas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. Kā piemērs sīkāk iztirzāts lēmums par Valsts bibliotēkas rīcībā nodotās gleznotāja Ģederta Eliasa personiskās grāmatu kolekcijas glabāšanu.

Aptaujas rezultāti rāda, ka republikas visu resoru lielākajām bibliotēkām jārisina jautājums par personisko grāmatu kolekciju saglabāšanu.

Jāpanāk tāds stāvoklis, lai bibliotēka varētu sniegt informāciju par katru kolekcijas grāmatu un vajadzības gadījumā to ātri sameklēt. Jānodrošina vērtīgas kolekcijas pirmsakopojuma vai kodola saglabāšana un tās satura pilnīgs dokumentāls atspoguļojums. To varēs panākt, ja tiks izstrādāti vienoti noteikumi par personisko grāmatu kolekciju saglabāšanu.

V. VLASOVA

**SCIENTISTS', WRITERS' AND CULTURAL WORKERS'
PERSONAL BOOK COLLECTIONS AT THE LIBRARIES AND
MUSEUMS IN THE REPUBLIC**

Summary

Our state pays great attention to the preservation of cultural monuments including personal libraries of famous people and bibliophile collections which

contain valuable editions and bibliographical rarities. Each personal book collection reflecting spiritual demands and interests of its collector is also a cultural monument of its time. When such collections find their way to libraries and museums they become national property.

Libraries mainly are not able to keep personal collections as memorial stocks because it is connected with superfluous duplicate accumulation. Most often libraries select these books from personal collections which they regard as necessary stock addition or as the main body of a personal collection.

The task of libraries and museums is to ensure the preservation of personal collections. The successful fulfilment of this task depends on the methods of stock-taking, processing and storage of the collections.

The recommendations expressed in the article are based on the interrogation of major libraries and museums in the republic, carried out by the V. Lācis State Library of the Latvian SSR in the years 1981 — 1982.

The results of the interrogation revealed 2 tendencies in the present storage of personal collections — at the museums they are mainly registered and kept separately and have special card files, but at the libraries the bulk of personal collections is registered and kept together with the whole book-stock, they have neither special card files nor marks in the catalogues.

The article enumerates personal collections at the libraries and museums.

The State Library has several personal collections and individual books from collections. The article analyses the present experience in the work with book collections and stresses the necessity to generalize it in fixed documentation. Bibliographical rarities are registered and kept specially at the Rare Book and Manuscript Department. The article gives a detailed analysis of the decision on the painter Gederts Eliass personal book collection given to the State Library.

The results of the interrogation testify the urgency for major libraries in the republic to solve the question of the preservation of personal book collections.

Libraries should be able to give information about each book of the collection and to find it easily if needed.

It is important to secure the presentation of a valuable collection or the main body of it and its complete documentation. It can be achieved by working out unified regulations for the preservation of personal book collections.

LATVIJAS PSR BIBLIOTĒKU FONDU DEPOZITĀRĀS GLABĀŠANAS SISTĒMA

Pēdējiem divdesmit gadiem raksturīgas lielas izmaiņas PSRS bibliotēku praksē, bibliotēku lomas palielināšanās zinātnes un tautas saimniecības informatīvi bibliogrāfiskajā un bibliotekārajā apkalpošanā. Jaunu, netradicionālu dokumentu veidu komplektēšana, straujais iespiedprodukcijas pieaugums padara sevišķi nozīmīgu fondu racionālu organizāciju.

Bibliotēku fondu deponitārās glabāšanas vienotās valsts sistēmas izveides mērķis ir koncentrēt speciālistu apkalpošanu ar mazizmantoto literatūru nedaudzās bibliotēkās. Tā atbrīvojas vieta jaunienākošās iespiedprodukcijas izveidošanai, tiek atslogots bibliogrāfiskais uzzīņu aparāts un palielinās lasītāju bibliotekārās apkalpošanas operativitāte.

Depozītbibliotēku funkcijas PSRS veic 320 bibliotēkas un zinātniski tehniskās informācijas centri. Vissavienības nozīmes deponitāriju sarakstā ir 66 universālās, nozaru un speciālās bibliotēkas, kā arī informācijas centri.¹

Mūsu valstī ir 64 republikāniskās deponitīvbibliotēkas. To skaits savienotajās republikās ir dažāds — no vienas (Igaunijas PSR, Lietuvas PSR, Moldāvijas PSR) līdz četrpadsmit (Ukrainas PSR). Optimālo organizācijas variantu nosaka reģiona rūpnieciskais potenciāls, ekonomiskās attīstības perspektīvas, kultūras tradīcijas, iedzīvotāju skaits. Lielākajās republikās (Krievijas PSR, Ukrainas PSR u. c.) izveidots zonu, autonomo republiku, novadu un apgabalu deponitīvbibliotēku tīkls, kur katra no šīm bibliotēkām veic noteiktas funkcijas. 80. gados vērojama deponitāriju skaita samazināšanās tendence PSRS Eiropas daļā, kur to organizācijas sākuma posmā radās pārlietu sazarots tīkls, un jaunu deponitīvbibliotēku organizēšana Sibīrijas un Tālo Austrumu reģionā.²

¹ Перечень научных, технических, специальных библиотек и органов научно-технической информации — депозитариев общесоюзного значения. — В кн.: Руководящие материалы по библиотечному делу: Справочник. М.: Книга, 1982, с. 125—128.

² Демидова М. И., Моричева М. Д. Депозитарная система хранения библиотечных фондов СССР, ее организация и перспективы развития. — В кн.: Депозитарная система хранения библиотечных фондов РСФСР и перспективы ее

Depozītbiļotēku uzdevumus, mazizmantotās literatūras atlases un nodošanas kārtību nosaka «Nolikums par valsts grāmatu fondu depozitārās glabāšanas organizāciju»¹ (1974/75), «Nolikums par reģionālo nozaru un universālo depozītbiļotēku sadarbību»² (1978) un PSRS Ministru Padomes 1959. gada 5. janvāra lēmums № 11 «Par biļotēku grāmatu fondu izmantošanu»³.

Sistēmas metodiskā vadība uzticēta V. I. Ļeņina PSRS Valsts biļotēkai, kas sadarbībā ar citām Vissavienības nozīmes depozītbiļotēkām 1976.—1981. gadā sagatavoja vairākus instruktīvos materiālus.⁴

Latvijas PSR depozītbiļotēkas ir vienotās valsts biļotēku fondu depozitārās glabāšanas sistēmas sastāvdaļa, to darba pamatā ir Vissavienības nolikumos formulētie principi.

Sistēmas izveide republikā sākās 1975. gadā, kad par republikāniskajām depozītbiļotēkām tika apstiprinātas V. Lāča Latvijas PSR Valsts biļotēka (VB) un Latvijas PSR Republikāniskā zinātniski tehniskā biļotēka (RZTB). Savu reģionu literatūras depozitārās glabāšanas funkcijas veic Daugavpils, Jelgavas, Liepājas un Ventspils pilsētu centrālās zinātniskās biļotēkas.

Latvijas PSR depozītbiļotēkām jānodrošina mazizmantotās literatūras komplektēšana, glabāšana, izsniegšana un racionāla pārdaļē, jāveicina tās atlase un nodošana citām biļotēkām.

Republikas depozitārā literatūras fonda veidošanu koordinē un metodiski vada Latvijas PSR Valsts plāna komitejas Speciālo, zinātnisko un zinātniski tehnisko biļotēku darba koordinācijas starpresoru koordinācijas komisijas Depozitāriju padome, kurā ietilpst depozītbiļotēku un citu lielāko Latvijas PSR biļotēku (LPSR ZA FB, RZMB, LVU ZB, RPI ZB) pārstāvji.

Jau 60. gados noris republikas biļotēku fondu sastāva optimizācija. Kopš 1966. gada Rīgas zinātniskās biļotēkas veido savus

развития: Сб. науч. тр. / ГПБ, Л., 1981, с. 8; Терещенко В. Опыт работы библиотек Украины по депозитарному хранению литературы. — Сов. библиотекосведение, 1981, № 4, с. 84—93.

¹ Положение об организации депозитарного хранения книжных фондов страны. — В кн.: Руководящие материалы по библиотечному делу: Справочник. М.: Книга, 1982, с. 122—125.

² Положение о взаимодействии региональных отраслевых и универсальных депозитариев. — В кн.: Руководящие материалы по библиотечному делу: Справочник. М.: Книга, 1982, с. 128—130.

³ Vadošie norādījumi biļotēku darbā: Dok. krāj., R., 1976, 15. lpp.

⁴ В помощь внедрению общегосударственной системы депозитарного хранения библиотечных фондов. / ГБЛ. — М., 1979. — 46 с.; Депозитарная система хранения библиотечных фондов. — Метод. рекомендации. / ГБЛ. — М., 1976. — 59 с.; Организация депозитарного хранения библиотечных фондов: Метод. рекомендации / ГБЛ. — М., 1977. — 48 с.; Совершенствование депозитарной системы хранения библиотечных фондов: Инстр. метод. рекомендации / ГБЛ. — М., 1981. — 96 с.

fondus saskaņā ar Rīgas pilsētas zinātnisko bibliotēku fondu komplektēšanas kopplānu, cenšoties maksimāli izvairīties no neattaisnotas mūszemes un ārzemju literatūras dublēšanas jau kārtējās komplektēšanas stadijā¹.

LPSR VB fonda izvietošana atbilstoši izmantošanas pakāpei, maksimāli tuvinot aktīvos izdevumus lasītājiem, sāka jau 50. gados, organizējot lasītavu palīgfondus. Kopš 1969. gada notiek mazizmantotās literatūras atlase bibliotēkas pamatfondos un tās izvietošana īpašā krātuvē.

1970.—1974. gadā republikas zinātniskās bibliotēkas detalizēti pētīja fondu sastāvu un izmantošanu. Fondu sastāva izpētes process un tā rezultāti, mazizmantotās literatūras apjoms dažādu sistēmu bibliotēkās, kā arī depozitbibliotēku organizācijas sākuma periods un to darbs līdz 1979. gadam aplūkots I. Daukstes, I. Miķelsoņes, B. Papendikas un citu autoru publikācijās.²

No 1975. gada depozitārās glabāšanas organizācija notika vienas sistēmas ietvaros, veidojot pastāvīgi glabājamo dokumentu fondu depozitbibliotēkās. Pamatojoties uz mūszemes depozitārās sistēmas uzbūves pamatprincipiem, tika izstrādāti reglamentējošie dokumenti — nolikumi un instrukcijas. «Nolikums par V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas — centrālā republikāniskā depozitārija (VBD) un Latvijas PSR Republikāniskās zinātniski tehniskās bibliotēkas — zinātniski tehniskās literatūras un tehniskās dokumentācijas speciālo veidu reģionālā depozitārija (RZTBD) sadarbību» (1979) noteica depozitbibliotēku sadarbības uzdevumus, dalībnieku tiesības un pienākumus. 1980. gadā apstiprināts «Nolikums par Latvijas PSR bibliotēku grāmatu fondu depozitārās glabāšanas sistēmas organizāciju». 1982. gadā tapa «Latvijas PSR depozitārā fonda rubrikators», kura mērķis bija norobežot tehniskās literatūras depozitārās glabāšanas funkcijas.

¹ Kopplāna otrais izdevums — Сводный координационный план комплектования фондов крупнейших научных библиотек г. Риги. — Рига, 1975. — 47 с., таб.

² Daukste I. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas centrālā republikāniskā depozitārija uzdevumi un veidošana. — В-ку zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts б-ка, 1972, 2, 98.—111. lpp.; Гриханов Ю. Начало положено. — Сов. библиотекосведение, 1977, № 6, с. 84—86; Дауксте И. Опыт организации депозитарного хранения литературы в Государственной библиотеке Латвийской ССР им. В. Лациса. — В кн.: Депозитарное хранение книжных фондов в Белоруссии: Сб. работ / ГБ БССР, Минск, 1980, с. 62—64; Итоги исследования фондов научных библиотек г. Риги в 1970—1975 гг.: Тез. докл. и сообщ. науч.-практ. конф. 16—18 февр. 1976 г. / Гос. б-ка ЛатвССР им. В. Лациса. — Рига, 1976. — 83 с.; Микельсон И. Фонд республиканской библиотеки в условиях перехода к депозитарной системе. — Сов. библиотекосведение, 1977, № 6, с. 73—84; Панендик Б. Проблемы и технология действующего депозитария. — Науч. и техн. б-ки СССР, 1977, № 5, с. 22—24.

Rubrikators aptver eksaktās zinātnes — medicīnu, tehniku, lauksaimniecību un dabaszinātnes un rāda, kā VBD un RZTBD fondos komplektē atsevišķus izdevumu veidus.¹

Depozītārbibliotēkās izveidotas speciālas struktūrvienības — Depozitārija daļa un Retrospektīvās komplektēšanas un depozitārās glabāšanas sistēmas koordinācijas sektors (LPSR VB), Depozitārā un apmaiņas fonda nodaļa (RZTB). Valsts bibliotēkas Depozitārija daļa glabā un organizē savu fondu, apkalpo ar mazizmantoto literatūru lasītājus, Retrospektīvās komplektēšanas un depozitārās glabāšanas sistēmas koordinācijas sektors Retrospektīvās komplektēšanas un literatūras apmaiņas daļā atlasa literatūru VBD fonda papildināšanai pēc bibliotēku reti pieprasītās literatūras piedāvājumiem, sadarbojas ar RZTBD — reģionālo nozares depozitāriju, Vissavienības nozīmes un citu savienoto republiku depozītārbibliotēkām. RZTB depozitārā un apmaiņas fonda nodaļa atlasa mazizmantoto literatūru tehnisko bibliotēku fondos, veido nodaļas fondu, apkalpo lasītājus, sadarbojas ar Latvijas PSR Valsts bibliotēku.

Darbs ar mazizmantoto literatūru noris ne tikai minētajās depozītārbibliotēku nodaļās. Reti pieprasīta literatūra ir arī citos šo bibliotēku pamatfondos un specializētajos fondos, ja vien tā nav izdalīta. RZTB tas ir patentu, rūpniecisko katalogu, zinātniski tehniskās dokumentācijas fonds, LPSR VB mazizmantotā literatūra pārsvarā ir Grupālās apstrādes, kartogrāfisko un attēlizdevumu nodaļas, Reto grāmatu un rokrakstu, Periodisko izdevumu un citu nodaļu fondos.

VB fondos regulāri un plānveidīgi tiek atlasīti neprofilie, mazvērtīgie, novecojušie izdevumi un liekās dubletes.

1979.—1983. gadā no Grupālās apstrādes, kartogrāfisko un attēlizdevumu nodaļas fonda izslēgti neprofilie izdevumi: citu savienoto republiku teātru programmas, kas bibliotēkā saņemtas nepilnīgi, vietējas nozīmes sporta sacensību programmas, novecojušie zinātniski tehniskās informācijas materiāli. Atlasītos izdevumus VB piedāvāja RZTB, Vissavienības nozīmes un republikāniskajām depozītārbibliotēkām, kas papildināja ar tiem savus depozitāros fondus.

Sai nolūkā Galvenās grāmatu krātuves fonda organizācijas grupa izanalizējusi pēc grāmatu formulāru ziņām 1962.—1970. gadā krievu valodā izdoto grāmatu izmantošanu.² Tāpat rikojas lasītāju apkalpošanas nodaļas tehniskās dokumentācijas speciālo veidu sektors, kurš ik gadus pārskata fondu, lai atlasītu gada laikā nomainītos izdevumus. Gadā tas ir 2500—3000 eks. Tādējādi regulējas fonda izaugums (pašlaik 26 500 eks.) un pieaug izmantošanas efektivitāte.

Ik gadus vairākus tūkstošus nošu izdevumu, brošūru, grāmatu

¹ Latvijas PSR depozitārā fonda rubrikators / LPSR Valsts plāna komit. Spec. zin. un zin. tehn. b-ku darba koordinācijas starpresoru komis. Depozitāriju padome. — R., 1984. — 6 lpp., tab.

² Власова В. Н. Внедрение результатов исследования фондов (на примере библиотек ЛатвССР). — Сов. библиотекосведение, 1982, № 6, с. 71—75.

izslēdz no pamatfondiem Mūzikas nodaļa, nododot liekos dokumentus rezerves un apmaiņas fondā.

LPSR VB fondu izvērtēšanu raksturo šādi skaitļi: no 1979. gada līdz 1983. gadam izskatīts kopumā 582 100 eks., aktivajā fondā atstāti 110 000 eks., apmaiņas fondam nodoti 76 400 eksemplāru, makulatūrā norakstīti 140 300 novecojušo, mazvērtīgo dublešu un neprofilo brošūru. VB depozitārijam nodoti 155 400 eks. — uz 1984. gada 1. janvāri tā fonds bija 981 081 iespieddarbs.

Skaitļi rāda, ka depozitāriju komplektēšanas galvenais avots ir mazizmantotie izdevumi no depozitbibliotēku pamatfondiem. Tam ir vairāki cēloņi, pirmām kārtām tas, ka abām depozitbibliotēkām — LPSR VB un RZTB — ir republikā pilnīgākais profilam atbilstošās literatūras fonds.

Daļu izdevumu depozitārajai glabāšanai novirza jau iespieddarbu kārtējās komplektēšanas gaitā. LPSR Valsts bibliotēkā tie ir 12 žurnālu nosaukumi svešvalodās, krievu valodā izdotās grāmatas un brošūras tādās zinātņu nozarēs kā vēsturiskā ģeoloģija, paleontoloģija un citas, apgabalu izdevniecību izdotā daiļliteratūra (1983. g. — 2,7% no piekomplektētā grāmatu skaita). Kopš 1977. gada netiek inventarizētas un iekļautas LPSR VB pamatfondos īslaicīgas nozīmes brošūras, dažādās populārās sērijas («В помощь допризывнику» u. c.), darba pieredzes apraksti, citu republiku vietējas nozīmes uzņēmumu un kolhozu vispārīgie apraksti, lekcijas kvalifikācijas paaugstināšanai. Šie izdevumi atspoguļojas katalogos un ir pieejami lasītājiem 5 gadus, pēc tam seko sekundārā atlase: vairākkārt pieprasītos materiālus nodod pamatfondā, nepieprasītos — noraksta.

Republikas depozitārā fonda lakūnas rodas jau kārtējās komplektēšanas laikā. Vissavienības obligātā eksemplāra kārtā VB nesāņem lielu jauniznākošās iespiedprodukcijas daļu (1983. gadā — apmēram 50% izdevumu). Ārkārtīgi grūti ir pilnībā komplektēt resoru mazmetienu izdevumus — zinātnisko iestāžu rakstu krājumus, metodiskos ieteikumus, konferenču un semināru materiālus. RZTB Vissavienības obligāto eksemplāru nesāņem — bibliotēkā nav daudz vērtīgu, depozitārijam nepieciešamu citu savienoto republiku izdevumu. Sevišķi izjūtams Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR izdoto materiālu trūkums, to kompensēt abas depozitbibliotēkas mēģina mūszemes grāmatu apmaiņas ceļā, kas ne vienmēr izdodas. 80. gados aktivizējās RZTB sadarbība ar Baltkrievijas PSR un Kazahijas PSR RZTB, tas deva iespēju likvidēt atsevišķas lakūnas. 1984. gada sākumā RZTB pēc izdevuma «Ежегодник книги СССР» 1971. gada laidienā salīdzināja valstī izdotās tehniskās literatūras klāstu ar bibliotēkas katalogiem — pavisam pārbaudīti 4275 nosaukumi, no kuriem fondos nebija 1562 izdevumi (36,5%). Aktuāls kļūst jautājums par iespieddarbu Vissavienības obligātā eksemplāra piešķiršanu RZTB un tā piegādes optimālo pilnīgumu depozitbibliotēkām.

Depozitārās sistēmas reglamentējošie dokumenti nosaka, ka visu resoru centrālajām bibliotēkām jāorganizē mazizmantotās literatūras atlase savas sistēmas bibliotēkās, jāattīra arī pašu fondi no neprofilēm, novecojušiem un mazizmantotiem izdevumiem. Atlase jāveic plānveidā: paturot bibliotēkas profilam atbilstošās literatūras kodolu, regulāri jāpiedāvā mazizmantotie izdevumi depozīt bibliotēkām. Tādējādi 3—5 gados jāizskata viss bibliotēkas fonds. Ar 1975. gadu aktivizējās mazizmantotās literatūras atlase bibliotēkās, kas ir LPSR VB partneri. 1982. gadā šo darbu veica 17 dažādu sistēmu centrālās bibliotēkas.

Bibliotēku atslogošanu no mazizmantotās literatūras visvairāk kavē vietas trūkums LPSR VB un RZTB krātuvēs, tādēļ tā depozīt bibliotēkās tiek pieņemta visai ierobežotā daudzumā. Kad mazizmantotā literatūra no fondiem ir atlasīta (LPSR ZA FB — 337 820 eks., RZTB — ap 10 000 eks.), tā jāpiedāvā un jānodod, to bibliotēkas atliek uz priekšdienām, jo darbinieki ir aizņemti ar citiem kārtējā darba uzdevumiem.

1983. gada nogalē Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja zinātniskajai bibliotēkai tika uzticēts metodiski vadīt republikas muzeju bibliotēku darbu. Pašlaik notiek bibliotēku un to fondu apzināšana, kas ir nepieciešama, lai izveidotu vai precizētu komplektēšanas profilus un sāktu mērķtiecīgu literatūras atlasīšanu.

Latvijas PSR Kultūras ministrijas rajonu centralizētās bibliotēku sistēmas (RCBS) ļoti aktīvi nodarbojas ar fonda izvērtēšanu centralizācijas gaitā. Šobrīd visas sistēmas ir attīrījušas savus fondus no mazizmantotās literatūras, kas izdota līdz 1970. gadam, dažas RCBS — līdz 1975. gadam. Vairākums piedāvātās literatūras ir izdota 70. un 80. gados, lielākoties tās ir dubletes, tāpēc šo literatūru pārdala citā plūsmā — republikas grāmatu apmaiņas sistēmā. Līdzīgs stāvoklis izveidojies arī tehnisko bibliotēku tīklā, par to liecina arī piedāvātās literatūras daudzuma samazināšanās — 1981. gadā RZTB depozitārijs saņēma no tehniskajām bibliotēkām 12 400 mazizmantotās literatūras kartīšu, 1982. gadā — 8075, 1984. gadā — 5100.

Lielākā daļa republikas augstskolu bibliotēku visbiežāk kā reti pieprasītu literatūru atlasa un piedāvā disertāciju autoreferātus. Citas fonda daļas izskata tikai V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta, Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas, A. Pelšes Rīgas Politehniskā institūta zinātniskās bibliotēkas.

Vēl nav izdevies iesaistīt atlases darbā arodbiedrību bibliotēkas, dažas muzeju un augstskolu bibliotēkas.

1978.—1984. gadā bibliotēkās, kas sadarbojas ar VBD, izskatīts aptuveni 8,2 milj. liels literatūras fonds, depozīt bibliotēka saņēma 89 737 mazizmantotās literatūras kartītes (sk. tab.). Depozitārijam tika piekomplektēti 10 249 izdevumi, lielākoties disertāciju autoreferāti, novadpētniecības literatūra, periodiskie izdevumi. Kopš

Latvijas PSR Valsts bibliotēkas darbs ar bibliotēku neizmantotās literatūras piedāvājumiem 1978.—1984. gadā

Bibliotēku sistēma	B-ku partneru skaits	Piedāvāts VBD (nosaukumu)	Pasūtīts VBD		Pasūtīts VBD apmaiņas fondam		Pasūtīts VB rezerves fondam		Pāradresēti citām bibliotēkām	
			izdevumu skaits	proc. no piedāv.	izdevumu skaits	proc. no piedāv.	izdevumu skaits	proc. no piedāv.	izdevumu skaits	proc. no piedāv.
Akadēmiskās b-kas	4	25 586	3188	12,5	75	0,3	14	—	—	—
Augstskolu b-kas	6	14 573	6412	44,0	1473	10	—	587	4,0	—
Kultūras ministrijas sistēmas b-kas	23	39 685	582	1,5	7839	20,0	—	337	0,8	—
to skaitā										
muzeju b-kas	3	620	93	15	75	12	—	—	—	—
pilsētu CZB	3	5 733	380	6,6	652	11,4	—	201	3,5	—
RCBS	17	33 332	109	0,3	7112	21,3	—	136	0,4	—
Lauksaimniecības b-kas	5	2 524	22	0,8	427	17,0	—	265	10,5	—
Medicīnas b-kas	2	4 354	22	0,5	266	6,1	225	5,2	230	5,3
Tehniskās b-kas	11	3 015	23	0,8	196	6,5	360	12,0	293	9,7
Kopā	51	89 737	10 249	11,4	10 276	11,5	599	0,7	1712	1,9

1982. gada atsevišķus izdevumus (novadpētniecisko literatūru) komplektē arī LPSR VB rezerves fondam. LPSR VB apmaiņas fonds pieņēma 10276 izdevumus, 7112 no tiem ienāca no RCBS fondiem. Daļa piedāvātās literatūras (1712 nosaukumi) tika pāradresēta Vissavienības nozīmes depoiztībibliotēkām.

Tādā veidā savu adresātu 1978.—1984. gadā atrada 58% augstskolu, 27% muzeju, 29% zinātniski tehnisko, 21% RCBS, 17% pilsetu centrālo zinātnisko bibliotēku un medicīnas bibliotēku piedāvātās mazizmantotās literatūras. Tas vien jau būtu vērā ņemams arguments atlases aktivizēšanai. Visus šos gadus ar VBD sadarbojas Liepājas PCZB, Liepājas Pedagoģiskā institūta un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas bibliotēkas, Ogres un Jēkabpils RCBS.

Pilnībā attaisnojušies Latvijas PSR depoiztībibliotēku ierosme organizēt darbu ar mazizmantotās literatūras piedāvājumiem apmaiņas nodaļu ietvaros, tas ļauj izvairīties no informācijas zudumiem, paātrina piedāvājumu apstrādi, aktivizē literatūras pārdali depoiztārājā un apmaiņas plūsmā, papildina ar vērtīgiem izdevumiem rezerves fondus.

80. gados jūtami mainījies piedāvātās literatūras sastāvs. Līdz 1980. gadam liela daļa šo izdevumu bija bez paliekošas zinātniskas vai mākslinieciskas vērtības, tāpēc arī piesūtītās kartotēkas bija plašākas (ap 1000 nosaukumu). Tagad tendencē piedāvāt nelielas kartotēkas (50—200 nosaukumu) redzama rūpīga literatūras izvērtēšana.

Pēdējos gados palielinājusies arī citu republikānisko depoiztībibliotēku aktivitāte. 1978. gadā VB saņēma piedāvājumus no vienas bibliotēkas, 1981. gadā no 8 citu republiku bibliotēkām, 1984. gadā partneru skaits ārpus Latvijas PSR jau sasniedza 60. Pavisam 1978.—1984. gadā no citu republiku bibliotēkām VB piedāvāti 5825 nosaukumi; tas ļāva papildināt depoiztāro fondu ar 387 (6,4%), apmaiņas fondu ar 495 (8,5%), rezerves fondu ar 110 (2,0%) izdevumiem.

Latvijas PSR depoiztībibliotēkas pirms mazizmantotās literatūras novirzīšanas Vissavienības iestādēm savstarpēji apmainās ar saņemto informāciju. Kopumā 1979.—1984. gadā VB piedāvāja RZTB 45233 nosaukumus, lielākoties tehniskās dokumentācijas un zinātniski tehniskās informācijas izdevumus, nodeva 10431 izdevumu.

1979.—1984. gadā citu savienoto republiku depoiztārājam fondam piedāvāti 9042 nosaukumi, depoiztībibliotēkām nodoti 1283 izdevumi. 3258 nosaukumi no Latvijas PSR reti pieprasītās literatūras piedāvājumiem iekļauti V. I. Leņina PSRS Valsts bibliotēkas un nozaru depoiztībibliotēku depoiztārājai glabāšanai ieteicamās literatūras rādītājos. 1983.—1984. gadā saņemti pieprasījumi no 40 citu republiku bibliotēkām — to vidū ir gan Vissavienības nozīmes depoiztībibliotēkas, gan republikāniskās, APSR, novadu, apgabalu, akadēmiskās, tehniskās, augstskolu bibliotēkas.

No 1976. gada līdz 1983. gadam tika izveidots republikāniskais depozitārais fonds. VBD pilnībā nodrošina nacionālās literatūras, kartogrāfisko un nošu izdevumu, audiovizuālo dokumentu, disertāciju autoreferātu un attēlizdevumu komplektēšanu un glabāšanu. RZTB savukārt nodrošina patentu, normatīvi tehniskās dokumentācijas un citu tehniskās dokumentācijas un literatūras speciālveidu glabāšanu. Kopš 1983. gada LPSR VB komplektē Padomju Savienībā aizstāvēto disertāciju mikrofišas, kā arī plāno kļūt par UNESCO izdevumu depozitāriju.

Fondu retrospektīvās komplektēšanas optimizācijai LPSR Valsts bibliotēkā 1983. gadā sagatavots piekomplektējamo latviešu valodā izdoto grāmatu saraksts (5992 nosaukumi), sāka bibliotēkas avižu un žurnālu nacionālā fonda pilnīguma izpēti.

Depozitāro fondu glabāšanas sistēmas sekmīgai funkcionēšanai nepieciešami vairāki priekšnoteikumi: 1) stingri profilēta visu republikas bibliotēku kārtējās komplektēšanas koordinācija; 2) depozīt bibliotēku kārtējās komplektēšanas optimāls pilnīgums; 3) depozitārā fonda kopkatalogi; 4) vienota SBA sistēma republikā; 5) depozīt bibliotēkām atbilstoša materiāli tehniskā bāze.

Sie priekšnoteikumi republikā daļēji realizēti. Kārtējās komplektēšanas koordinācija noris kopš 1966. gada. Tiek gatavots zinātnisko bibliotēku fondu komplektēšanas tematiski tipoloģiskais kopplāns, tas aptvers lielāku bibliotēku skaitu. Daudz paveikts arī republikas kopkatalogu organizācijā (to veidošana atspoguļota M. Arno, B. Papendikas, S. Šiško rakstos¹). Izveidota un funkcionē (kopš 1970. g.) SBA vienotā sistēma.

Saikne starp depozitārajiem un apmaiņas fondiem RZTB nostiprināta vienas nodaļas ietvaros. RZTB apmaiņas fonds tika noorganizēts 1964. gadā, tas sniedz operatīvu informāciju par fondā esošo literatūru. Ik gadus RZTB izdod 5 vai 6 rādītājus. 1983. gadā tie apkopojā literatūru tādās zinātņu nozarēs kā radiotehnika, smalktehnika, enerģētika, metālu, plastmasu un gumijas apstrāde. Rādītāju tematiku neplāno, to nosaka nozaru literatūras uzkrāšanās tempi. LPSR VB nodarbojas ar grāmatu apmaiņu kopš 20. gadiem.

Sobrīd LPSR depozīt bibliotēkas pilnībā veic tikai vienu no savām funkcijām — iespēju robežās nodrošina mazizmantotās literatūras glabāšanu un izsniegšanu lasītājiem. Maksimāli aktivizēt izdevumu atlasī un pārņemšanu no republikas bibliotēkām neļauj RZTB un sevišķi LPSR VB materiāli tehniskās bāzes neatbilstība to uzdevumiem.

¹ Arno M. Ieskats Latvijas PSR kopkatalogu sistēmā. — В-ку zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1981, 5, 14.—18. lpp.; Папендик Б. Единый справочно-информационный фонд Латвийской ССР. — Науч. и техн. б-ки СССР, 1982, № 5, с. 7—8; Шишко С. Работа над сводным каталогом латышских старопечатных изданий. — В-ку zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka, 1977, 1, 134.—142. lpp.

Arvien aktuālāka kļūst LPSR Valsts bibliotēkas esošā depozitārā fonda izvērtēšana. VBD organizēšanas sākuma periodā (1970—1971) literatūra depozitārijā tika pārvietota, atdalot no pamatfonda pēc formālām pazīmēm — hronoloģiskām robežām, valodas, izdevuma veida un tipa, pārsvarā bez fonda caurskatīšanas. Pašlaik tas jā dara, lai atlasītu izdevumus, kam nav paliekošas zinātniskas vai mākslinieciskas vērtības, liekās dubletes un stereotipos izdevumus. Arī VB lielajā svešvalodās izdoto grāmatu fondā ir atkārtoti izdevumi, mazvērtīgi materiāli, kuri jāatlasa, lai pilnveidotu fonda saturu. 1984. gadā šis darbs ir uzsākts. Bibliotekārajā presē ieteikts aktivizēt tieši ārzemju literatūras masīva izvērtēšanu.¹

1984. gadā pamatfonda sastāva izvērtēšana turpinājās visās depozitbibliotēku nodaļās. 1983. gadā organizētā VB literatūras izslēgšanas komisija kontrolē dokumentu izslēgšanu no depozitārijiem un aktīvajiem fondiem.

Depozitāro fondu izvietošanu un izmantošanas operativitāti atvieglo fonda miniaturizācija. Speciālisti iesaka pilnīgi miniaturizēt ārzemju žurnālu un turpinājumizdevumu fondus, konferenču un apspriežu materiālu, tehniskās dokumentācijas un literatūras speciālveidu, tulkojumu, disertāciju autoreferātu fondus.² Tādā veidā jau ir organizēta RZTB patentu un rūpniecisko katalogu, bet Valsts bibliotēkā — disertāciju komplektēšana. Bibliotēku uzdevums ir panākt arī citu fonda daļu sistemātisku miniaturizāciju, taču to rīcībā esošā tehnika nenodrošina darbu vajadzīgajā apjomā. Republikā nav nodrošināta arī mikrofišu reproducēšana — RZTB spēj apmierināt mazāk nekā 50% pieprasījumu. LPSR Valsts bibliotēkā iespīestu kopiju saņemt nav iespējams.

Daudzas depozitbibliotēku attīstības problēmas varēs atrisināt tikai tad, kad būs uzceltas jaunas ēkas ar modernu iekārtu.

Nepieciešams turpināt mazizmantotās literatūras atlasī republikas bibliotēkās, lielāku uzmanību pievēršot darbinieku profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanai. Depozitbibliotēkām jāizvērs metodiskais darbs, atbilstoši uzkrātajai pieredzei jāpārstrādā metodiskie materiāli.

¹ Гриханов Ю. Депозитарное хранение фондов иностранной литературы. — Сов. библиотековедение, 1983, № 4, с. 56—69.

² Батенко А. И., Соловьева Д. Я., Гордон С. А. Проблемы создания и исследования фондов на микрофишах. — Науч. и техн. б-ки СССР, 1983, № 8, с. 18—21.

СИСТЕМА ДЕПОЗИТАРНОГО ХРАНЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНЫХ ФОНДОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Резюме

Цель организации единой общегосударственной системы депозитарного хранения — упорядочение библиотечных фондов, освобождение большинства библиотек от работы с малоиспользуемой литературой путем сосредоточения ее в общесоюзных и региональных депозитарных библиотеках.

В статье описано создание республиканской системы депозитарного хранения, начатое в 1975 году, рассмотрены состав и функции библиотек с правами депозитарного хранения изданий: ГБ ЛатвССР имени В. Лациса — республиканского центрального универсального депозитария и РНТБ ЛатвССР — регионального депозитария. Функции депозитарного хранения краеведческой литературы возложены на городские центральные научные библиотеки городов Вентспилса, Даугавпилса, Елгавы и Лиепая.

Рассмотрена работа структурных единиц, обеспечивающих выявление и перераспределение малоиспользуемой литературы, со ссылками на разработанные в республике директивные, инструктивные и методические материалы.

Приведены цифровые характеристики работы библиотек-депозитариев. Так, в 1979—1983 годах в основных фондах ГБ ЛатвССР просмотрено 582,1 тыс. экз. изданий, из них на депозитарное хранение отобрано 155,4 тыс. экз., в активном фонде оставлено 110,0 тыс. экз.; в обменные фонды направлено 76,4 тыс. экз., списано 140,3 тыс. книг, брошюр, материалов НТИ и НТД, НОТ и др. Определены издания, подлежащие временному хранению. Практикуется отбор на депозитарное хранение из новых поступлений (в 1983 году — 2,7%).

Изучение лагун республиканского депозитарного фонда выявляет недополучение ГБ ЛатвССР большого количества изданий, поступающих в качестве всесоюзного обязательного экземпляра; пробелы текущего комплектования РНТБ, не имеющей всесоюзного обязательного экземпляра, составляют 36,5% нужных изданий. Это подтверждает правильность постановки вопроса о необходимости улучшения доставки обязательного экземпляра библиотекам-депозитариям.

Государственные ЦБС республики и сеть научно-технических библиотек к 1984 году закончили просмотр своих фондов, провели отбор и передачу малоиспользуемой литературы, изданной до 1970 года.

Не все проблемы отбора и передачи малоиспользуемой литературы решены в музейных, профсоюзных, вузовских библиотеках.

Активизируется обмен малоиспользуемой литературой с библиотеками других союзных республик, что подтверждается приводимыми цифровыми показателями.

В республике созданы предпосылки успешного функционирования депозитарной системы хранения:

- координируется текущее комплектование научных библиотек (с 1966 года);
- образована единая республиканская система МБА (с 1970 года);
- создаются сводные каталоги;
- информация о малоиспользуемой литературе отражается в указателях депозитарного и обменного фондов РНТБ.

Отбор и передачу малоиспользуемой литературы в библиотеках-недепозитариях, а также обслуживание читателей микроформами документации ограничивает состояние материально-технической базы депозитарных библиотек ГБ и РНТБ. Ее укрепление является условием оптимизации функционирования депозитарной системы.

THE SYSTEM OF DEPOSITORY STORAGE OF LIBRARY STOCK IN THE LATVIAN SSR

Summary

The aim of organization of a unified state system of depository storage is to regulate library stocks, to free libraries from the work with low activity literature which should be concentrated at the All-Union and regional depository libraries.

The article discusses the organization of republican system of depository storage, started in 1975, the functions of the libraries having the rights for depository storage — the V. Lācis State Library of the Latvian SSR as the republican central universal depository and the Republican Scientific Technical Library as the regional subject depository. The functions of depository storage of local lore literature are fulfilled by central city scientific libraries in Ventspils, Daugavpils, Jelgava, Liepāja.

The article analyses the work of structural units which secure revealing and redistribution of low activity literature.

The author gives the characteristic of depository library work in figures. In period of 1979—1983 582,1 thousand editions were examined, out of those 155,4 thousand were chosen for depository storage, 110,0 thousand were left at the working collection, 76,4 thousand were sent to the reserve book-stock and 140,3 thousand units were written off. Books for depository storage are selected from new additions, too (in 1983 — 2,7%).

Close study of lacuna of depository stocks reveals unsatisfactory receipt of the All-Union obligatory copy at the State Library. Gaps in the current requisition at the Republican Scientific Technical Library (RSTL), which does not receive the All-Union obligatory copy, make the lack of 36,5% editions. This states the actual need to improve the supply of depository libraries with obligatory copy.

In 1984 the state central library systems and the network of scientific technical libraries have finished stock scanning, have selected and delivered low activity literature published before 1970.

Not all problems of low activity book selection and delivery are solved at the museum, trade union and high school libraries.

There is an active exchange of low activity literature with the libraries of other Soviet republics, which is proved by the following figures.

The necessary prerequisites in the republic are created for successful functioning of depository storage system:

- co-ordination of current acquisition at the scientific libraries (since 1966);
- creation of unified republican system of interlibrary loan (since 1970);
- building up of union catalogues;
- reflection of information on low activity literature in the indices of depository and reserve book-stocks at the RSTL.

Selection and delivery of low activity literature at non-depository libraries, as well as service of readers with micro-forms of documentation are being hampered by poor material resources of depository libraries (the SL and the RSTL). The enhancement of material resources is the condition of the optimization of depository system's functioning.

BIBLIOTEKĀRĀS TERMINOLOĢIJAS STANDARTIZĀCIJA

Paplašinoties starptautiskajai sadarbībai mūsdienu zinātnes un tehnikas straujas attīstības apstākļos, arvien nepieciešamāka kļūst viennozīmīgas zinātniskās terminoloģijas izveide un saskaņošana. Lai nodrošinātu precīzas zinātniskās informācijas apmaiņu un veicinātu zinātnieku un speciālistu sadarbību, visā pasaulē strauji attīstās terminoloģiskā darbība. Viens no tās efektīvākajiem veidiem ir terminu standartizācija, kura tiek veikta dažādos līmeņos un sadarbības formās. Tiek izstrādāti arī dažādi terminoloģijas standarti: starptautiskie standarti, SEPP standarti, valsts standarti, nozaru standarti, republikas standarti un atsevišķu uzņēmumu standarti.

Standartos unificēta terminoloģija visā valstī, reģionā, republikā vai uzņēmumā, tie atvieglo speciālistu savstarpējo sazināšanos, veicina zinātnisko darbību terminoloģijas izpētes jomās, uzlabo normatīvo, tehnisko un citu dokumentu, kā arī zinātniskās, mācību, uzziņu un citas literatūras kvalitāti. Sevišķa nozīme standartiem ir bibliotēku zinātnes un informātikas attīstībā.

Bibliotēku darba, informācijas un dokumentācijas terminoloģiju pilnveido daudzas starptautiskas organizācijas. Šīs terminoloģijas standartizācijas centrs ir Starptautiskā standartizācijas organizācija (*International Organization for Standardization, ISO*). ISO ieguvusi konsultatīvu statusu ANO Ekonomiskajā un sociālajā padomē (*Committee for Development Planning of the United Nations Economic and Social Council — ECOSOS*). Šī organizācija sadarbojas ar vairāk nekā 300 starptautiskām organizācijām, tai ir sakari ar daudzām reģionālām organizācijām starptautiskās standartizācijas jomā. ISO 1983. gadā darbojās 89 valstis — visas rūpnieciski attīstītās un daudzas jaunattīstības valstis, kā arī nacionālās standartizācijas organizācijas. Padomju Savienību ISO kopš 1949. gada pārstāv PSRS Valsts standartu komiteja.

ISO katru gadu izdod ap 500 standartu, un tās standartu fondā 1983. gadā to bija apmēram 5000.

ISO tehniskās komitejas (TK), apakškomitejas un darba grupas veic terminoloģisko un metodisko darbu dažādās nozarēs. Ar informācijas, dokumentācijas, bibliotēku darba un bibliogrāfijas terminu standartizāciju nodarbojas 1947. gadā dibinātā ISO TK 46

«Dokumentācija», 1979. gadā tika apstiprināti šis komitejas darbības jaunie galvenie virzieni, proti, bibliotēku darba, dokumentācijas, informācijas centru, indeksēšanas un anotēšanas dienestu, arhīvu, informātikas un izdevniecību darba standartizācija. Šis TK centrs ir Standartu institūts, kas atrodas Rietumberlīnē. TK 46 ietilpst 50 komitejas, 6 apakškomitejas un 15 darba grupas, kurās darbojas kvalificēti speciālisti no daudzām valstīm. Pie TK 46 ir izveidota arī pastāvīga padomju daļa, kuras vadošā organizācija ir PSRS Kultūras ministrija, bet bāzes organizācija — V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka. PSRS speciālisti aktīvi piedalās starptautisko terminoloģijas standartu un citu normatīvdocumentu izstrādē.

Lai PSRS līdzdalība ISO būtu aktīvāka, kvalitatīvāka un līdz ar to efektīvāka būtu starptautiskās standartizācijas pieredzes izmantošana mūsu valstī, 1970. gadā pie PSRS Valsts standartu komitejas tika organizēta PSRS nacionālā komiteja līdzdalībai ISO. Šī komiteja koordinē visu Padomju Savienībā veikto darbu starptautiskajā standartizācijā. PSRS Kultūras ministrija un V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka šajā darbā iesaista informācijas, dokumentācijas, bibliotekārās, izdevniecību darba un citas organizācijas, piemēram, Vissavienības zinātniski tehniskās informācijas ZPI, PSRS Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu ZPI, Vissavienības Grāmatu palātu, Vissavienības tehniskās informācijas, klasifikācijas un kodēšanas ZPI, Vissavienības Valsts ārzemju literatūras bibliotēku, Valsts publisko zinātniski tehnisko bibliotēku u. c.

PSRS galvenie uzdevumi ISO/TK 46: PSRS nacionālo standartu un starptautisko standartu salīdzināmā analīze, ISO dokumentu analīze, slēdzienu un priekšlikumu sagatavošana, mūszemes standartu materiālu un atziņu ieviešana starptautiskajā praksē. V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka veic organizatorisko, koordinējošo un metodisko darbu; uzskaita, tulko un izsūta ISO dokumentus, vāc un apkopo atsauksmes par tiem; veido TK 46 dokumentu arhīvu un kartotēku; pēc organizāciju pieprasījumiem izsniedz dokumentus, sniedz uzziņas un konsultācijas; piedalās tiešajā TK 46 darbā.

1968. gadā pie TK 46 tika izveidota darba grupa 3 «Terminoloģija un dokumentācija», kas 1975. gadā savukārt tika pārveidota par apakškomiteju 3 «Terminu un skaidrojumu standartizācija». Šī apakškomiteja gatavo terminoloģijas standartu sēriju «Informācijas un dokumentācijas vārdnīca» (*Vocabulary of Information and Documentation*, VID). Speciāla tehniskā komiteja ISO/TK 37 «Terminoloģija. Principi un koordinācija» savukārt nodarbojas ar nacionālās un starptautiskās standartizācijas terminoloģijas izveides un koordinācijas metožu standartizāciju.¹

¹ Plašāk par starptautisko standartizāciju sk.: Хренкова А. А. Некоторые вопросы международной стандартизации в области библиотечного дела и информации. — Библиотековедение и библиогр. за рубежом, 1984, № 96, с. 3—9.

Bibliotēku zinātnes, bibliogrāfijas zinātnes, informātikas, kā arī dokumentācijas nacionālās terminoloģijas pilnveidošanu un standartizāciju veic daudzas organizācijas dažādās valstīs. Lielākās no šīm organizācijām ir Amerikas Savienotajās Valstīs, Vācijas Federatīvajā Republikā, Japānā, Brazīlijā, Polijā, Čehoslovākijā, Indonēzijā un citur.

Sakarā ar plašo terminoloģijas izveides un standartizācijas apjomu starptautiskajās un nacionālajās organizācijās bija nepieciešams izveidot terminoloģijas informatīvo sistēmu. 1971. gadā UNESCO UNISIST programmas ietvaros tika izveidots Starptautiskais terminoloģijas informācijas centrs (*International Information Centre for Terminology, INFOTERM*), kas vāc un analizē terminoloģiskas publikācijas, gatavo bibliogrāfiskus rādītājus, veicina terminoloģiskās informācijas apmaiņu u. c.

PSRS zinātniekiem un speciālistiem ļoti nozīmīgi ir SEPP standarti, kuri sekmē sociālistiskās integrācijas un tehniskā progresa attīstību. No 1975. gada līdz 1980. gadam pieņemti vairāk nekā 60 SEPP standarti, to skaitā vairāki standarti, kas attiecas uz bibliotēku zinātņi, piemēram, 2011—79 «Referāts un anotācija», 2012—79 «Vārdu un vārdkopu saīsinājumi bibliogrāfiskajā aprakstā».

Plašs terminoloģijas standartizācijas darbs tiek veikts arī Padomju Savienībā. 1980. gada beigās mūsu zemē bija apmēram 600 terminoloģijas standartu, no tiem lielākā daļa — valsts standarti (VS). Terminoloģijas standartizācijas koordinācijas centrs ir Vis-savienības tehniskās informācijas, klasifikācijas un kodēšanas zinātniskās pētniecības institūts, kurā izveidota visu standartizēto terminu banka ar apmēram 60 000 terminu.

Galvenā organizācija, kas nodarbojas ar standartizāciju zinātniskās un tehniskās informācijas jomā, ir PSRS Valsts zinātnes un tehnikas komitejas Vissavienības zinātniskās un tehniskās informācijas institūts (VZTII). Bibliotēku darba un bibliogrāfijas terminoloģijas standartizācijas bāzes organizācija ir V. I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēka, kurai uzdots arī šī darba koordinācija mūszemes un starptautiskajā mērogā.

Līdz 60. gadu otrajai pusē Padomju Savienībā standartu par bibliotēku darba jautājumiem nebija. No 1967. gada līdz 1970. gadam sērijā «Informatīvās un bibliogrāfiskās dokumentācijas sistēma» tika izstrādāti un apstiprināti 15 normatīvdokumenti, divi no tiem terminoloģijas standarti: VS 16448—70 «Библиография. Термины и определения» un VS 16447—70 «Издания. Основные виды. Термины и определения». 70. gadu otrajā pusē izskanēja prasība radīt standartu sistēmu bibliotēku darba un bibliogrāfijas jomā. Ievērojot bibliotēku zinātnes, informātikas, bibliogrāfijas zinātnes, kā arī izdevniecību darba attīstību un sasniegumus, tika pārstrādāti visi līdz 1970. gadam apstiprinātie standarti. Arī abi iepriekš minētie

standarti ir būtiski pārstrādāti un nomainīti ar VS 7.0—76 «Библиография. Термины и определения» un VS 16447—78 «Издания. Термины и определения основных видов».

Jaunajā VS 7.0—76 salīdzinājumā ar iepriekšējo ir uzlabota struktūra: līdzās vispārīgajiem jēdzieniem **библиография, библиографическая информация, библиографическая запись, библиографическое пособие** izdalītas nodaļas «Bibliogrāfijas veidi», «Bibliogrāfiskie līdzekļi (kas atklāj bibliogrāfisko līdzekļu galvenos tipus un veidus)», «Bibliogrāfiskā ieraksta elementi», «Palīgrādītājs un tā veidi». 1976. gadā pie PSRS Valsts standartu komitejas izveidoja Zinātniskās un tehniskās informācijas, bibliotēku darba un bibliogrāfijas, izdevniecību un redakciju darba organizācijas, metožu un līdzekļu standartizācijas starpresoru komisiju. Galvenās problēmas, ko risināja šī komisija, bija sistematiska pieeja standartizācijai un tās kompleksa perspektīvā plānošana. 1978. gadā apstiprinātais «Nolikums par zinātniskās un tehniskās informācijas, bibliotēku darba un bibliogrāfijas, izdevniecību un redakcijas darba standartizāciju» noteica jaunizveidotās standartu sistēmas «Informācija, bibliotēku un izdevniecību darbs» (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу, СИБИБД, latviski IBIDS) galvenos darbības virzienus, tās standartizējamus objektus, noteica standartu izstrādāšanas kārtību, akcentēja plānošanas un koordinēšanas sistēmu, apstiprināja minētās galvenās un bāzes organizācijas. Sadarbībā ar citām vadošajām, galvenajām, kā arī bāzes organizācijām laikposmā no 1980. gada līdz 1985. gadam tika izstrādāta zinātniskās un tehniskās informācijas, bibliotēku darba, bibliogrāfijas un izdevniecību darba kompleksa standartizācijas programma.

Sevišķa uzmanība tika pievērsta standartizējamo objektu izvēlei, ņemot vērā to nozīmīgumu, normatīvo un metodisko nodrošinājumu, standartizējamo objektu stāvokli un perspektīvas SEPP valstu un citu starptautisko organizāciju ietvaros. Standartizējamie objekti Programmā sadalīti šādās daļās: terminoloģija; informatīvie dati; produkcija, dokumenti; tehnoloģiskie procesi; organizatoriskie aspekti.¹

Programmas daļā «Terminoloģija» ietilpst VS: «Zinātniskā un tehniskā informācija», «Informācijas procesu automatizācija», «Bibliotēku darbs», «Iespieddarbu sistematizācija un priekšmetizācija», «Bibliogrāfiskais apraksts», «Bibliotēku fondu konservācija un res-

¹ Plašāk par standartizāciju bibliotēku darba un bibliogrāfijas, zinātniskās un tehniskās informācijas jomās sk.: Хренкова А. А. Стандартизация — важное средство повышения уровня организационно-методического руководства библиотечным делом. — В кн.: Проблемы научно-методической работы. М., 1981. (Тр. / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. Т. 17), с. 77—100; Хренкова А. А. Стандартизация в области библиотечного дела и библиографии: Состояние и перспективы. — Сов. библиотековедение, 1981, № 2, с. 74—87.

taurācija», «Periodiskie un turpinājumi», «Redakcijas un izdevniecību procesi».¹

No Programmā paredzētajiem VS sagatavoti un no 1982. gada 1. janvāra ieviesti VS 7.26—80 «Библиотечное дело. Основные термины и определения» un VS 7.27—80 «Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения». Darbs pie abiem VS tika veikts paralēli, tādēļ sastādītāji centās katrai darbības jomai radīt specifiskus terminus un jēdzienus, kaut arī tie tiek plaši lietoti abās saskarnozarēs. Abos standartos sniegti arī terminu ekvivalenti vācu, angļu un franču valodā.

VS «Библиотечное дело» iekļauti 54 termini ar skaidrojumiem. Pirmajā nodaļā «Vispārīgi jēdzieni» iekļauti termini, kas apzīmē bibliotēku darba pamatjēdzienus: **библиотечное дело, библиотека, библиотековедение, библиотечная сеть, библиотечный фонд, библиотечная обработка, каталогизация, библиотечный каталог, справочно-библиографический аппарат (СБА), библиотечное обслуживание.** Tālāk seko nodaļas «Bibliotēku tīkls», «Bibliotēkas fonds», «Katalogizēšana un bibliotēkas katalogs», «Bibliotēkārā apkalpošana».

VS 7.26—80 ir liela nozīme arī bibliotēkārās terminoloģijas saskaņošanā starptautiskajā mērogā. Sagatavojot VS, ievērots starptautiskais standarts ISO 2789—74 «International library statistics» (Starptautiskā bibliotēku statistika) un precizēta terminu **передвижная библиотека** un **библиотечный пункт** jēdzieniskā būtība. VS 7.26—80 sniegts šāds termina **передвижная библиотека** (latviskais ekvivalents **pārvietojamā bibliotēka**) skaidrojums: «Bibliotēka, kas maina savu atrašanās vietu, lai apkalpotu no stacionārās bibliotēkas teritoriāli attālas iedzīvotāju grupas. *Piezīme:* pie pārvietojamām bibliotēkām pieskaitāmi bibliobusi, kuģu bibliotēkas u. tml.» Termins **библиотечный пункт** (latviskais ekvivalents **bibliotēkārāis punkts**) VS 7.26—80 skaidrots šādi: «Teritoriāli atdalīta bibliotēkas apakšnodaļa, kurā strādā bibliotēkas štata darbinieks vai sabiedriskais bibliotēkārš.» Šajā nozīmē nepieļaujama ir terminu **передвижная библиотека** un **филиал библиотеки** lietošana. Šīs izmaiņas praksē lietotajā terminsistēmā ir sevišķi jāuzsver, un standarta terminsistēmas ieviešanas procesā tās jāizskaidro bibliotēku darbiniekiem.

Diemžēl VS nav izstrādāta nodaļa, kas atklātu bibliotēku veidus, kaut gan standarta projektā tā bija iekļauta. Šis būtiskais VS trūkums izskaidrojams ar to, ka bibliotēku klasifikācijas jēdzienu loks teorētiski vēl nav pietiekami izstrādāts.

VS 7.27—80 «Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения» iekļauti 48 termini, no kuriem liela daļa tiek lietota arī bibliotēku darbā. Standarta nodaļā «Vispārīgi jēdzieni» ietverti 20 pamattermini, piemēram, **научно-информационная**

¹ Программу sk. izdevumā: Помощь универсальным научным библиотекам: Метод. рекомендации / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. — М., 1981, с. 41—47.

деятельность, научно-техническая информация, система научно-технической информации, орган научно-технической информации, потребитель научно-технической информации, справочно-информационный фонд, справочно-поисковый аппарат, справочно-информационное обслуживание, избирательное распространение информации и. с.

Talāk VS nodaļās atspoguļoti termini par zinātniskās un tehniskās informācijas orgāniem, uzziņu un informācijas fondiem un informācijas meklējumsistēmām.

Jāatzīmē, ka daļa no VS ietvertajiem terminiem ir gari vārdkop-termini, kuru lingvistiskais veidojums ir ļoti neterminisks, piemēram, **аналитико-синтетическая переработка научно-технической информации, дифференцированное обеспечение руководства научно-технической информации** и. с.

Ar 1984. gada 1. janvāri stājās spēkā VS 7.39—82 «Систематизация и предметизация. Термины и определения», kurā iekļauti 49 termini. Standarta nodaļas «Sistematizācija» apakšnodaļā «pamatjēdzieni» ietverti 10 termini, piemēram, **систематизация, таблицы классификации, классификационный индекс, систематический каталог, алфавитно-предметный указатель к систематическому каталогу, систематический библиографический указатель (список, обзор), систематический вспомогательный указатель, централизованная систематизация, классификационное решение**. Daļa no tiem jau izstrādāti valsts standartos 7.0—77, 7.26—80. Šīs nodaļas pamattermins **систематизация** (iekļauts VS 7.26—80) izraisījis mūsu republikas speciālistu iebildumus. Standarta izstrādātāji internacionālo terminu **klasificēšana** aizstāj ar **sistematizācija** šādā nozīmē: iespieddarba vai cita dokumenta klasifikācijas indeksa noteikšana atbilstoši iespieddarba saturam pēc noteiktas bibliotēkārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas sistēmas. Apspriežot šos terminus Bibliotēkārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisijā, izskanēja doma, ka šādai izmaiņai nav ne teorētiska, ne saturiska, ne lingvistiska pamata. Tādēļ republikas speciālistiem ieteikts lietot terminu **klasificēšana**, kas iesakņojies un tiek plaši lietots visā pasaulē.¹ Apakšnodaļās «Klasifikācijas tabulas» un «Klasifikācijas lēmuma noformējums» doti šo jēdzienu grupu 16 termini.

Standarta otrās daļas «Priekšmetizācija» pamatjēdzieni: **предметизация, предметная рубрика, предметный каталог, предметный библиографический указатель (список), предметный вспомогательный указатель** jau bija izstrādāti valsts standartos 7.26—80, 7.0—77. No jauna doti šādi termini: **список предметных рубрик, ссылок**

¹ Sīkāk par šo jautājumu sk.: *Маулиņa А.* Par dažiem bibliotēku zinātnes pamatjēdzieniem un to terminoloģiskajiem interpretējumiem. — *Библиотēку darbs: Библиотēку zinātnes aspekti*. R., 1984, 157.—160. lpp.; *Маулиņa А. А.* Классифицирование или систематизация (точка зрения библиотекаря). — *Научно-техническая терминология*. М., 1983, вып. 12, с. 13—16.

но-справочный аппарат предметного каталога (списка, указателя), централизованная предметизация, рабочая картотека к предметному каталогу. Аpakšnodājā «Priekšmetu rubrikas un priekšmetu kompleksi» doti 14 šīs jēdzienu grupas termini.

Tie pagaidām ir visi IBIDS sistēmā ieviestie terminoloģijas standarti. Zināmu rezumējumu un novērtējumu šim darbam deva 1984. gada maijā Maskavā organizētā Vissavienības konference «Zinātniski tehniskās informācijas, bibliotēku un izdevniecību darba standartu izstrādes un ieviešanas problēmas saskaņā ar PSKP CK un PSRS Ministru Padomes lēmumu «Par pasākumiem zinātniski tehniskā progresa paātrināšanā tautas saimniecībā»». To organizēja PSRS Valsts standartu komiteja, Valsts zinātnes un tehnikas komiteja, PSRS Kultūras ministrija, PSRS Zinātņu akadēmija, Vissavienības tehniskās informācijas, klasificēšanas un kodēšanas zinātniskās pētniecības institūts un citas iestādes.

Daudzajos referātos un ziņojumos tika skarti aktuāli standartizācijas teorētiskie, organizatoriskie, metodiskie un praktiskie jautājumi, standartizācijas nozīme zinātniski tehniskajā progresā.¹

Sī konference apkopoja IBIDS sistēmā sasniegto. Pašlaik IBIDS sistēmā ir ap 50 VS un 30 nozaru standartu. Pirmo reizi mūsu valstī izstrādāta terminoloģijas standartu grupa. Taču, kaut arī sistēmas ietvaros standarti izstrādāti rūpīgi, piedaloties kvalificētajiem mūsu valsts speciālistiem, tie tomēr gatavoti katrā apakšsistēmā (informācijas, bibliotēku, izdevniecību darba) «dziļā resoriskā nošķirtībā». Par to liecina gan lingvistiski, gan jēdzieniski paralēlismi un nesaskaņotība. Vairākos referātos izskanēja ierosinājums vispirms veidot vienotu sistēmas terminoloģisku standartu, kurā būtu izstrādāta visām sistēmām kopīgā pamatterminu sistēma, un tad — katras apakšsistēmas specifiskos terminoloģiskos standartus.

IBIDS sistēmas uzdevumi nākotnē šajā jomā ir šādi: rūpīgāk izstrādāt un teorētiski pamatot dažādo apakšsistēmu pamatterminus; uzlabot valodas kultūru terminoloģijas standartos; izstrādāt terminoloģijas standartu ieviešanai specifisku metodiku un kontroles tehnoloģiju; uzlabot informāciju par terminoloģijas standartiem un standartizētajiem terminiem.

Konferencē vairākkārt izskanēja doma par nepieciešamību izstrādāt republiku standartus, kā arī terminoloģijas standartus.

Zinātniskās terminoloģijas standartizācija ir valstiska zinātnes valodas regulēšanas forma, kurai ir lielas priekšrocības salīdzinājumā ar citām terminizācijas formām. Tā nodrošina zinātnes un tehnikas terminoloģijas plānveidīgu un sistēmisku attīstību, vienotas

¹ Проблемы разработки и внедрения стандартов по научно-технической информации, библиотечному и издательскому делу (система СИБИД) в свете постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по ускорению научно-технического прогресса в народном хозяйстве». Всес. конф. (СИБИД-84), Москва, 27—31 мая, 1984. Тез. докл. — М., 1984. — 173 с.

terminu standartu sagatavošanas metodikas izstrādāšanu, standartizēto terminu ieviešanu u. c. Valsts standartos ietvertie termini obligāti jālieto visu veidu dokumentos, mācību grāmatās, mācību līdzekļos, uzziņu literatūrā un citās publikācijās.

Terminoloģijas standarts nosaka kādas zinātnes nozares vai disciplīnas terminu sistēmu, kas savukārt atbilst noteiktai jēdzienu sistēmai. Jebkuras terminu sistēmas un tai adekvātas jēdzienu sistēmas izstrādes procesā nepieciešama rūpīga jau esošo terminu jēdzienu un to sakaru analīze; dažkārt nepieciešams veidot jaunus terminus tādiem jēdzieniem, kuri nav terminēti.

Standartizējamo terminu izveidē jāievēro vairākas prasības. Pirmkārt, terminiem jābūt viennozīmīgiem vienas nozares vai saskarnozaru terminsistēmās, t. i., termins drīkst apzīmēt tikai vienu jēdzienu. Standartos nedrīkst iekļaut daudznozīmīgus terminus un sinonīmus, piemēram, VS 7.0—77 «Библиография» novērsts termina **bibliogrāfija** daudznozīmīgums, apzīmējot ar to tikai vienu jēdzienu — darbības jomu. Otrkārt, terminiem jābūt sistēmiskiem, atveidojot tos jēdzienu sakarus, kuri fiksēti sistematizācijas procesā. Treškārt, termina burtiskajai nozīmei jāatspoguļo jēdziena saturs. Ceturtkārt, terminam jābūt iespējami īsam. Piektkārt, terminam jābūt derivatīvam, t. i., ērtam un parocīgam jaunu terminu veidošanai un atvasināšanai. Terminam jābūt arī lingvistiski pareizam, pēc iespējas veidotam ar nacionālās valodas līdzekļiem, viegli ieviešamam. Ja valsts standartu izveidē šīs prasības konsekventi īstenotu, iegūtu ideālu terminu un līdz ar to terminsistēmu modeļus. Diemžēl dažās minētajās prasībās sastopamas pretrunas, piemēram, ievērojot prasību pēc terminu un jēdzienu sistēmiskuma un atklājot to attiecības un sakarus, iegūstam garus, masīvus vārdkopterminus.

Iespēju robežās terminizveidē tomēr jācenšas īstenot visas galvenās prasības — radīt viennozīmīgus, īsus un lingvistiski pareizus terminus. Šīs prasības sevišķi saasinās, strādājot pie terminizveides daudznacionālā valstī, kur terminoloģijas unifikācijai ir sevišķa nozīme, lai panāktu zinātnisko jēdzienu saskaņotību, kurus dažādajās nacionālajās valodās apzīmē dažādi termini. Šajā darbā galvenā uzmanība pievērsta terminu un terminelementu kā valodas vienību — vārdu un vārdkopu — īpatnībām, priekšplānā izvirzot terminoloģiskā darba lingvistiskos aspektus. Lai gan katras nacionālās terminoloģijas izveides galvenais avots ir nacionālā literārā valoda, tomēr starptautiskā sadarbība zinātnes attīstībā ietekmē arī terminoloģijas izveidi, veicinot internacionālo terminizveides līdzekļu, it īpaši internacionālo terminu vai terminelementu tiešo aizguves procesu.

Mūsdienu terminoloģijas unifikācijas lingvistiskās problēmas ir patstāvīgs, bet ne izolēts izpētes aspekts, un tas nav mazāk nozīmīgs par terminsistēmu izstrādes un pilnveidošanas saturiskajiem un loģiskajiem aspektiem. Ar šīm problēmām sevišķi jāsakaras, atveidojot standartizētos terminus PSRS tautu nacionālajās valodās.

Mūsu republikā šo darbu veic Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas apakškomisija, un tas koncentrēts V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības nodaļā. Apakškomisijas sēdēs ir apspriesti un apstiprināti vairāku VS terminu latviskie ekvivalenti, kuri publicēti ieteicamo terminu sarakstu «Bibliotekārie un bibliogrāfiskie termini» laidienos. VS 7.0—76 «Библиография. Термины и определения» iekļauto terminu latviskie ekvivalenti atrodami «Bibliotekāro un bibliogrāfisko terminu» 8. laidienā, VS 16447—78 «Издания. Термины и определения основных видов» — 10. laidienā, VS 7.26—80 «Библиотечное дело. Основные термины и определения» — 15. laidienā, VS 7.27—80 «Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения» — 17. laidienā, VS 7.39—82 «Систематизация и предметизация» — 20. laidienā. Terminoloģiskajā izdevumā pilnībā tiek saglabāta standartā izveidotā terminu sistēma, papildus dodot latviešu, krievu, angļu un vācu terminu alfabētiskos sarakstus.

Divvalodības apstākļos terminoloģijas izveidei mūsu republikā ir savas īpatnības. Veidojot bibliotēku darba un bibliogrāfijas terminsistēmas, sevišķi jūtama ir krievu valodas ietekme. Krievu valoda sekmē internacionālismu ieviešanu, ietekmē latviešu terminu struktūras izveidi, veicina kalkošanu, t. i., terminu darināšanu pēc attiecīgā krievu termina parauga, u. tml. Lai gan aizguvumi ir nozīmīgs valodas papildināšanas un bagātināšanas avots, tomēr jāpārdomā, vai aizguvums patiešām nepieciešams konkrētā jēdziena apzīmēšanai un vai tas atbilst latviešu literārās valodas normām un prasībām. Atveidojot valsts standartu noteiktās terminsistēmas latviešu valodā, vērojamas gan pozitīvas, gan negatīvas citvalodu ietekmes.

Pozitīvi ir tas, ka, izmantojot valsts standartus, iegūstam vairāk vai mazāk teorētiski izstrādātu sistematizētu nozares terminoloģijas pamatu, jo VS gatavo augsti kvalificēti speciālisti no vadošajām nozares zinātniskajām organizācijām. Veidojot latviešu terminus, dažkārt izdodas novērst krievu terminsistēmas raksturīgās negatīvās parādības, piemēram, likvidēt terminu kategoriālo daudznozīmību, t. i., kad viens un tas pats termins apzīmē gan priekšmetu, gan procesu, gan darba rezultātu. Tā, piemēram, terminam **каталогизация** rasti precīzāki latviskie ekvivalenti: **каталогизācija** (sistēma), **каталогизēšana** (process); **систематизация** — **систематизācija** (sistēma), **систематизēšana** (process); **предметизация** — **priekšmetizācija** (sistēma), **priekšmetošana** (process).

Dažkārt izdodas rast veiksmīgāku latviskā terminekvivalenta formu, piemēram, **составление библиографических описаний** — **bibliogrāfiskā aprakstīšana**, **библиографическая апракте**, nevis **bibliogrāfiskā apraksta sastādīšana**; **библиотека-филиал** — **filiālbibliotēka**, nevis **bibliotēka-filiāle**; **библиотека-депозитарий** — **depozīt bibliotēka**, nevis **bibliotēka-depozitārijs**.

Mūsaprāt, nesaskaņots lingvistisks veidojums ir VS «Библиотечное дело» apakšsistēmās «Bibliotēkas fonds» un «Katalogizēšana un bibliotēkas katalogs». Konsekvences trūkst pat pamatterīnu apzīmējumos. Terminam **библиотечный каталог** ir atļauta otra saīsināta forma **каталог**, turpretī terminam **библиотечный фонд** tādas nav.

Standartā aiz termina **система библиотечных каталогов** seko termini **генеральный каталог**, **сводный каталог**, **алфавитный каталог**, **нумерационный каталог** un citi, kuros terminelements **библиотечный**, kas norāda uz vienu no objekta «katalogs» pazīmēm, ir elidēts, t. i., atmests. Lai gan šādi termini ir semantiski mazāk precīzi, tomēr tie ir īsāki, ērtāk lietojami, vieglāk atvasināmi.

Apakšsistēmas «Bibliotēkas fonds» terminā **система библиотечных фондов** un terminos, kuri apzīmē dažādu bibliotēkas fondu veidus, terminelements **библиотечный** ir saglabāts, tāpēc termini **универсальный библиотечный фонд**, **многоотраслевой библиотечный фонд**, **депозитарный библиотечный фонд** un citi ir garāki, no tiem nav ērti atvasināt citus terminus. Apspriežot to latviskos ekvivalentus, Terminoloģijas apakškomisija nolēma terminelementu **библиотечный**, resp., **bibliotēkas**, visos gadījumos neuzskatīt par obligātu. Latviski tātad aprobēti šādi termini: **bibliotēkas fondu sistēma**, (**bibliotēkas**) **universālais fonds**, (**bibliotēkas**) **daudznozarū fonds**, (**bibliotēkas**) **депозитārais fonds** utt.

Lai pilnveidotu bibliotēku darba, bibliogrāfijas, informācijas un citu saskarozaru terminsistēmas latviešu valodā, nepieciešams izstrādāt republikas terminoloģijas standartus.

Līdz šim, cik zināms, republiku terminoloģijas standartus izstrādā tikai Igaunijas PSR, kur šis darbs koncentrēts Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā un nozaru centros.

Nacionālās terminoloģijas standartizācija ļaus pilnīgāk izstrādāt terminsistēmu nacionālajā valodā, nostiprināt kontaktus, aktivizēt sadarbību starp bibliotekārā un bibliogrāfiskā darba praksi un bibliotēku zinātni, bibliogrāfijas zinātni un citām saskarzinātnēm, sekmet terminoloģisko kontroli, novērst nepareizu terminu lietošanu. Šis darbs ir nākotnes uzdevums, un tas būs jauns, nepieciešams virziens republikas bibliotēku zinātnes un bibliogrāfijas zinātnes tālākā attīstībā.

С. ЛИНИЯ

СТАНДАРТИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы стандартизации терминологии библиотечного дела, библиографии, научно-информационной деятельности и других смежных отраслей, раскрывается роль стандартизации как наиболее эффективного метода разработки и обеспечения точности и правильности научного языка.

Стандартизация терминологии организуется на разных уровнях и в различных формах сотрудничества.

В 1978 году Госстандартом СССР были утверждены «Основные положения стандартизации в области научно-технической информации, библиотечного дела и библиографии, редакционно-издательской работы», которые положили начало созданию единой системы стандартов «Информация, библиотечное и издательское дело (СИБИД)». В 1980 году была разработана программа комплексной стандартизации в этих областях на 1980, 1981—1985 годы.

В статье говорится о государственных стандартах: ГОСТ 16448—70 «Библиография. Термины и определения», ГОСТ 7.26—80 «Библиотечное дело. Основные термины и определения», ГОСТ 7.27—80 «Научно-информационная деятельность. Основные термины и определения», ГОСТ 7.39—82 «Систематизация и предметизация. Основные термины и определения», а также о роли этих стандартов в согласовании терминологии на разных уровнях.

Задача унификации терминологии особое значение приобретает в многонациональном государстве и состоит в соотносимости научных понятий, выражаемых терминами на национальных языках. Систему терминов, отраженную в государственных стандартах, необходимо воспроизвести и на латышском языке.

В Латвийской ССР эта работа проводится в рамках Терминологической подкомиссии библиотечной и библиографической терминологии. На заседаниях комиссии были обсуждены латышские терминоэквиваленты к вышеупомянутым стандартам. Эквиваленты отражены в VIII, X, XV, XVII и XX выпусках списков рекомендуемых терминов «Библиотечные и библиографические термины».

В статье говорится об особенностях упорядочения терминологии в условиях двуязычия, о влиянии русского языка на формирование терминосистем в латышском языке и о необходимости разработки республиканских терминологических стандартов.

S. LINIŅA

STANDARDIZATION OF LIBRARY TERMINOLOGY

Summary

The article deals with terminology standardization problems in librarianship, scientific information and other adjacent spheres, discusses the role of standardization as the most effective method of working out precise and correct scientific language. Terminology standardization is being organized at different levels and in different forms of co-operation.

In 1978 the State Standard accepted «Main Standardization Regulations in the Sphere of Scientific Technical Information, Library Work and Bibliography, Editorship and Publishing» which laid the basis for creating a unified system of standards «Information, Library and Publishing Work» (SILPW). In 1980 a programme of complex standardization was worked out for the years 1980, 1981—1985.

The article informs about the State Standards ГОСТ 16448—70 «Bibliography. Terms and Definitions», ГОСТ 7.26—80 «Library Work. Main Terms and Definitions», ГОСТ 7.27—80 «Scientific Information Activities. Main Terms and Definitions», ГОСТ 7.39—82 «Classification and Subject Cataloguing. Main Terms and Definitions», describes their role in co-ordinating terminology at various levels.

The task of terminology unification is of particular importance in a multi-national country and means correlating scientific concepts expressed by the terms in national languages. The system of terms reflected in the State Standards should be rendered in Latvian, too.

In the Latvian SSR this work is being carried out by the Terminological sub-commission on library-bibliographical terminology. The commission has discussed Latvian term equivalents to the Standards mentioned above. The equivalents are reflected in issues N 8, 10, 15, 17 and 20 of recommended terms «Library-bibliographical Terms».

The article analyses the peculiarities of terminology regulation under bilingualism, the influence of the Russian language on forming the term system in Latvian, the necessity to work out the republican terminology standards.

KOLPORTAŽA LATVIJĀ LĪDZ 1917. GADAM

Kolportāža (jēdziens cēlies no franču valodas *colportage*) ir nestacionāra tirdzniecība ar grāmatām pircēju dzīves un darba vietās, uz ielām, tirgos, stacijās un citur, grāmatas iznēsājot vai izvadājot, kā arī pārdojot īslaicīgi organizētos tirdzniecības punktos, piemēram, gadatirgos. Būtiska atšķirība no citiem grāmattirdzniecības veidiem ir tā, ka kolportāža, virzīta pie pircējiem, ir teritoriāli visdinamiskākā.

Kolportāžas vēsture Latvijā līdz šim nav pētīta. Vairākos darbos par grāmattirdzniecības vēsturi ir fiksētas daudzas atsevišķas detaļas un vērojumi.¹ Nozīmīgs ir B. Brežgo apcerējums «Grōmotu izplateišona Latgolā drukas aizlīguma laikūs»². Fragmentārisms un neviendabība avotu bāzē neļauj arī šajā rakstā pilnīgi un vispusīgi atspoguļot kolportāžas procesu. Tāpēc arī paliek atklātas vairākas problēmas un norises. Raksta uzdevums ir konspektīvi pārlūkot, kādu ceļu nogājusi kolportāža ar latviešu grāmatām līdz 1917. gadam, pārādot to kopējā grāmattirdzniecības procesā.

Kolportāžas attīstības likumsakarības Latvijā sasaucas ar tādām pašām parādībām citu tautu grāmatniecības vēsturē. Tās rašanās saistīta ar grāmatiespiešanas sākotni Eiropā feodālisma laikā, kad grāmattirdzniecība koncentrējās tipogrāfijās un sortimenta apmaiņa realizējās grāmatu gadatirgos («*Büchermesse*»). Kolportāža jeb ceļojošā grāmattirdzniecība kompensē stacionārās tirdzniecības trūkumu plašos areālos, arī lielās pilsētās. Šajā laikā būtiska iezīme ir eksporta—importa attiecības. 18. gs. otrajā pusē, attīstoties sortimenttirdzniecībai, kolportāža iegūst lokālas formas laukos un neielās apdzīvotās vietās. Pieaugot grāmatu ražām, rodoties tautas grāmatu repertuāram, palielinās kolportāžas apjomi. 19. gadsimtā sākas

¹ *Apinis A.* Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. — R., 1977. — 354 lpp.; *Karulis K.* Latviešu grāmata gadsimtu gaitā. — R., 1967. — 236 lpp.; *Misiņš J.* Latvijas grāmatrūpniecība un grāmatrūpnieki. — Izlase. — R., 1962. 103.—150. lpp.; *Buchholtz A.* Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588—1888. — R., 1890. — 378 S.; *Stieda V.* Zur Geschichte des Buchhandels in Riga. — Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels, 1881, Bd. 6, S. 114—150.

² Rokraksts V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (turpmāk VB) R X 3, 18, 6.

triviālās literatūras uzplaukums, ar kolportāžu tika realizēts milzīgs grāmatu apjoms laukos un daļēji pilsētās. Kaut gan vēl ir nepilnības grāmatirdzniecības uzņēmumu teritoriālajā izvietojumā, nu jau dominē cita tendence — konkurences cīņa, tāpēc profesionāli kolportieri sāk iespieties visattālākajos nostūros, krietni pieaug grāmatu iznēsāšanas loma: grāmatas tiek pārdotas uz ielām, rūpniecās, lauku mājās un citur; veidojas kolportierizdevniecības ar iznēsātāju tīkliem. Tam sekas ir krasi negatīva sabiedrības publiskā nostāja pret šīm parādībām. (Vāciešiem, piemēram, eksistē termins «kolportāžas romāns» kā sinonīms jēdzieniem «lubu literatūra», «bulvāru romāns».) Ar laiku pieaug gan lāsītāju prasības, gan augstvērtīgas literatūras klāsts, kuras vienu daļu apzināti ievada kolportāžas sistēmā. Nostabilizējoties stacionārajai grāmatirdzniecībai un tās metodēm, kā arī attīstoties satiksmei, kolportāža savu nozīmi pakāpeniski zaudē. Pēc šādām galvenajām iezīmēm attīstās arī kolportāža Latvijā, tās atsevišķi etapi iekļaujas vispārējā latviešu grāmatniecības vēstures periodizācijā.

* * *

Ārzemju ceļojošie grāmatirtgotāji Latvijā bija sastopami vismaz kopš 16. gadsimta un vēl 18. gadsimtā. Sākoties stacionārajai grāmatirdzniecībai 16. gadsimta beigās, lai nodrošinātu stabilus ienākumus vietējiem grāmatu pārdevējiem, radās pirmie to juridiskā stāvokļa regulējošie dokumenti. N. Mollīnam un H. Gētmanim izsniegtās privilēģijas aizliedza Rīgā citiem grāmatirtgotājiem savu precī realizēt, to iznēsājot. Ārzemniekiem tika atļauts pilsētā tirgoties tikai gadatirgu laikā — 14 dienas, taču vēlāk viņi tirgojušies gan ilgākus periodus Rīgā, gan ārpus pilsētas, kaut gan 1644. gadā tika izdots aizliegums braukt «pa zemēm». Tomēr Rīgas iespiedējs G. Šrēders pats esot tirgojies Kurzemē.¹ Vēlākos gados hercogs Jēkabs izsniedzis tirdzniecības privilēģiju J. Gincelim, bet citiem grāmatirtgotājiem atļāvis tirgoties tikai gadatirgos.² Par kolportāžu ar latviešu grāmatām ziņu nav. Gandrīz visu grāmatu produkciju pārdeva vai izdalīja mācītāji, arī tā saucamie «zemnieku tirgotāji», muižnieki, samērā daudz Rīgā un Jelgavā iztirgoja tipogrāfijās un sietuvēs.

Pirmo reizi ziņas par latviešiem grāmatu izplatītājiem sastopam 18. gadsimta 30. un 40. gados. Muižniece M. E. Hallarte subsīdēja brāļu draudzēm domātu izdevumu «Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas» (Rehwele, 1742). Viņas ierīkotajā grāmatu noliktavā Valmiermuižā tās pārdeva kalējs Kīša Pēteris.³ Hernhūtieši grāmatas pirka arī Jērkalnā, kur M. E. Hallarte uzcēla pirmo saiešanas namu

¹ Visi šie dati atrodami: *Buchholtz A. Geschichte...*, S. 8—9, 21, 68—69, 111—116, 315, 317, 343—344, 357—358.

² LCVVA, 5759. f., 2. apr., 1186. l., 6.—14. lp.

³ LCVVA, 237. f., 1. apr., 2. l., 726. lp.

un ierikoja tur skolotāju seminaru. Rīgā, iespējams, tās izplatīja (izdalīja) J. Steinhauers¹ un noteikti nācītājs vācietis F. B. Blaufuss.²

Zināmi arī gadījumi, kad ar grāmatām apkārt staigāja brāļu draudžu grāmatu tirgotāji. Tā Turkalnes muižas kalpotājs Rēns stāgājis ar hernihūtiešu «brošūriņām»,³ bet «kādu laulātu pāri brenguliešu stārasta mājās... hernihūtieši ievilkuši savos tiklos, tagad sieva pārdodot hernihūtiešu grāmatīņas par 4 vērduņiem gabalā»⁴. Tātad bija jau jūtama pašu latviešu iniciatīva. 1743. gadā Rīgas iespiedējs Z. L. Frēlihs sūdzas, ka «dažādi iznēsātāji, pauņnieki, bildenieki un stiklenieki un kā vēl tos var saukt... izbraukā pilsētas un laukus, iepazīst ceļus un tekas, iet ne tikai uz Tērbatu un Pērnavu, bet arī uz mazajām pilsētām, iegriežas pie muižniekiem muižās, lēti piedāvā šīs savas preces [grāmatas] un citas lietas, arī hernihūtiešu niekus»⁵. A. Apīnis grāmatā «Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām» secina, ka tā varēja izplatīt arī daļu latviešu grāmatu.

18. gadsimta otrajā pusē sākās jauns posms Latvijas grāmatniecībā. Vairāki jaundibinātie uzņēmumi kļuva arī par stacionārās tirdzniecības punktiem. Ar J. F. Hartknoha (1740—1789) darbības posmu sākās sortimenttirdzniecības attīstība. Ir ziņas par grāmatiesējēju darbību laukos.⁶ Nostabilizējoties latviešu iespiedprodukcijā dažiem ejošiem izdevumiem, saasinājās izdevēju cīņa ar ārzemju un vietējiem grāmattirgotājiem. Tā J. F. Stefenhāgens apsūdzēja J. F. Hincu par dziesmu grāmatas neatļautu pārdrūkāšanu un ievēšanu «vezumiem» Kurzemē, kur (Bauskā, Tukumā, Liepājā, arī Rīgā) tirgos tās «atklāti» tirgojuši grāmatiesējēji.⁷ Par to, ka «vecās» dziesmu grāmatas «slepeni pērk un brūkē», zūdās A. J. Stenders.⁸ Ieraksts kādā J. M. Millera «Kristīgi sprediķi...» (R., 1793) eksemplārā (VBR L2S 281) liecina, ka grāmata pirktā tirgū. Arī pats J. F. Stefenhāgens braukājis pa tirgiem ar latviešu grāmatām.⁹ Latviešu kalendāri, jādodomā, parādījās jau gadatirgos. Ap 1800. gadu Jelgavas akadēmija, kurai piederēja privilēģija izdot «Vecu un jaunu laika grāmatu», cenšas noskaidrot, kad un kur Kurzemē ievesti Vidzemes

¹ LCVVA, 237. f., 1. apr., 2. l., 1177. lp.

² Turpat, 402.—403. lp.

³ Turpat, 4. l., 50. lp.

⁴ Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710—1740. — R., 1933, 554. lpp.

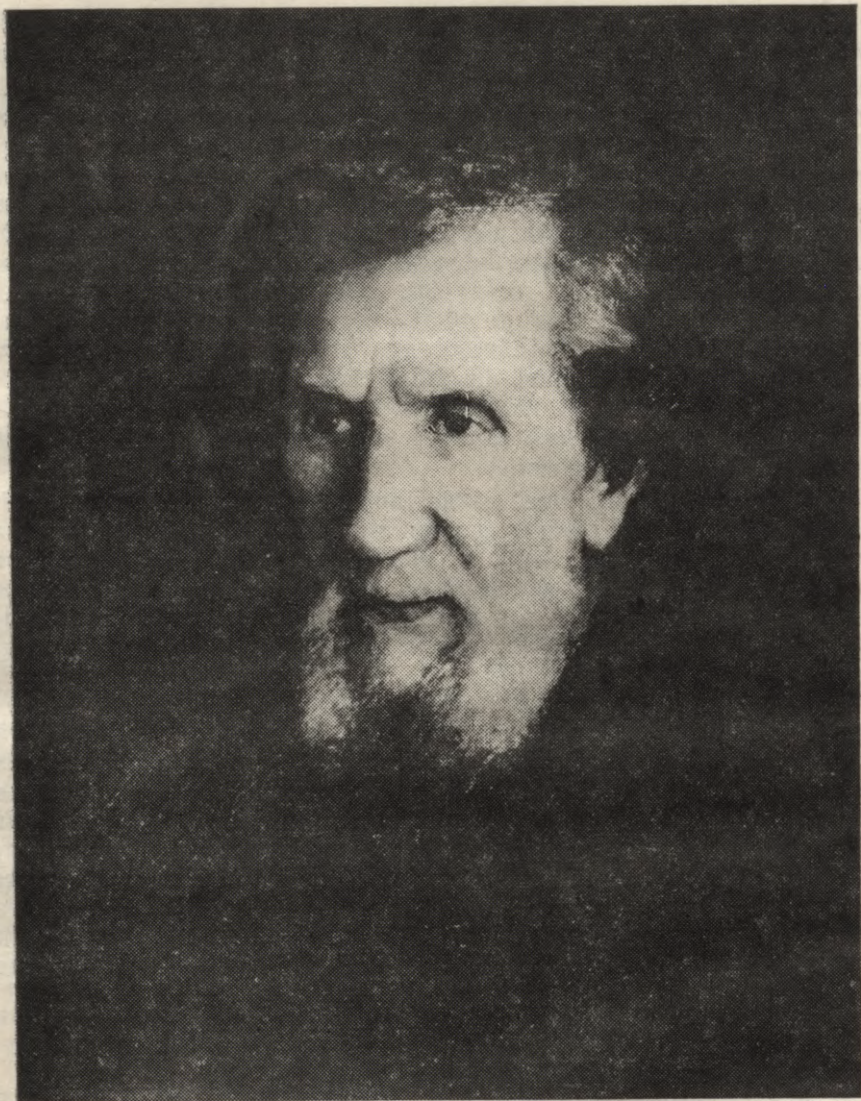
⁵ Buchholtz A. S. Geschichte..., S. 190—191.

⁶ [Sludinājumi]. — Rigische Anzeigen, 1777, № 16; 1780, № 7; 1802, № 44; Trikatē 18. gs. beigās bijis latviešu tautības grāmatu iesējējs, kas lielā skaitā iesējis un pārdevis dziesmu grāmatas (LCVVA, 233. f., 1. apr., 1727. l.).

⁷ Steffenhagen J. F. Nachdruckssachen des lettischen Gesangbuches. — (Rokraksts. VBR X 110, 1, 2, II, 2.—6., 12.—15. lp.).

⁸ Stenders A. J. Dziesmas, stāstu dziesmas, pasakas etc. — Jelgava, 1805, 128. lpp.

⁹ Steffenhagen J. F. Nachdruckssachen..., 6.—7. lp.

J. Alksnis (Ā. Alkšņa gleznas «Tēva portrets» reprodukcija)

kalendāri.¹ Tāpat Latvijā nav trūcis pa laukiem ceļojošu sīkpreču tirgoņu, kuri arī varēja pārdot kādu grāmatiņu.²

Tieši no šādiem apkārtceļojošiem tirgoņiem impulsu guvis pirmais zināmais profesionālais latviešu grāmattirgotājs Mazsalacas Vecalkšņu saimnieks Jānis Alksnis (1819—1912), gleznotāja Ādama Alkšņa tēvs. Viņš sava uzvārda rakstībā lietojis formu Alksne. J. Alksnis savu darbību sācis 1838. gadā. Iemācījies grāmatiesējēja arodu, viņš drīz no Cēsu grāmatiesējēja Friša iepirka grāmatas, tās iesēja un izpārdeva apkārtējos tirgos.³ Tajā laikā ļoti ejošas bija dziesmu grāmatas — tās un kalendārus tad arī J. Alksnis tirgoja vairākus gadu desmitus (par to liecina plašā komerciālā sarakste ar V. F. Hekera firmu)⁴. J. Alksnis 1873. gadā Rūjienā atvēra grāmatveikalu. Kolportieris, iespējams, bija liepājnieks Andrejs Reniķis. Viņš uzpirka daudz grāmatu «un gāje pa zemēm ar šo svētu mantu apdāvināt» (varbūt arī tirgot).⁵ Līdz pat 19. gadsimta 50. gadiem stacionārā grāmatirdzniecība attīstījās gausi.⁶ Rīgā bija 3 veikali un 2 vai 3 tipogrāfijas, kurās pārdeva latviešu grāmatas; Jelgavā attiecīgi 2 un 1; Liepājā pa vienam un Aizputē 1 veikals. 30.—40. gados jauns paņēmieni latviešu grāmatu izplatīšanā bija komandītirdzniecība no noliktavām laukos.⁷ Tās vadīja latvieši (Cīravas skolotājs A. Bergmanis⁸, Vecpiebalgas skolotājs A. Rātminders, dežnieks un tolaik skolotājs Biržos A. Liventāls u. c.)⁹. Bez tam daudz grāmatu joprojām izplatīja iesējēji un atkalpārdevēji, galvenokārt mācītāji. Ļoti nozīmīgs bija Mazsalacas zemnieka K. Kaktiņa izvei-

¹ Steffenhagen J. F. Nachdruckssachen ..., 3. lp.

² Публикация по распоряжению генерал-губернатора о прекращении торговли коробейников в городах и деревнях, 1832 (ЦГИА ЛатвССР, ф. 96, оп. 1, л. 8179).

³ J. M. Jānis Alksnis. — Dzimtenes Vēstnesis, 1912, № 153.

⁴ ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa (turpmāk FBR), Ms 1136, I, 1; II, 19.

⁵ Bergmanis A. Nāves piemiņa. — Latviešu Avīzes, 1845, № 22.

⁶ Par grāmatu tirdzniecības trūkumiem pirmo reizi parādās publikācijas presē: Par kalendāriem un īpaši par abiem jauniem latviešu kalendāriem. — Tas Latviešu Laužu Draugs, 1832, № 35; Aus Rīga. — Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland, 1836, № 15; A. S. [Sūlmanis A.] Grāmatnieku labas un derīgas vēlēšanās visiem tiem priekšā liktas, kas var un grib līdzēt. — Latviešu Avīzes, 1844, № 11.

⁷ Zur Chronik der Ostseeprovinzen. — Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland, 1836, № 17, 20—21, 24, 29. Pārdodamas grāmatas nekļuva par komisāra īpašumu, peļņu viņš guva no izdevēja noteiktās cenas un pārdošanas cenas starpības; tas bija kaut kas līdzīgs komisijas tirdzniecībai.

⁸ Spriežot pēc J. F. Stefenhāgena firmas vēstules J. Volteram 1831. gada 30. maijā (LCVVA, 5795. f., 2. apr., 392. l., 1. lp.), A. Bergmanis tiecās kļūt par grāmatu atkalpārdevēju. Par viņa atkalpārdevēja darbību sk.: Bērziņš L. Tautskolas lūmnieki Kurzemē. — R., 1933, 142.—144. lpp.

⁹ Sīkāk par šo jautājumu sk.: Apinis A. Latviešu grāmatniecība ..., 152.—153. lpp.

dotais atkalpārdevēju tikls.¹ Daudz grāmatu izdalīja un pārdeva Bībeles biedrības.²

Nemitīgi palielinoties grāmatu skaitam un to tirāžām (sevišķi beletristikai un kalendāriem), palielinājās grāmatu apgrozība. 19. gadsimta 60. gados sākās strauja grāmattirdzniecības attīstība. Tā iekļāvās jauno kapitalistisko attiecību kopainā. Paplašinājās stacionārās tirdzniecības ģeogrāfija un uzņēmumu skaits. Atkalpārdevēju vidū pieauga skolotāju, pagasta pārvaldes pārstāvju, jauktu preču tirgotāju un citu profesiju pārstāvju skaits. Šajā laikā bija jūtama aktivitāte kolportāžā. Uz to norāda J. Alksņa pasūtījumu apjomu pieaugums V. F. Hekera firmai (piemēram, 2000 eksemplāru kalendāru vienā reizē, salīdzinājumā ar agrāko tas ir 3—4 reizes vairāk). Savukārt J. Ruģēns ap 1863. gadu, mudinot V. F. Hekera firmu izdot viņa dzejoļus, apgalvo, ka no daudzām grāmatām varētu «tikt vaļā ar tirgu palīdzību», J. Alksnis vien ņemšot 100 eksemplāru.³ Tas liecina, ka grāmatu tirdzniecība gadatirgos bija visai izplatīta. Netieša liecība par kolportāžas izplatību ir arī fakts, ka jau 1857. gadā igauņu avīzē «Perno Postimees eht Näddaleht» ilustrācijā, kuras autors ir A. Daugulis, redzams kolportieris (Igaunijā grāmatniecības process norisēja gandrīz sinhroni); tāpat 1867. gadā «Inflantuzemes laikagrāmota aba kalendars» reklāmā. A. Deglavs romānā «Rīga» (R., 1983, 1. sēj., 41. lpp.) 60. gadus raksturo ar spilgtu epizodi no grāmatu tirdzniecības Pārdaugavas tirgū laikā, kad, ejot ledum Daugavā, no Kurzemes puses uz Vecrīgas grāmatu veikaliem tikt nevarēja. Tomēr ne visos reģionos bija iespējams nopirkt latviešu grāmatas; jebkuru varēja nopirkt tikai Rīgā un Jelgavā. Kolportāža, tāpat kā citi tirdzniecības tipi un veidi, šajā periodā vēl nespēja nodrošināt lasītāju vajadzības. Tā līdz šim bija grāmatniecības darbinieku vai pat citu nozaru pārstāvju blakuspasākums, uz laiku atraujoties no pamatnodarbošanās. Ja neskaita sikpreču tirgotājus, nav faktu par grāmatu iznēsāšanu ārpus tirgiem.

1865. gada cenzūras likums, kurš pirmo reizi īpaši noteica grāmattirdzniecības kārtību, Latvijā pavēra iespēju jaunām sociālajām grupām profesionāli iesaistīties grāmatniecībā, galvenokārt latviešiem. Tika reglamentēta arī kolportāžas kārtība: tā bija atļauta viena apriņķa robežās ar īpašu gubernatora atļauju (agrāk pietika ar vietējās policijas priekšnieka izdotu apliecību). Vēlākajos gados atļauju varēja attiecināt uz visu gubernu. Tā kā Latvijā kolportāža nebija

¹ Sikāk par šo jautājumu sk.: *Apinis A.* Kristaps Kaktiņš latviešu grāmatniecības un sabiedriskās dzīves vēsturē. — *Raksti / LPSR Valsts b-ka*, 1974, 5, 190.—215. lpp.

² 1831. gadā Krievijā pēc «Britānijas un Ārzemju Bībeles biedrības» («British and Foreign Bible Society») parauga tika izveidota organizācija, kuras uzdevums bija izplatīt luterāņu reliģiskos izdevumus. Latvijā darbojās Kurzemes un Rīgas (Vidzemes) bībeles biedrības (faktiski kā sekcijas).

³ *Ruģēns J.* Vēstule V. F. Hekeram. (VBR X 1, 1, 9, 27. lp.)

№ 1016.

Вольнарская Уездная Губернц-
ская Управлени на обществена сн ва
книгопродавцу Карпичу Дикоме сфр-
дывающу въ Таубенгоде на прощани
на отъ Вестника его едда, что на осно-
вании 17 отъ В. Зап. Ст. 117 Устава о
цензуръ и печати отъ 1866. ея отосланы
Губернии неключеная предметны на
прошудесту и не разнесены отосробо-
вены доз. Вольнарская книгопродавец
рода поврѣ. ксеро. и издавн. на др-
наркала въ Вольнарска уездѣ при
собладении обществена законна пово-
щенія.

1891. Вестника 6-го изд. в Вольнарс

Уездной Губернии. Карпичъ

Карпичъ

Atļauja, kas izdota M. Elksnem

sasniegusi tādu vērienu kā dažās Krievijas gubernās, jaunais likums nevarēja īpaši negatīvi ietekmēt šo tirdzniecības nozari. Tā, piemēram, J. Alksnis ļoti sekmīgi varēja turpināt savu darbību visā Valmieras apriņķī.

Ap 1868. gadu grāmatas iesiet un pārdot sāka Jānis Tīrzītis Liezerē. Vēstulē Hekeru firmai konstatējams, ka viņš grāmatas izplatījis arī gadatirgos.¹ 1864. gadā Liepupē darbību sācis grāmatiesējējs un tirgotājs Mārtiņš Elksne (1846—1926). Viņa fondā saglabājusies kolportāžas atļauja², kura izdota 1890. gadā. Ļoti iespējams, ka M. Elksne kolportējis jau savas darbības sākumā, jo Liepupē viņam pircēju diez vai pietika. Varbūt bija vēl vairāki latviešu lauku grāmatiesēji-kolportieri. (Tā, piemēram, no 1867. gada «pie Lugažu kapsētas» grāmatas tirgoja Kārlis Smits.)³ 1867. gadā darbību sācis acimredzot pirmais zināmais profesionālais grāmatnesis, kam kolportāža bija iztikas pamats, — «Un šogad no Englandes Bībeles biedrības uz mūsu Rīgas Bībeles biedrību atnāce tāda ziņa, vai tas nebūtu labs priekš Rīgas arī kādu Bībeles nesēju [kā Anglijā] iecelt.. Un redz, drīz gadījās tāds labs cilvēks, kas līdz šim jau bij gājis ik gados apkārt, Bībeles dāvanas salasīt. Tas ir apņēmies, kad vien viņam doš tik daudz, ka var dzīvot, tad viņš kalpos...»⁴ Tādējādi 60. gadu beigās, tāpat kā visā latviešu grāmatniecībā, arī kolportāžā jaušams kvantitatīvs un kvalitatīvs pagrieziens.

70. gados un 80. gadu sākumā turpināja strauji augt grāmatniecības uzņēmumu un grāmatu skaits. Kolportāža kļuva par ļoti nozīmīgu grāmatu izplatīšanas līdzekli. Tam galvenais cēlonis bija sortimenta saturs. Nedaudz vēlāk nekā Vācijā un Krievijā⁵ arī Latvijā (70.—80. gados) sākās triviālās literatūras «sprādziens».⁶ Šī laikmeta izpausmes un likumsakarības bija ļoti internacionālas. Visur vienādi stabils bija grāmatu repertuārs, sākot ar reliģisko beletristiku, kalendāriem, sapņu grāmatām, horoskopiem, «vēstulniekiem» un beidzot ar klasikas darbu plagātiem un kompilācijām, oriģināla autoru atdarinājumiem, pornogrāfijas un kriminālromānu aizmetņiem. Kalendāriem kolportāžas literatūras sortimentā bijusi īpaša vieta. Tie bija katrā rudens perioda gadatirgū. Jau šajā laikā sāka pieaugt to nosaukumu skaits un it īpaši tirāžas. Tā 1884. gadā kalendāru koptirāža latviešu valodā sasniedza 226 900 eksemplārus — 50% no visas produkcijas.⁷ Nosaukumu skaits no 1870. gada līdz 1885. gadam trīskāršojās (no 6 līdz 18). Minētais grāmatniecības virziens pamazām zaudēja jebkuru pozitīvu momentu. Visa šī raibā

¹ FBR Ms 1136, 1, 2h.

² VBR XA 82 N 1.

³ [Sludinājumi.] — Mājas Viesis, 1867, № 39.

⁴ M-r. Bībeles nesējs. — Ceļa Biedris, 1867, № 20.

⁵ Блюм А. Русская лубочная книга второй половины XIX века. — Книга, 1981, 42, с. 94—114; Горшков Ю. Торговля народными изданиями и концентрация торгового капитала в лубочном книжном деле пореформенной России [1860—1870-е гг.]. — Книжное дело в России во второй половине XIX — начале XX в. / Сб. науч. тр. Л., 1983, с. 107—124.

⁶ Par šīs parādības galvenajiem cēloņiem sk.: Apinis A. Latviešu grāmatniecība..., 257.—258. lpp.

⁷ Apinis A. Latviešu grāmatniecība..., 241. lpp.

produkcija tika izgatavota sliktā poligrāfiskā kvalitātē, toties ar acīs krītošu ārējo veidolu. Sos darbus latviešu sabiedrībai izdeva galvenokārt jaunās paaudzes pārstāvji J. F. Sablovskis (1840—1918) Jelgavā, M. Jākobsons (1835 vai 1836—1915), brāļi Buši (1841—1900, 1845—1889), V. Altbergs (1847—1921), A. Zilbermanis (visi Rīgā), K. Ukstiņš (1832—1904) Liepājā, K. Mačernieks Cēsīs, M. Rūdolfs Valkā. Viņi bija grāmattirgotāji, pie tam arī kolportieri. Šie izdevēji centās palētināt grāmatu pašizmaksu ne vien uz poligrāfijas rēķina, bet arī iesaistot savu izdevumu sagatavošanā lētu darbaspēku, kura kultūras limenis nebija daudz augstāks par tālaika caurmēra lasītājiem. Tā radās šai literatūrai tipiskais autoru un tulkotāju loks — K. Cilinskis, Paegļu Mārtiņš, vēlāk A. Sturms (arī kolportieris) un daudzi citi. Nozīmīgākais bija Lapas Mārtiņš.¹ Visefektīvākais šīs produkcijas izplatīšanas veids bija kolportāža (galvenokārt gadatirgos). Raksturīga bija asa konkurence grāmatu realizācijā, nevis grāmatirdzniecības ģeogrāfijas robu aizpildīšana. Grāmattirgotājiem-izdevējiem izveidojās prāvas kolportieru grupas, kuras tika komandētas pa Latvijas gadatirgiem. Paši izdevēji arī kolportēja, īpaši rudenos. J. F. Šablovskis² sērijas «Tautas bibliotēka» tirdzniecībai bija izveidojis plašu kolportieru tīklu. Tajā ietilpa galvenokārt ebreju pauninieki, kuru daļība latviešu grāmatu kolportāžā triviālās literatūras uzplūdu laikā, šķiet, bijusi ievērojama.³

Pirmais asais uzbrukums presē sēnalu literatūras izplatītājiem notika «tingeltangeļu» un citu ziņģu izdošanas kulminācijas gadā. Raksta autors nolēmis «pašus niknos un nāvīgos augļus pie vārda saukt un apzīmēt, lai katris lūko izsargāties». [«Tingeltangeļu»] «apgādātāji esot divi: kāds Jelgavas grāmatcējijs [domājams, J. F. Šablovskis. — A. V.] un kāds «visiem pazīstams žids» [Jakobsons], kurš uz visiem tirgiem, savu leijerkasti griezdam, jaunos melnīņus laudim ieteic un iemāca. Un augšā minētais «visiem pazīstamais dzejnieks» .. esot mūsu lielais oriģinālstāstu cepējs, mīlestības dziesmu un tingeltangeļu-ziņģu kalējs, izslavētais tautas un tēvzemes mīlētājs [Lapas Mārtiņš]⁴.»⁵

Ziņģu izdevumi visvairāk iespiesti uz atsevišķām loksnēm.

¹ Par viņa darbu popularitāti gadatirgos atceras Apsīšu Jēkabs (No manas dzīves. — Kopoti raksti. R., 1924, 1. sēj., 31. lpp.). Lapas Mārtiņš strādājis arī vairākos grāmatu veikalos.

² *Dzenevics* A. Jelgavas savādnieks J. F. Šablovskis. — *Zemgales Balss*, 1929, № 123; *Freināts* A. Grāmatnieki pa mājām, tirgiem un pilsētām. — R., 1939, 140.—141. lpp.

³ Grāmatu ziņa. — Mājas Viesis, 1869, № 43. Ebreji iznēsājot pa mājām «nepieklājīgas bildītes». Viņu darbību raksturo arī Lapas Mārtiņš [*Lapas Mārtiņš*]. *Rūjienietis* L. Kalendāru laiks drīz sāksies. — *Baltijas Vēstnesis*, 1884, № 185.

⁴ Abi pēdējie (Jākobsons, Lapas Mārtiņš) atšifrēti: *Misiņš J.* Raksti stāv... — *Latvju Mēnešraksts*, 1944, № 5, 387. lpp.; Rīgā visvairāk ziņģu lapas izdeva Mārtiņš Jākobsons.

⁵ [*Kundziņš K.*] Mūsu rakstniecības lauks no otras puses. — *Baltijas Vēstnesis*, 1876, № 28.

Tās tika izplatītas tieši ar kolportāžu. Šo ziņņu lapu cena bija caurmērā 5 kapeikas (pašizmaksā mazāka par kapeiku)¹. K. Kundziņš turpina: «.. un ļaudis, domādami lēti pirkt, ne zināt nezina, cik dārgi tie patiesībā aizmaksā». Isā laikā lubu literatūras izdevēji par kalendāriem, ziņņu lapām un citiem izdevumiem guva lielu peļņu no nesamērīgi lielā tirā ienākuma. Kā savos darbos norāda J. Misiņš un K. Karulis², Jākobsons, Buši, Pūcišu Ģederts drīz kļuvuši par nam-saimniekiem vai citādi turīgiem cilvēkiem (Buši gan pēc neveiksmes ar dziesmu grāmatas izdošanu bankrotēja). Arī grāmatu produkcijas parametri — izdevumu skaits un tirāžas — ievērojami pieauga³. Tādēļ nevar piekrist A. Upīša izteikumam 1948. gadā, ka «par kaut kādiem lubenieku literatūras plūdiem tajos gados tomēr nevar runāt.. Arī lubu izdevēji nekādus spīdošos veikalus ar savu produkciju droši vien netaisīja.»⁴ Analīze gan liecina, ka to gadu izdevumu lielākā daļa pieskaitāmi pie triviālās literatūras. Vēl jāpiemin, ka reliģisko izdevumu izplatīšanu ar kolportāžu organizēja vairākas izdevniecības. Termins «kolportieris» pirmo reizi presē parādījās 1879. gadā, tā tika nosaukti divi reliģisko grāmatu iznēsātāji — J. Dundurs un V. Pēšs.⁵

70.—80. gados ar kolportāžu nodarbojās kolportierizdevēji, daudzi stacionārās sortimenttirdzniecības pārstāvji, kā arī «profesionāli» kolportieri, no kuriem daļa bija saistīti tikai ar vienu no šādiem uzņēmumiem. Samērā bieži kolportieru funkcijas veica arī ceļojošie sīkpreču tirgoņi. Daži, kolportiera gaitās sapelnījušies, kļuva par grāmatu veikala un apgāda īpašniekiem. Kolportāžā ienāca vairumtirdzniecības (kolportieri pārdeva grāmatas viens otram vairumā) un citas formas. Kā rāda fakti, joprojām populāra bija tirdzniecība gadatirgos, tomēr attīstījās arī citas kolportāžas metodes — iznēsāšana pa mājām, ielām, tirgiem un citām sabiedriskām vietām. Ar uzņēmumiem saistītie kolportieri acimredzot saņēma par savu darbu zināmu atlīdzību. Savukārt individuālo kolportieru peļņa bija rabats — starpība starp grāmatas uzpirkšanas un pārdošanas cenu (pēc reklāmām Hekera firmas arhīvā un citiem datiem parasti 10—25%, dažkārt 40%). Otrs variants bija — zināmam grāmatu skaitam tika doti bezmaksas eksemplāri. Šajā laikā reti bija sastopama grāmatu komplekta došana uz kredita. Galvenā forma — tūlītēja samaksa. Kolportieru rīcībā parasti bija vai nu pajūgs, vai arī somas

¹ Karulis K. Latviešu grāmata..., 94. lpp.

² Misiņš J. Rakstīts stāv..., 387. lpp.; Karulis K. Latviešu grāmata..., 100. lpp.

³ 60. gadu beigās gadā iznāca 70—75 grāmatas; 80. gadu sākumā 140—145 ar koptirāžu tuvu 0,5 miljoniem, t. i., 5—6 reizes vairāk nekā iepriekšējā periodā. (Apinis A. Latviešu grāmatniecība..., 240., 162. lpp.)

⁴ Upīts A. Grāmatu bads. — Kopoti raksti, R., 1952, 20. sēj., 914.—920. lpp.

⁵ Dvorkovics P. Cik maksā latviešu Bibeles. — Latv. Tautas Biedris, 1879, № 32.

vai kastes. Gadatirgos kolportieri irēja būdas, galdus vai vienkārši staigāja ar grāmatu saini plecā.¹

Rezumējot var teikt, ka 70.—80. gados kolportāža kļuva par vienu no svarīgākajiem grāmatu izplatīšanas paņēmieniem — ar tās palīdzību sabiedrībā nonāca liela daļa latviešu grāmatu produkcijas. Izveidojās šis grāmattirdzniecības veida praktiskais mehānisms un kolportieru tīkli. Tieši kolportāža lielā mērā sekmēja latviešu tautas pārstāvju plašu ienākšanu un viņu ekonomisko nostiprināšanos grāmatniecībā. Kolportieri pienesā grāmatu lasītājiem arvien tālākos un tālākos Latvijas nostūros. Tā tika veicināta arī sēnalu literatūras izdošana un izplatīšana, pielāgojoties zemajam gaumes līmenim. Nelielā augstvērtīgās literatūras daļa savas nepopularitātes un dārdzības dēļ kolportieru somās tā arī nenonāca.

Grāmattirdzniecība Latgalē (tajā skaitā kolportāža), tāpat kā visa grāmatniecība, jau sākumā notika nedaudz atšķirīgi. Sakarā ar 1865. gada latīņu burtu aizliegumu nebija atļauts ievest, pārdot un izplatīt grāmatas ar latīņu burtiem. Pret kolportieriem bija vērstas īpašas akcijas — tika kratīti grāmatneši tirgos un škaplernieki² pie baznīcām. Ap 1870. gadu viņiem aizliedza tirgoties pat ar pirms-aizlieguma izdevumiem. Tos pārdrūkāja ārzemes — Austrumprūsijā — un iveda Latgalē kā kontrabandu galvenokārt ebreju tirgoņi un, staigājot vai braucot pa sādžām, pārdeva.³ Tādus pārdrūkājumus gādāja arī R. Beinarovičs. Grāmatas bija ļoti kļūdainas un slikti iespiestas. Taču to cenas bija neparasti augstas — 2,5—10 zelta rubļi. Jau 1872. gadā latgaliešu grāmatu cenzētājs Viļņā Jānis Sproģis iesniedza administrācijai šādas kontrabandas literatūras sarakstu ar 10 grāmatu nosaukumiem.⁴ Uz robežas arī vēlāk (1876. gadā) bija aizturēti vezumi ar latviešu grāmatām, kuras cauri Lietuvai iveda lietuviešu grāmatneši.⁵ Par šo ceļu stāsta Jozs Angrabaitis. Viņš sastādījis Prūsijā 80. gados iespiesto lietuviešu un latgaliešu kontrafakciju sarakstu,⁶ kur stāstīts, kā lietuvieši tās veduši uz Latgali pāri robežai, cauri Viļņai uz Daugavpili. Izcilākais lietuviešu grāmatnesis Jurgis Biļaks-Bielinis (1846—1918) tās vedis mācītājam F. Trasunam lielākās kopās. Lietuviešu grāmatneši palīdzēja ievest Latvijā arī sociāldemokrātu izdevumus.⁷ Kontrafakciju

¹ Vidzemē «maza bodes vieta» maksāja 2, bet «materiāli priekš tās» 1 rubli (*Višmanis G.* Takse par tirgus naudu. — *Baltijas Vēstnesis*, 1893, № 230).

² Svētbiļžu, krustu un reliģisku tekstu tirgotāji.

³ *Apels M., Seiļš S.* Latgaliešu grāmatu izstādes materiāli. — Rēzekne, 1936, 23. lpp.; sk. arī *Goba A.* Latgales kontrabandists Zeliķis Garnecs. — *Latvijas Kareivis*, 1933, № 191.

⁴ *Brežgo B.* Grāmatu izplateišona..., 18.—21. lpp.

⁵ *Merkys V.* Lietuvas valstiecai ir spauda XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje. — Vilnius, 1982, 196. p.

⁶ [*Angrabaitis J.*] *Zanavikutis J.* Suskaita arba statistika visu lietuvišku knygu atsaustu prusose nu 1864 metu iki pabaigai 1869 metu. — Tilže, 1897, 55 p.

⁷ *Merkys V.* Lietuvas valstiecai..., 60. p.

izplatīšanā acīmredzot aktīvi piedalījušies paši latgalieši. 1891.—1892. gadā notika izmeklēšana par «Rožanca» (viltotās izdošanas ziņas: Viļņa, 1857) tirdzniecību tirgos, pie baznīcām un citur.¹ Aizturēja krāslaviešus Viktoriju Pīpiņu, Ādamu un Ignatu Vanagus, kā arī baznīckungu Belikoviču un grāmatiesējēju Soliču, pie Preiļu baznīcas Zigismundu Rogovski un Kalupes tirgū Antonu Kurveli. Pēdējais saņēmis kontrafakcijas no Nīdermuižas un Preiļu baznīcas prāvestiem, kuriem savukārt tās bija piegādājis Z. Garnecs. Kontrafakcijas esot izplatījis arī latgaliešu literāts Eduards Krustāns (1871—1953). Gadsimtu mijā grāmatas latgaliešu rakstu valodā sļepeni izplatīja, izvadājot pa laukiem, Rīgā dzīvojošais izdevējs Jānis Steinbergs.² Kamēr stacionāri tirgoties ar latgaliešu grāmatām nevarēja, kolportāžas paņēmienam bija svarīga nozīme grāmatu izplatīšanā Latgalē. Šā procesa trūkums: kolportierizdevēju skaits bija neliels (tikai daži profesionāli grāmatnieki), škaplernieku darbības areāli visai šauri (parasti draudzes robežās), un gandrīz visa viņu izplatītā produkcija bija reliģiska satura.

1885. gadā stājās spēkā jauni cenzūras likumi, kolportieriem vajadzēja saņemt gubernatora izsniegtu atļauju «ielu tirdzniecībai». Grāmatirdzniecībā valdošā tendence joprojām bija jaukta tipa sīkuzņēmumu attīstība. Tajos ietilpa grāmatu, rakstāmlietu, bieži arī citu preču veikals, sietuve, bibliotēka, daļai arī izdevniecība un tipogrāfija. Ap 1900. gadu Latvijā bija apmēram 200 grāmatu veikalu³ (Tukumā vien 5)⁴. 80. gadu beigās iezīmējās uzplaukums latviešu sabiedriskajā dzīvē, kas izraisīja dzīvu interesi un atstāja zināmu ietekmi arī uz grāmatniecību. Kolportāžai tika pievērsta tāda uzmanība kā vēl nekad agrāk un arī turpmāk. Ar «Dienas Lapas» iznākšanu sākās pirmie sistemātiskie uzbrukumi sēnalu literatūrai un tās izplatītājiem.⁵ Kopumā līdz 1917. gadam par šo tematu publicēts vairāk nekā 100 rakstu un pat pāris brošūru (*R. T. Grāmatas un lasītāji*. — R. — Tukumā, [1896]. — 16 lpp.; [*Kukurs J. A.*] *Pašvalds*. Grēka āži jeb naidis maizes dēļ. — R., 1898. — 11 lpp.). To galvenie vadmotīvi: 1) apkarot sēnalu literatūras ražošanu un tirdzniecību (kolportāžu), atmaskot atsevišķu izdevēju nekorektību, 2) tuvināt tautai derīgas grāmatas, izmantojot kolportāžas un atkalpārdevēju (īpaši skolotāju) priekšrocības. Presē bieži parādījās asas polemikas un kritiski raksti par konkrētiem kolportieriem — par

¹ *Brežgo B.* Grōmotu izplateišona . . , 28.—29. lp.

² LCVVA, 12. f., 1. apr., 23. l., 616. lp.

³ *Gulbis A.* Grāmatirdzniecība Baltijā un pie latviešiem. — Austrums, 1900, № 9, 846.—852. lpp.

⁴ Tukumā. — Balss, 1890, № 31.

⁵ P. Stučka no 1886. gada līdz 1891. gadam pieskāries šai problēmai 8 rakstos. Tuvāk par jaunstrāvnīeku devumu sk.: *Peile E.* «Dienas Lapas» loma grāmatu izdošanā. — R., 1970. — 68 lpp. (Latviešu grāmatniecība, 1); *Dribins L.* Pētera Stučkas publikācijas avīzē «Dienas Lapa». — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1983, № 3, 28.—40. lpp.

A. Zilbermani un A. Auziņu (Tirgus literatūra tiesas priekšā. — Dienas Lapa, 1897, № 43); par M. Freibergu (*G[ulbis]* A. Piezīme. — Vārds, 1902, № 30, atbilde turpat); par J. A. Kukuru (*Svens O. Mūsu kolportieri*. — Pēterburgas Avīzes, 1904, № 71, atbilde turpat, № 74); par J. Pīpi (R. Makstis un J. Pīpe. — Dzīve, 1908, № 53); par P. Stumpu (*Bankavs J. Balsis iz publikas*. — Jaunā Dienas Lapa, 1911, № 206, 215, atbilde turpat, № 211). Savukārt J. A. Kukura brošūra domāta kolportieru attaisnošanai, kaut arī autors daļu amata brāļu atzīst par nosodāmiem. Arī vēlākajos gados viņš bieži uzstājās par sava aroda aizstāvi. Starp citu brošūrā ievietots pagaidām vienīgais zināmais kolportierizdevēju grāmatu saraksts. Daļa izteikumu vērsās ne tikai pret izdevējiem, bet arī pret lasītājiem un pircējiem. Bieži kolportāža kā metode tika atzīta par kaitīgu.¹ Pamazām pacēlās balsis, kuras nenoraidīja kolportāžu kā grāmatu izplatīšanas paņēmieni, bet aicināja tajā iesaistīt vērtīgu grāmatu izdevējus (L. Neimani, A. Goltu u. c.), kuri par saviem samērā dārgajiem izdevumiem nedeva tik augstus peļņas procentus kolportieriem, kā to varēja atļauties «lubenieki». (Sajā laikā rabats dažkārt sasniedza pat 60%.) Tika atbalstīti Rīgas latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas (RLB DGN) mēģinājumi izdot un izplatīt vērtīgas un lētas grāmatas.² Vēl viens uzdevums — «jāizaudzina uzticami, krietni un inteligenti kolportieri»³. 19. un 20. gadsimta mijā kolportāžas tēma spilgtu detaļu veidā bija populāra tā laika daiļliteratūrā. A. Deglavs romānā «Zeltenite» attēlo sava laika grāmatnesi pilsētā pie rūpnīcas vārtiem. Zīmīgi ar satīrisku attieksmi ir R. Blaumaņa dzejolis «Tirgs»⁴ un Doku Ata «Ainas no gada tirgus»⁵. Te pieminama arī Ā. Alunāna luga «Icīgs Mozes», kurā attēlota ebreju pauninieka tirgošanās ar grāmatām lauku mājās. Par kolportāžas jautājumiem presē vēl izteikušies A. Deglavs⁶, A. Birkerts⁷. E. Birznieks-Upītis 1903. gadā vēstulē T. Zeifertam rakstīja: «Jums derētu iekustināt jautājumu par der[īgu] gr[āmatu] izplat[išanu] starp latv[iešiem] (caur kolportāžu), vislabāk pie DGN.»⁸ No 1900. gada līdz 1904. gadam presē parādījās A. Gulbja nozīmīgie raksti par grāmatattīrniecības jautājumiem (Par jaunām reformām mūsu grāmatu tirdz-

¹ *Bahmanis R.* Gada tirgī kā sēnalu literatūras izplatītāji. — Rīgas Avīze, 1903, № 153.

² *Rainis J.* Kā labas grāmatas tuvināt tautai. — Kopoti raksti. — R., 1983, 18. sēj., 327.—328. lpp.

³ Kolportāžas un vispār grāmatu tirdzniecības lietā. — Baltijas Vēstnesis, 1901, № 255.

⁴ *Blaumanis R.* Kopoti raksti. R., 1959, 6. sēj., 67.—69. lpp.

⁵ *Doku Atis.* Kopoti raksti. R., 1928, 2. sēj., 98.—104. lpp.

⁶ [*Deglavs A.*] -ea — Kāds vārds par grāmatu izplatīšanu tautā. — Dienas Lapa, 1900, № 218.

⁷ [*Birkerts A.*] Cik izplatīta lubu literatūra un kā ar to vajadzētu cīnīties. — Dzimtenes Vēstnesis, 1908, № 248; Jautājums par lubu literatūras apkarošanu. — Turpat, № 282.

⁸ *Birznieks-Upītis E.* Kopoti raksti. — R., 1963, 7. sēj., 328. lpp.

niecībā. — Dienas Lapa, 1903, № 137—138, 142—143; Par mūsu grāmatu tirdzniecību. — Rīgas Avīze, 1903, № 158—160; Kā paceļama kolportāža un izplatāmas tautā krietnas grāmatas. — Rīgas Avīze, 1904, № 141, 143 u. c.). Sajos darbos A. Gulbis nāk ar savu programmu grāmatatirdzniecībā, novērtējot līdzšinējo līmeni par primitīvu un neprofesionālu. Īpaši viņš izcēla kolportāžas nozīmi — «katram izdevējam [būs] savi īpaši uzdevumi, un kolportāža būs izplatīta katrā latviešu draudzē un kolonijā»¹.

Pēc A. Gulbja ierosmes 1904. gada nogalē dibināta kolportieru biedrība, «jo ar līdzšinējo kārtību nevar vairs apmierināties, nedrīkst vairs izdevējs vēsi, pat nicinoši raudzīties uz kolportieri, kurš varētu citādi savu maizi un varbūt daudz vieglāki to nopelnīt . . jaunā biedrība būs tā, kura ar kolportieru tīklu aptvers visus Kurzemes un Vidzemes apriņķus, draudzes un pagastus . . galvenā [grāmatu] noliktava būtu ierīkojama Rīgā . . un filiāles dažos Vidzemes un Kurzemes vidūcos»². Biedrība plāno ignorēt sēnalu literatūras izdevējus un izplatītājus. Citas ziņas par šo biedrību līdz šim nav izdevies atrast. Ļoti ticams, ka tā iekļāvās 1903., faktiski 1905. gadā dibinātajā «Latviešu grāmatirgotāju un izdevēju biedrībā»³, kura risināja arī kolportāžas jautājumus.

Tomēr sabiedrības ietekme uz kolportāžas lubeniecisko virzienu bija neliela. 70.—80. gados radušās tendences turpināja attīstīties. Raksturīgi, ka iepriekšējā perioda nozīmīgākie darbinieki J. F. Sablovskis, M. Jākobsons, brāļi Buši, V. Altbergs, K. Mačernieks un citi aktivitāti samazināja. Iniciatīvu sāka pārņemt nākamās paaudzes kolportierizdevēji, kuri izcēlās ar daudz izteiktākām spekulatīvām tendencēm, pieļaujot arī nelikumības. To vidū vērienīgākie bija Rīgā — Z. Veinbergs, M. Freibergs, A. Auziņš, A. Krūmiņš, A. Vasmanis, A. Bācs, K. Orlovskis, A. Lukovskis, J. A. Kukurs⁴, Liepājā J. Intenbergis, Jelgavā brāļi Brilles, Limbažos P. Stumps, Smiltene J. Dzirkalis un daudzi citi. Savu izdevumu realizācijā viņi tāpat akcentēja kolportāžas lomu. Tā laika gadatirgi bija pilni ar šiem tirgotājiem un viņu darbiniekiem (jo izdevēji paši vairāk pārdeva, jo lielāka bija viņu tirā peļņa). Praktiski visi izdeva savus kalendārus (M. Freibergs viens pats četrus!), kuru kopskaits gadsimta beigās sasniedza vairākus desmitus. Šī kolportāžas virziena sortiments kopumā mainījās maz. Joprojām ārkārtīgi populāri bija K. Šmita «Genoveva» un «Puķu kurvītis», kā arī kalendāri. Jaunākās iezī-

¹ Gulbis A. Grāmatu tirdzniecība Baltijā un pie latviešiem. — Austrums, 1900, № 9, 850.—851. lpp. Sādu ideju A. Gulbis proponēja arī daudz vēlāk: Gulbis A. Kolportāža. — Latvju Grāmata, 1922, № 3, 50.—52. lpp.

² Gulbis A. Pirmā latviešu kolportieru sapulce. — Baltijas Vēstnesis, 1905, № 6.

³ Kā vienas, tā otras biedrības vadītāji bija A. Gulbis un D. Zeltiņš.

⁴ Sācis kā ierindas kolportieris 1892. gadā pēc F. Brīvzemnieka ieteikuma. Viņa atmiņas par kolportiera gaitām sk.: Kukurs J. A. Laimīgais. — R., 1939. — 223 lpp.

mes — palielinājās kriminālliteratūras un pornogrāfiskas ievirzes darbu īpatsvars. Pēc iepriekšējās cenzūras atcelšanas 1905. gadā varēja vieglāk nākt klajā pseidozinātniska, taču sensacionāla vai pikanta satura grāmatas — to izdošanā un izplatīšanā (visvairāk ar kolportāžu) īpaša loma bija Jānim Pīpem. 1908. gadā šo tendenci un J. Pīpi asi nosodīja A. Gulbis rakstā «Lasītāju un grāmat-tirgotāju ievēribai» (Dzimtenes Vēstnesis, 1908, № 186). Pieauga arī pilnīgi neslēptas spekulācijas gadījumi.¹ Tā, piemēram, J. A. Kukurs «izdeva» E. Treimaņa-Zvārguļa darbu «Dzīves negaisos» bez autora ziņas. Viņš iesēja A. Auziņa «Vispārīgās laika grāmatas» feļetonu 1898. gadam kopā ar minēto sacerējumu. Izmantojot krievu-japāņu kara popularitāti, 1904. gadā no veciem neizpārdotiem izdevumiem «Skaistā turciete» un «Vecajās pilsdrupās» tika «izveidota» grāmata «Skaistā japāniete», kurā par japāņiem nav ne vārda. Vispirms J. A. Kukurs 1904. gadā izdeva «Veco Vidzemes kalendāru», kura titullapā «pārņēma» gadu desmitos populāro J. F. Hekera «Vidzemes kalendāra» ilustrāciju. Toties no 1911. gada kalendāru ar šo pašu nosaukumu izdod P. Stumps. Tiesa, kā izdevēji šeit figurē Henkmanis 1911.—1912. gadā, Herkmanis 1914.—1915. gadā, bet 1916.—1917. gadā jau Haiekers.

Par veselu atzaru kolportāžā izvērtās J. A. Freija (1863—1944) baptistu literatūras uzņēmums. No 1885. gada līdz 1915. gadam viņš izdevis 800 grāmatu ar kopējo tirāžu 3 miljoni.² Drīzā laikā J. A. Freijam izveidojās visplašākais, no citiem izdevējiem un grāmat-tirgotājiem norobežojies, kolportieru tīkls Latvijā (tajā iesaistījās pat mācītāji). Freija kolportieri galvenokārt grāmatas iznēsāja pa mājām. Nokļuvuši visattālākajos nostūros, arī Latgalē, viņi propagandēja savu sektu un «no tam atlecošā peļņa arī netika smādēta»³. Šī reliģiskās literatūras izplatītāju darbība,⁴ kā arī lubnieciskais kolportāžas novirziens 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā vērtējams tikai kā kaitīga, kavējoša parādība grāmatniecībā, jo izdevumi, kuri atbilda vissliktākajai gaumei, ar efektīviem līdzekļiem (viszēmākās pašizmaksas un visstraujākā kapitāla aprīte), milzīgās tirāžās un ar vērienu tirdzniecībā tika virzīti visplašākajiem sabiedrības slāņiem, tie negatīvi ietekmēja augstvērtīgas literatūras izdošanas, izplatīšanas un lasīšanas procesu. Tā, piemēram, J. Urdziņš 1912. gadā «Auseklī» (№ 42—44; P. Stumpa izdevums) norāda: «Daudzkārt kolportieriem lauku mājās pieprasa pēc pornogrāfiskām kartēm un grāmatām un, ja tādu nav, dzen pavisam laukā. Pieprasa arī sapņu grāmatas un milestības vēstulniekus.»

¹ Sk.: [Asaris H.] Kalendāru rebinieki. — Jaunā Dienas Lapa, 1911, № 289.

² Krauliņš J. Jānis Aleksandrs Freijs. — Latvju Grāmatnieks, 1944, № 1/2, 8. lpp.

³ Tāmenieks. Mūsu kolportieri. — Dienas Lapa, 1898, № 151.

⁴ Ļoti aktīva bija arī firma «Jonck & Polijewsky».

Tomēr 19. gadsimta beigās grāmatu produkcijā pieauga arī saturīgas literatūras izdevumu skaits. Pakāpeniski palielinājās arī šo grāmatu noiets. Jaunās tendences ietekmēja arī kolportāžas attīstību. Atsevišķu personu darbībā striktu robežšķirtni starp pozitīvām un negatīvām ievirzēm novilkta grūti. Tomēr bija pasākumi, kuros dominēja pozitīvais. Pie Rīgas latviešu biedrības dibinātā Derīgu grāmatu nodaļa (DGN; 1886—1940) sāka izdot pēc satura samērā labas un lētas grāmatas (75% izdevumu maksāja 10—25 kapeikas)¹. 1891. gadā tika arī norādīts, ka līdzās baptistiem un «Genovevu» tirgotājiem DGN derētu «turēt cilvēkus, kas, apkārt staigādami, viņas [DGN] grāmatas ļaudīm pienestu klāt...»² Ap šo laiku nodaļā tiek dibināta grāmatu izplatīšanas sekcija (agrāk tās nodeva gramattirgotājiem ģenerālkomisijā). Tomēr «kolportieri nelabprāt ņēma Nodaļas grāmatas, jo tās bija lētas un smagas, iespiestas uz laba papīra..., bet pārdodot viņiem peļņas iznāca maz...». Tādējādi kolportieri.. «maz palīdzēja Nod[a]ļas grāmatas izplatīt tautā, bet gan nesa Nodaļai zaudējumus.. un 1901. gadā izbeidza grāmatu izplatīšanu ar kolportieriem»³. Kad Mūrmuižas skolotājs K. Dišlers 1901. gadā uzņēmās DGN grāmatu kolportāžu, presē to apgaismoja kā īpaši atzīmējamu faktu.⁴ Tā iecere izveidot šo kolportieru tīklu būtībā nerealizējās.

80. gados darbību sāka vairāki izdevēji, kuri progresīvi ietekmēja grāmatniecības attīstību. Daži no viņiem veicināja arī kolportāžas ievirzi augstvērtīgākā līmenī. Viņi palika nepamanīti (no kolportāžas viedokļa) atspoguļotajās problēmās presē. Te jāmin Jānis Misiņš, kurš kolportiera gaitas sācis 1883. gadā ar dziesmu grāmatu tirdzniecību.⁵ Viņš esot izbraukājis visu Vidzemi. Attīstoties grāmatu sortimentam un paša J. Misiņa gaumei, mainījās arī viņa kolportāžas literatūras sastāvs. J. Misiņam bija cieši kontakti ar izcilāko tā laika grāmatizdevēju Jāni Ozolu (1859—1906). Jau Vecpiebalgas periodā «Kūrēnos» strādāja vairāki darbinieki (O. Jēpe no 1891. gada, J. Roze u. c.), ar kuru palīdzību viņš sāka praktizēt grāmatu tirdzniecību, iznēsājot tās pa mājām un gadatirgiem.⁶ J. Ozola uzņēmumam praktisku palīdzību sniedzis J. Misiņš, kurš, kā atceras O. Jēpe, bija «labi «specializējies» budku taisīšanā un viņa k[un]dze pārdošanā, šo mākslu tad viņi arī man ierādīja»⁷. Izmantojot kolportāžu,

¹ Kāds vārds Derīgu grāmatu nodaļai. — Baltijas Vēstnesis, 1900, № 222.

² Gr. J. Kā veicināma pie tautas derīgu grāmatu lasīšana. — Balss, 1891, № 51.

³ Grāmatu izplatīšana. — Grām.: Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos. R., 1928, 237.—240. lpp.

⁴ Grāmatu iznēsātāji jeb kolportieri. — Vārds, 1901, № 52.

⁵ Misiņš J. Atskats: Jāņa Misiņa atmiņas. Izlase. R., LPSR ZA izd-ba, 1962, 79. lpp.; sk. arī: Rancāns F. Jānis Misiņš un viņa bibliotēka. R., 1963, 82.—84. lpp.

⁶ Austrīņš A. Grāmatu izdevējs J. Ozols. — Grām.: Austrīņš A. Sirmā stundā. R., 1960, 476. lpp.

⁷ Jēpe O. Vēstules latviešu grāmatniekiem. — Karogs, 1973, № 8, 124. lpp.

J. Ozolam izdevās apvienot augstvērtīgu grāmatu izdošanu un to izplatīšanu. Ap 1905. gadu viņa uzņēmumā jau strādāja apmēram 50 cilvēku. Lielāko daļu no viņiem J. Ozols iesaistīja kolportāžā. Īsu laiku pie J. Ozola strādājis arī Kārlis Skalbe, kurš vēstulē P. Blauam rakstīja, ka divos Jēkabpils grāmatu veikalos nav nevienas J. Ozola grāmatas.¹ Firmas darbinieki kolportieri tad bija tie, kas viņa grāmatas iznēsāja pa visu Vidzemi. J. Ozola privātā uzņēmuma tīkls bija pats nozīmīgākais pasākums tā laika kolportāžā, kuras sortimentā līdzās lubu literatūrai ienāca R. Blaumaņa, J. Raiņa, K. Skalbes un citu rakstnieku grāmatas.

P. Liepa

Gadsimtu mijā darbību sāka visai progresīvais grāmatu izdevējs un kolportieris Pēteris Liepa (1879—1969).² Viņam Valmierā piederēja grāmatu veikals. Šeit P. Liepa draudzējās ar L. Paegli, J. Ezeriņu, Apseidēlu, A. Austriņu, L. Laicenu (ar pēdējo sadarbojies arī kolportāžā). Viņa uzņēmums īpaši uzplauka 1905. gada revolūcijas laikā, kad lasītājus vairs neinteresēja tik daudz triviālā literatūra, cik sabiedriskā (īpaši necenzētā). P. Liepas atmiņās fiksēti biežie konflikti ar policiju. Kaut gan grāmattirgotājus parasti vairāk interesēja peļņa nekā revolūcija, tomēr viņi, riskējot pat ar dzīvību, kolportējot izplatīja izdevumus, kurus veikalos tirgot nevarēja. Kolportāžas metodi izmantojuši arī revolucionāri. Profesionālais partijas darbinieks Jānis Zirņītis izplatījis sociāldemokrātisko literatūru, un «par šiem izdevumiem un par revolucionārajām dziesmām.. partija ieņēma krietnu naudas summu».³

¹ *Birkerts A.* Kārlis Skalbe. — *Skalbe K.* Kopoti raksti. R., 1922, 1. sēj., 57. lpp.; *Skalbe K.* Vēstule P. Blauam 1900. g. nov. (FBRM Bļaus P. X, 1).

² V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā glabājas viņa atmiņas: *Liepa P.* Atmiņas. Rokraksts. (VBR XA 58, N 1 — 16). Šeit sniegta plaša informācija par autoru, kā arī raksturota M. Ciriša, brāļu Bredišu, Skaidro Andža, A. Sturma, L. Laicena un visspilgtāk P. Stumpa darbība kolportāžā.

³ *Lidace E.* Jānis Zirņītis. — *Grām.: Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata.* R., 1976, 156. lpp.

Raksturīgi, ka jaunā laikmeta prasību ietekmē pa kādai labai grāmatai izdeva arī J. A. Kukurs, A. Lācis, J. Pipe un P. Stumps (izdevuši A. Puškina, M. Gorkija un citu rakstnieku darbus). Pārorientācija notika arī ierindas kolportieru vidū. Viņu starpā ir daudzas interesantas, pat leģendāras personas. Ļoti populāri bija piebaldzēni Skaidro Andžs (miris 1916) un Zvaigžņu Andžs (1854—1936), kurš, kā attēlo A. Austrīšs, «visus tirgus gan laikam.. izmala»¹. A. Bangerskis atceras, ka R. Blaumanis bijis nikns uz Zvaigžņu Andžu par lubu literatūras un pat pornogrāfijas izplatīšanu.² Tomēr gadsimtu mijā mēs redzam Zvaigžņu Andžu un Skaidro Andžu tirgojamies ar R. Blaumaņa «Pie skala uguns», pēdējais tirgojies arī ar E. Treimaņa-Zvārguļa un E. Veidenbauma dzejoļu krājumiem.³ Jāpiemin arī M. Ciritis Rūjienā (viņam pirtīnā glabājusies ļoti vērtīga latviešu seniespiedumu kolekcija) un brāji Bredīši Mazsalacā, kas aktīvi piedalījušies 1905. gada revolucionārajos notikumos. Līdz ar to vērtīgas literatūras izdošanas un izplatīšanas atzars gadsimtu mijā sasniedza visplašākās sabiedrības masas. Organizatoriski vāji attīstītās stacionārās tirdzniecības dēļ kolportāža joprojām bija efektīvs grāmattirdzniecības veids, un, kā liecina fakti, liela grāmatu kopprodukcijas daļa, nu jau saturīga un pat revolucionāra literatūra, tika izpārdota tieši šādā veidā.

1904. gadā tika atcelts latīņu burtu aizliegums Latgalē, rezultātā sākās strauja grāmatniecības izaugsme. Šajā laikā sāka attīstīties arī grāmatu veikalu tīkls. Tomēr to trūkums perifērijā kavēja grāmatu produkcijas izpārdošanu, bet esošo veikalu īpašniekiem galvenais bija peļņa. Kolportāžas attīstība Latgalē pēc satura tagad atbilda tam modelim (ja neskaita škaplerniekus), ko jau redzējām Kurzemē un Vidzemē, sākoties 19. gadsimta otrajai pusei. Grāmatu tirgos parādījās triviālā⁴ un sektantiskā⁵ literatūra. Līdz ar to sabiedrībā izveidojās arī līdzīga reakcija pret kolportāžu⁶ un radās atziņa, ka ar tās palīdzību var izplatīt vērtīgas grāmatas.⁷ Spriežot pēc sludinājumiem, kuros tiek meklēti «grōmotu pōrdevēji un izplatītōji (latviši) . . .», var saprast, ka I. Asans un P. Rockāns Pēterburgā centušies veidot kolportieru tīklus. Kolportējis arī izcilais Latgales grāmatnieks A. Jūrdžs. Viņš tirgojies ar grāmatām

¹ Austrīšs A. Puiškans. — R., 1959, 317. lpp.

² Bangerskis A. Atmiņas par Blaumaņa attiecībām ar rakstnieku Zvaigžņu Andžu. Rokraksts. (VBR XA 142 N 2). Vēl par viņu: Ligoņu Jēkabs. Zvaigžņu Andžs. — Burtnieks, 1936, № 2, 138.—139. lpp.

³ Saulietis A. Vestule E. Treimanim-Zvārgulim 1899. gada 29. jūlijā. (FBRM. Treimanis-Zvārgulis E., 5.)

⁴ Nu Vimyns. — Dryva, 1910, № 4.

⁵ Trasuns F. Glōbīt myusu lyugšonas grōmotas nu galeigas samaitošanas. — Dryva, 1912, № 136.

⁶ Grōmotu izplateišona. — Dryva, 1910, № 46.

⁷ Dzenis P. Nēpareizs kauns. — Dryva, 1912, № 108.

Ļega ierahdama weenigi ar sazeretaja
atlanju, kura dabujama jaun J. Briģa-
dera grahmatu tirgotawu Riga.

Skroderdeenās Silmatšhos

Sadsihweš stati ar dšeedaschanu trijos zehleenos
(sefehās bildēs)

no

Rudolfa Blaumana

Muſika no Aleksandra Buħmana

KOLPOTER A A SAHL:

Beħfis 1902

Uzgahdajis un rakstos speedis P. Keepinsk

R. Blaumaņa lugas «Skroderdienas Silmačos» titullapa ar kolpor-
tiera spiedogu

Stružānu tirgū (Nautrēnu pagastā). Kādā reizē 1906. gadā viņu policija no turienes izraidījusi.¹

Gadsimtu mijā pilsētās dzīvoja daudz latviešu. Šī iemesla dēļ kolportāža Rīgā, Liepājā, Jelgavā, strādnieku darba, sapulcēšanās un dzīves vietās kļūst par izplatītu parādību. Laukos iznēsāšana pa mājām arī kļuvusi ne mazāk svarīga kā tirdzniecība gadatirgos. Tirdzniecības tehnikā sāka plašāk izmantot kredītu (iemaksājot drošības naudu). Tomēr joprojām grāmatas uzpirka ar atlaidi, saņemot rabatu, vai saņēma brīveksemplāru. Jauns paņēmieni, šķiet, bija, kad kolportieri grāmatu papildinājumu saņēma ceļā (pa pastu). Ap šo laiku nostabilizējās kolportieru «kategorijas»: 1. Kolportierizdevēji, kas izdeva grāmatas. Viņiem parasti piederēja grāmatu veikals, bieži vien arī sietuve un bibliotēka, nereti tipogrāfija. Šādam kolportierizdevējam bija kolportieru tīkls, gan pastāvīgie, gan uzņēmuma štata darbinieki, kas par savu darbu saņēma algu (piemēram, J. Ozolam). 2. Kolportieri, kuriem tāpat bija savs uzņēmums, tikai bez apgāda. Viņi nereti veidoja kolportieru tīklus (M. Cīrītis, J. Bredītis). 3. Kolportieri bez stacionāra uzņēmuma, ja neskaita sietuves iekārtu, kāda lauku kolportieriem mēdza būt. Viņu galvenais ienākuma avots bija kolportāža (Zvaigžņu Andžs, Skaidro Andžs). 4. Kolportieri, kas par algu kalpoja kādā uzņēmumā (J. Ozola darbinieki). Zināmā mērā te pieskaitāmi arī tulkotāji un autori, kas kolportēja savus izdevumus (A. Sturms). 5. Personas, kas neregulāri, atraujoties no pamatnodarbošanās, veica epizodiskas kolportāžas akcijas (L. Laicens, K. Dišlers), kā arī sīkpreču tirgoņi.

Uz sociālo neviendabību šo kolportieru vidū jau šajā laikā norādīja A. Gulbis: «Veikalnieki.. izsūc arī kalpotājus kolportierus. Pēdējiem jāiegulda zalogi saviem maizes kungiem par komisijā nodotām grāmatām. Un gan pa ceļu, gan zirgā vai kājām tie dodas uz pilsētām, miestiem, ciemiem un tirgiem.. Vai! tam, kas nekā nepārdevis griezto atpakaļ uz mājām. Tā zalogi netop izmaksāts, top aprēķināta skāde par saburzītiem eks. utt. Kolp[ortierim] jāiet no jauna uz ceļa, tak jāpārdod. Bet pa lielākai daļai viņš ar pārdod. Izveicīgākie un manīgākie sāk noskārst veikala gaitu, iegādājas zirgu un iesāk pats savu veikalu..»²

Runājot par ģeogrāfisko aspektu, jāsaka, ka līdz pat 20. gadsimta sākumam vērojama kolportāžas piesātinātības neviendabība dažādos rajonos. Pie tam stacionārās grāmatitirdzniecības nevienmērība ir analogiska. Par to liecina dati par grāmatu veikaliem, dažādas atziņas un informācija presē³ un atmiņas par lasīšanas popu-

¹ Nu Nautrāniem. — Gaisma, 1906, № 21. Par A. Jūrdu kā grāmatitirgotāju sk. arī: *Apeļš M. A. Jūrds kā drukātā vārda izplatītājs.* — Jaunais Vārds, 1939, № 46.

² *Gulbis A.* Par jaunām reformām mūsu grāmatu tirdzniecībā. — *Dienas Lapa*, 1903, № 137, 139.—142., 143.

³ *Zvaigžņu Andžs.* Vidzemes un Kurzemes tirgus ainas. — *Dzimtenes Vēstnesis*, 1911, № 150.

Iaritāti. Visintensīvāk grāmatu tirdzniecība noritēja Cēsu—Limbažu—Valmieras—Valkas—Gulbenes un Tukuma—Dobeles zonās. Savukārt daudz mazākā apjomā Bauskas—Jēkabpils—Ilūkstes zonā.

Kopumā novērtējot kolportāžu no 19. gadsimta beigām līdz pirmajam pasaules karam, konstatējams, ka šis bijis nozīmīgākais posms, kura laikā ne tikai ievērojami pieauga kvantitatīvie parametri, bet radās sabiedrības asa nostāja pret tai kaitīgām izpausmēm. Veidojās jauna tipa kolportierizdevēji (līdz ar to sortiments); kolportieru plejāde, kura savu darbu uztvēra kā kultūras misiju (grāmat-tirdzniecība nebija visienesīgākais arods). Bieži ar kolportāžu tika izplatīti arī revolucionāri izdevumi.

Sākoties pirmajam pasaules karam, situācija stipri mainījās. Ievērojami sašaurināja vai pārtrauca savu darbību nozīmīgākie uzņēmumi. Kolportierizdevniecības pa lielākai daļai (A. Ansons, J. A. Kūkurs, A. Krūmiņš, M. Freibergs, A. Lācis, K. Orlovskis, J. Pipe, P. Stumps, L. Vitols u. c.) saglabājās. To repertuārā sevišķi uzplauka šovinistiski un pornogrāfiski izdevumi. 1915. gadam esot bijuši ap 100 kalendāru nosaukumu «un čaklie kolportieri veselām grupām tos izvadā uz visām malām...»¹ Plaši un visā nepievilcībā šo periodu atspoguļojis J. Misiņš.² Jāpiezīmē, ka atļaujas kolportieriem kara laikā izsniedza ar ievērojamiem ierobežojumiem, lai samazinātu neatļautu izdevumu un «tenku» izplatīšanu.³

Tā kolportāža, aizsākusies viduslaikos, turpinās gadsimtiem, mainoties intensitātē un līdz ar to iegūstot dažādu lomu visā grāmat-tirdzniecības procesā. Nozīmīgākais ir tas, ka tieši kolportāžā pirmo reizi parādās latviešu iniciatīva grāmatniecības ekonomiskajā plāksnē. Ar kolportāžu sākās daudzu latviešu profesionālo grāmatattirgotāju un izdevēju gaitas. Lielā mērā ar šo grāmat-tirdzniecības veidu izdevās panākt latviešu ekonomisko pārsvaru grāmatniecībā un izspiest vācu firmas. No kolportieriem tauta nereti saņēma valdošajām aprindām nevēlamus vai pat aizliegtus izdevumus.

Kolportāžas un lasītāju mijiedarbība liecina par grāmatu produkcijas ietekmi uz sabiedrību un savukārt par pircēju pieprasījuma lomu repertuāra izveidē. Būtībā kolportieris savā grāmatu somā varēja atļauties ņemt tikai tādas grāmatas, par kuru pārdošanu viņš nešaubījās. Jāuzsver kolportāžas demokrātiskais raksturs: tā ar savu kaut arī nekvalitatīvo, bet lēto produkciju vienmēr vērsās pie visplašākajiem slāņiem — lauku iedzīvotājiem un pilsētas strādniecības. Arī paši kolportieri gandrīz visi cēlušies no to vidus. Kaut gan bija daudz negatīvu parādību, kolportāža latviešu grāmatniecības vēsturē pildījusi noteiktu pozitīvu funkciju.

¹ *Bilmanis R.* Latviešu lubu literatūras valstībā. — Grām.: Latviešu literatūras kritika. R., 1958, 3. sēj., 727.—731. lpp.; līdzīgi *Akurāters J.* Lubenieku uzbrukums. — Latvija, 1914, № 240.

² *Misiņš J.* No viņu augļiem būs jums viņus pazīt: Kāds vārds par mūsu kalendāriem. — Izlase, R., 1962, 94.—99. lpp.

³ LCVVA 412. f., 4. apr., 1183. l., 87. lp.

КНИГОНОШЕСТВО В ЛАТВИИ ДО 1917 ГОДА

Резюме

Цель статьи — выделить книгоношество из общего процесса книжной торговли в латышском обществе.

Хотя торговцы, разъезжавшие по ярмаркам, дорогам и городам, встречались уже с XVI века, первые сведения об элементах торговли латышской книгой вразнос находим только в среде гернгутеров в XVIII веке. Уже в конце того же века торговля латышскими книгами вразнос не только заполняет пробелы в стационарной торговле, но и указывает на первые признаки коммерческой конкуренции в распродаже некоторых типов изданий.

Одновременно с появлением книгонош-латышей (первый известный среди них Я. Алкснис начал свою деятельность в 1838 году) книгоношество оживилось, однако оно, как и другие отрасли книжной торговли, в середине XIX века еще не могло обеспечить книгами все общество.

С началом бурного развития тривиальной литературы книгоношество стало действенным средством реализации огромного количества книг на селе и в городе. В условиях острой конкуренции развивались сеть и методы работы книгонош. Важную роль приобрел разнос по местам жительства и работы. Можно полагать, что в конце XIX века книгоноши распространяли примерно половину латышской печатной продукции. Заметными стали участие в книжном деле и экономическое укрепление представителей латышской национальности. Распространяя преимущественно литературу низкого качества, издатели-книгоноши тормозили развитие книжного дела, ибо используя самые эффективные средства (снижение себестоимости за счет качества и огромных тиражей, ускоренный оборот капитала с помощью широкой сети книгонош), они не способствовали развитию вкуса у читающей публики, а также отрицательно влияли на процесс издания и распространения добротной книги.

Стараниями Отдела полезных книг при Рижском латышском обществе, прогрессивных издателей Я. Озолса, А. Гулбиса и других самые широкие круги читателей начали получать от книгонош и ценные книги. Следует отметить, что в этот период среди книгонош началась социальная дифференциация.

В Латгалии книгоношество приобрело важное значение после запрета латинского шрифта в 1865 году, когда стали возможными только внемагазинные формы книжной торговли. После отмены запрета (1904) в книгоношестве этого региона ускоренным темпом происходили такие же процессы, как и на остальной территории Латвии.

С началом первой мировой войны завершился важнейший период книжной торговли вразнос, когда выходцы из разных слоев общества пытались воздействовать на ее развитие и общество получало по этому каналу наряду с коммерческими изданиями также качественную художественную литературу и актуальную общественно-политическую книгу.

Итак, в разные периоды менялось значение книгоношества. Но главное то, что именно с ним связана начальная инициатива латышей в экономической области книжного дела. Многие книгоноши позже стали известными книгоиздателями или книготорговцами. Во многом благодаря им из сферы латышского книжного производства и распространения изданий были вытеснены немецкие фирмы.

Автор отмечает демократичность книжной торговли вразнос. Книги не высшего качества, но зато дешевые с помощью книгонош поступали в самые отдаленные места и к самым неимущим слоям населения, причем народ получал не только неудобные правительству, но и даже запретные книги. Сами книгоноши также были выходцами из крестьян и рабочих. Знакомство с их деятельностью и сортиментом книг показало, какие издания в определенную эпоху являлись

стандартной литературой для широчайших масс населения. Таким образом, несмотря на ряд негативных явлений, книгошество в истории латышской книги сыграло определенную положительную роль.

A. VILKS

DER KOLPORTAGEBUCHHANDEL IN LETTLAND BIS ZUM JAHRE 1917

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel verfolgt das Ziel, den Kolportagebuchhandel aus dem allgemeinen Entwicklungsprozeß des Buchhandels in der lettischen Gesellschaft hervorzuhoben.

Obwohl die Wanderhändler auf den Jahrmärkten und Wegen sowie in den Städten bereits seit dem 16. Jh. zu treffen waren, findet man die ersten Nachrichten über den lettischen Kolportagebuchhandel nur im Herrnhutermilieu und erst im 18. Jh. Bereits Ende desselben Jh. schloß der lettische Kolportagebuchhandel nicht nur eine Lücke im stationären Handel, sondern wies auch auf die ersten Anzeichen der Kommerzkonkurrenz im Verkauf von einigen Ausgabentypen.

Gleichzeitig mit dem Auftreten von den wandernden Buchhändlern oder Kolporteurs lettischer Abstammung — der erste unter ihnen, der bekannte Wanderbuchhändler J. Alksnis nahm seine Tätigkeit 1838 auf — lebte der Kolportagebuchhandel auf, doch auch durch ihn, ebenso wie durch andere Zweige des Buchhandels, konnte in der Mitte des 19. Jh. die ganze Gesellschaft mit Büchern noch nicht versorgt werden.

Mit der stürmischen Entwicklung der Trivialliteratur wurde der Kolportagebuchhandel ein wirksames Mittel bei dem Verkauf einer großen Anzahl von Büchern auf dem Lande und in den Städten. Unter den Umständen einer scharfen Konkurrenz entwickelten sich Arbeitsmethoden der Kolporteurs und auch ein Verkaufsnetz. Eine wichtige Rolle erlangte dabei das Austragen von Büchern zu Wohnorten und Arbeitsstellen. Man kann annehmen, daß die Kolporteurs etwa die Hälfte der lettischen Buchproduktion Ende des 19. Jh. verkauften. Bedeutend wurde die Teilnahme am Buchwesen sowie die wirtschaftliche Festigung der Vertreter der lettischen Nationalität. Da die Verleger, die gleichzeitig als Kolporteurs wirkten, minderwertige Literatur verbreiteten, wurden sie zum hemmenden Faktor in der Entwicklung des Buchwesens, weil sie, die wirksamsten Mittel (die Senkung der Selbstkosten auf Rechnung der Qualität, hohe Auflagen, verkürzter Kapitalumsatz anhand des breiten Netzes von Kolporteurs) ausnutzend, die Entwicklung des Kunstverständnisses bei dem lesenden Publikum nicht förderten sowie sich negativ auf den Prozeß der Herausgabe und der Verbreitung des guten Buches auswirkten.

Dank den Bemühungen der Abteilung für nutzbringende Bücher bei der Rigaer lettischen Gesellschaft sowie einzelner Persönlichkeiten wie J. Ozols, A. Gulbis und anderer fortschrittlicher Verleger begannen die breitesten Leserkreise von den Kolporteurs auch hochwertige Bücher zu erhalten. Es soll erwähnt werden, daß die soziale Differenzierung unter den Kolporteurs in dieser Zeitperiode in Erscheinung getreten ist.

In Latgale spielten die Kolporteurs nach dem Verbot der lateinischen Schrift 1865 eine wichtige Rolle, als nur nicht ortsfeste Formen des Buchhandels möglich waren. Nach der Aufhebung des Verbots 1904 gingen dieselben Prozesse im Kolportagebuchhandel dieser Region in beschleunigtem Tempo vor sich, wie auch auf dem übrigen Territorium Lettlands.

Mit dem Ausbruch des ersten Weltkrieges ist die wichtigste Zeitperiode im Kolportagebuchhandel abgeschlossen, die Periode, als sich Vertreter verschiedener

gesellschaftlicher Schichten bemühten, seine Entwicklung zu steuern, und die Gesellschaft auf diesem Wege neben den kommerziellen Ausgaben auch qualitative schöngeistige Literatur und aktuelle gesellschaftspolitische Bücher erhielt. Also änderte sich in verschiedenen Zeitperioden die Bedeutung des Kolportagebuchhandels. Die Hauptsache ist es aber, daß die erste Initiative der Letten auf dem wirtschaftlichen Gebiete des Buchwesens gerade mit diesem Zweig verbunden war. Viele Wanderbuchhändler wurden später bekannte Verleger oder Buchhändler. Dank ihnen wurden deutsche Firmen aus der lettischen Buchproduktion und -verbreitung verdrängt.

Der Autor des Artikels betont den Demokratismus des Kolportagebuchhandels. Die nicht besonders hochwertigen, doch wohlfeilen Bücher kamen in die entferntesten Ortschaften und gelangten zu den ärmsten Bevölkerungsschichten, wobei das Volk nicht nur der Regierung nicht passende, sondern auch sogar verbotene Werke bekam. Die Wanderbuchhändler selbst stammten aus den Bauern- und Arbeiterfamilien. Die Bekanntschaft mit ihrer Tätigkeit und dem Buchsortiment läßt uns erkennen, welche Bücher in einer bestimmten Epoche üblich für die breitesten Bevölkerungsmassen waren. Auf solche Weise hat der Kolportagebuchhandel ungeachtet einer Reihe von negativen Erscheinungen eine bestimmte positive Rolle in der Geschichte des lettischen Buches gespielt.

IZDEVUMA AUTORI

Biruta Briede — Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas direktora vietniece

Anita Dektere — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Retrospektīvās komplektēšanas un grāmatu apmaiņas daļas republikas depozitārās sistēmas koordinācijas sektora galvenā bibliotekāre

Vladimirs Kaupužs — Latvijas PSR Nopelniem bagātais mākslas darbinieks, Latvijas PSR kultūras eksministrs

Silviņa Liniņa — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības daļas vadītāja

Ideja Miķelsone — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Fondu un katalogu kompleksa galvenā bibliotekāre, Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbiniece

Māriete Puriņa — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas direktora vietniece

Silviņa Sardiko — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas direktora vietniece zinātniskajā darbā

Rūta Siliņšmite — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Depozitārija daļas vadītāja

Andris Vilks — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu daļas rokrakstu sektora vadītājs

Valentīna Vlasova — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Galvenās grāmatu krātuves daļas vadītāja

АВТОРЫ ВЫПУСКА

Бриедэ Бирута Яновна — заместитель директора Фундаментальной библиотеки Латвийской сельскохозяйственной академии.

Вилкс Андрис Игович — заведующий сектором рукописей отдела редких книг и рукописей Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса.

Власова Валентина Назарьевна — заведующая отделом основного книгохранения Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса.

Дектере Анита Владиславовна — главный библиотекарь сектора координации республиканской системы депозитарного хранения отдела ретроспективного комплектования и книгообмена Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса.

Каупуж Владимир Ильич — заслуженный деятель искусств Латвийской ССР, экс-министр культуры Латвийской ССР.

Линиņa Сильвия Яновна — заведующая научно-исследовательским отделом Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса.

Микельсон Идея Зигфридовна — главный библиотекарь комплекса фондов и каталогов Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса, заслуженный деятель культуры Латвийской ССР.

Пурина Марите Юльевна — заместитель директора Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса.

Сардыко Сильвия Хуговна — заместитель директора Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса по научной работе.

Силиньшмите Рута Хербертовна — заведующая отделом депозитарного хранения Государственной библиотеки ЛатвССР имени В. Лациса.

AUTHORS

Biruta Briede — Assistant Director of the Fundamental Library of the Latvian Academy of Agriculture

Anita Dektere — Chief Librarian of the Republican Depository System Co-Ordination Sector of the Retrospective Acquisition and Book Exchange Department at the V. Lācis State Library of the Latvian SSR

Vladimirs Kaupužs — Honoured Worker of Art of the Latvian SSR, Eksminister of Culture of the Latvian SSR

Silvija Liniņa — Head of the Scientific Research Department at the V. Lācis State Library of the Latvian SSR

Ideja Miķelsone — Chief Librarian of the Stocks and Catalogues Complex at the V. Lācis State Library of the Latvian SSR, Honoured Worker of Culture of the Latvian SSR

Mārīte Puriņa — Assistant Director of the V. Lācis State Library of the Latvian SSR

Silvija Sardiko — Assistant Director of the V. Lācis State Library of the Latvian SSR in Scientific Work

Rūta Siliņšmite — Head of the Depository Department at the V. Lācis State Library of the Latvian SSR

Andris Vilks — Head of the Manuscripts Sector of the Rare Books and Manuscripts Department at the V. Lācis State Library of the Latvian SSR

Valentina Vlasova — Head of the Main Book Depository Department at the V. Lācis State Library of the Latvian SSR

SATURS — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

<i>Kaupužs V.</i> Bibliotēka un tās loma sabiedrības dzīvē	5
<i>Mikēlsonē I., Puriņa M., Sardiko S.</i> Lielu pārmaiņu laiks (V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas attīstība 70.—80. gados)	12
<i>Микельсон И., Пуриня М., Сардыко С.</i> Время больших преобразований (Государственная библиотека Латвийской ССР имени В. Лациса в 70—80-е годы)	35
<i>Mikēlsonē I., Puriņa M., Sardiko S.</i> Time of Great Changes (The V. Lācis State Library of the Latvian SSR in the 70ies — 80ies)	36
<i>Briede B.</i> Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas darbs	38
<i>Бриедэ Б.</i> Работа Фундаментальной библиотеки Латвийской сельскохозяйственной академии	52
<i>Briede B.</i> The work of the Fundamental Library of the Latvian Academy of Agriculture	53
<i>Siliņšmite R.</i> Lasītāju kontingenta un tā pieprasījumu izpēte V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Lasītāju apkalpošanas nodaļā	54
<i>Силиньшмите Р.</i> Исследование контингента читателей и их запросов в отделе обслуживания читателей Государственной библиотеки Латвийской ССР имени В. Лациса	63
<i>Siliņšmite R.</i> Investigation of Readers' Contingent and Their Inquiries at the Department of Readers' Service of the State Library of the Latvian SSR	64
<i>Власова В.</i> Книжные собрания ученых, писателей и деятелей культуры в фондах библиотек и музеев республики	66
<i>Vlasova V.</i> Zinātnieku, rakstnieku un kultūras darbinieku personiskie grāmatu krājumi republikas bibliotēku un muzeju fondos	79
<i>Vlasova V.</i> Scientists', Writers' and Cultural Workers' Personal Book Collections at the Libraries and Museums in the Republic	79
<i>Dektere A.</i> Latvijas PSR bibliotēku fondu depozitārās glabāšanas sistēma	81
<i>Дектере А.</i> Система депозитарного хранения библиотечных фондов Латвийской ССР	91
<i>Dektere A.</i> The System of Depository Storage of Library Stock in the Latvian SSR	92
<i>Linīņa S.</i> Bibliotēkārās terminoloģijas standartizācija	93
<i>Линиња С.</i> Стандартизация библиотечной терминологии	102
<i>Linīņa S.</i> Standardization of Library Terminology	103
<i>Vilks A.</i> Kolportāža Latvijā līdz 1917. gadam	105
<i>Вилкс А.</i> Книгошество в Латвии до 1917 года	126
<i>Vilks A.</i> Der Kolportagebuchhandel in Lettland bis zum Jahre 1917	127
Izdevuma autori	129
Авторы выпуска	129
Authors	130

Государственная библиотека
Латвийской ССР
имени В. Лациса

АСПЕКТЫ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЯ

Книга — читатель — библиотека — библиография
Рига «Авотс» 1986

На латышском, русском, английском
и немецком языках

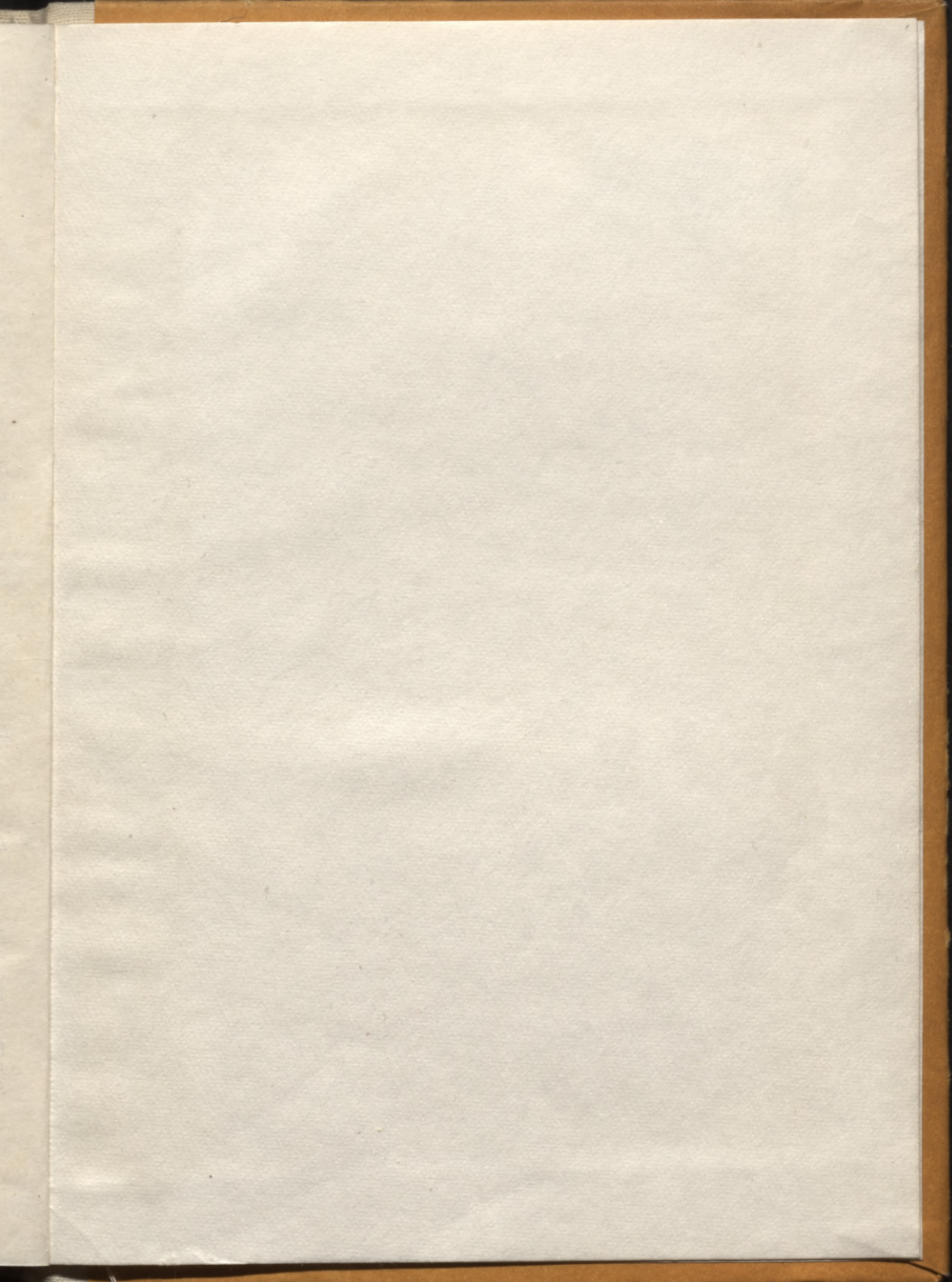
ИБ № 1738
V. Lāča Latvijas PSR
Valsts bibliotēka

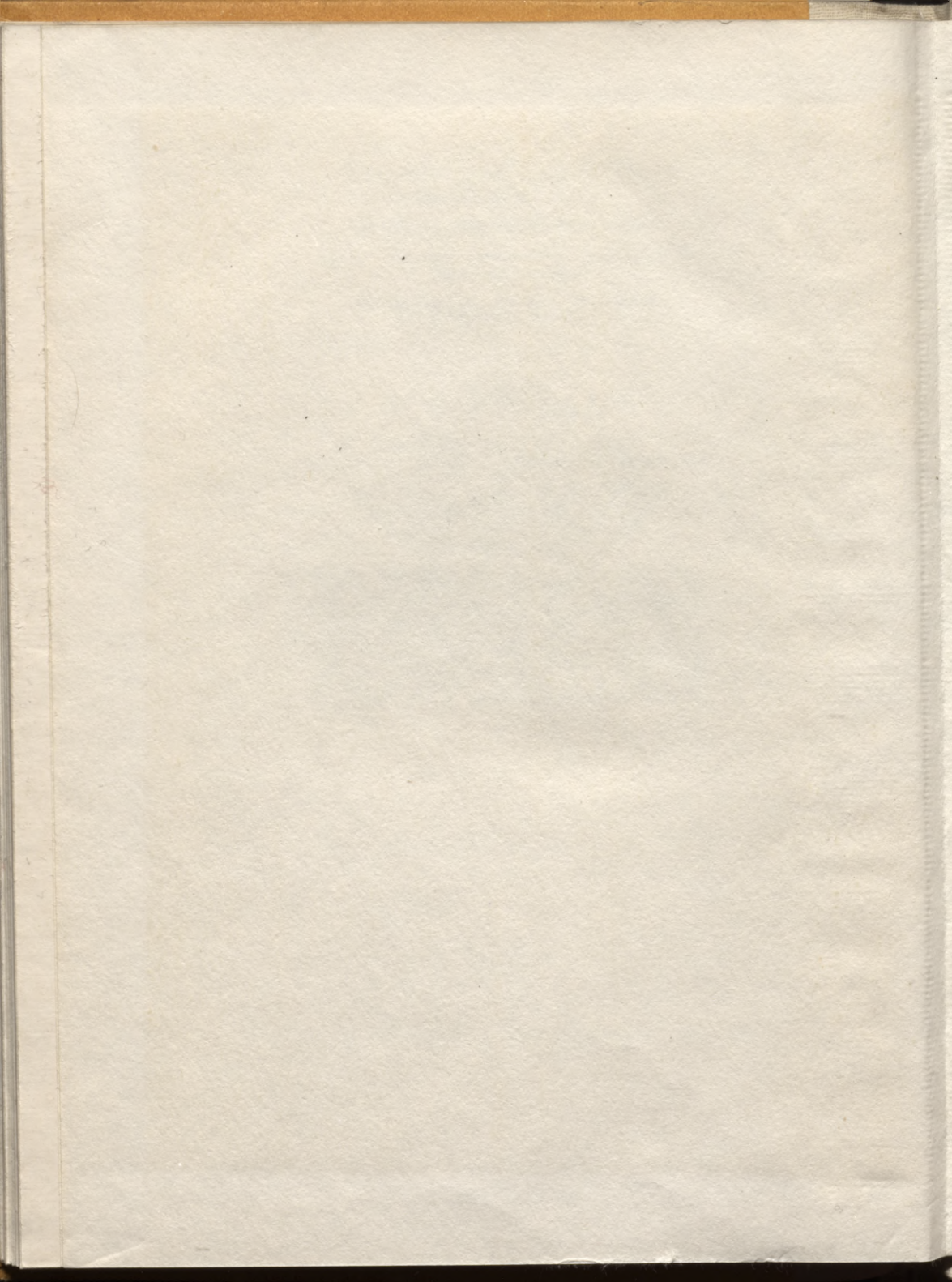
BIBLIOTEKU ZINĀTNES ASPEKTI

Grāmata — lasītājs — bibliotēka — bibliogrāfija

Redaktors A. Čakare, N. Konstantinova
Mākslinieciskais redaktors E. Zariņš
Tehniskā redaktore K. Kozačenko
Korektore I. Ancāne

Nodota salikšanai 26.08.85. Parakstīta iespiešanai
13.05.86. JT 06085. Formāts 60×84^{1/16}. Tipogr. pa-
pīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums.
7,67 uzsk. iespiedl.; 7,96 uzsk. kr. nov.; 9,67 izdevn. l.
Metiens 1000 eks. Pasūt. № 1069-1. Cena 60 kap.
Pasūtījuma izdevums. Izdevniecība «Avots», 226047
Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 201-15/85.
Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poli-
grāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas
tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308026948

60 kap.